

გიორგი გოგსაძე

მოსახლეობის გეოგრაფია

(სახელმძღვანელო, მე-2 გამოცემა)

თსუ

სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

2018

გიორგი გოგსაძე

მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო)

მეორე გამოცემა 2018

ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

სახელმძღვანელოში განხილულია მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები – მოსახლეობის დინამიკა, სტრუქტურა, ხარისხი, მიგრაცია, განსახლება, ტერიტორიული განლაგება. ნაშრომში გამოყენებულია მსოფლიოს რეგიონებისა და ქვეყნების მოსახლეობის დინამიკის, სტრუქტურის, გადაადგილების და განლაგების ამსახველი უახლესი სტატისტიკური მონაცემები. სახელმძღვანელოში მრავლადაა რუკები, დიაგრამები, ცხრილები, ფოტოები.

წიგნი განკუთვნილია უმაღლესი სასწავლებლების ბაკალავრიატის გეოგრაფიული და მომიჯნავე სპეციალობების სტუდენტებისათვის და მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

სამეცნიერო რედაქტორი

იოსებ სალუქვაძე

გეოგრაფიის აკადემიური დოქტორი, პროფესორი, თსუ

რუკების შემდგენელი

ვლადიმერ ჩხაიძე,

ტექნიკური მეცნიერებათა აკადემიური დოქტორი, ასისტენტ-პროფესორი, თსუ

საავტორო უფლებები © 2018 გიორგი გოგსაძე

*წიგნი ეძღვნება ჩემი მასწავლებლის,
შესანიშნავი ქართველი მეცნიერის და პედაგოგის
ვაჟა გუჯაბიძის ნათელ ხსოვნას*

მადლობას ვუძღვნი ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტს სახელმძღვანელოს მეორე გამოცემის დაფინანსებისთვის.

ულრმესი მადლობა ჩემს კოლეგას, თსუ საზოგადოებრივი გეოგრაფიის დეპარტამენტის ასისტენტ-პროფესორს ვლადიმერ ჩხეიძეს უანგარო დახმარებისთვის – მისი შედგენილია სახელმძღვანელოში წარმოდგენილი პრაქტიკულად ყველა რუკა.

მადლიერების დიდი გრძნობით მსურს აღვნიშნო ჩემი სტუდენტები, აწ უკვე სოციალური მეცნიერებების ბაკალავრები საზოგადოებრივი გეოგრაფიაში, თეა სიხარულიძე, მირანდა აფაქიძე, ნანა დეისაძე, თამარ გელაშვილი, რომლებმაც სახელმძღვანელოს შექმნაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს.

ავტორი

შინაარსი

თავი 1. მოსახლეობის გეოგრაფიის ზოგად-თეორიული საკითხები.....	6
1.1 მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნება, კვლევის საგანი, თემატური მიმართულებები, მეთოდები.....	6
1.2 მოსახლეობის გეოგრაფიის ჩამოყალიბების მოკლე ისტორია.....	11
1.3 მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან.....	18
თავი 2. მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა და ბუნებრივი მოძრაობა	22
2.1 ძირითადი ცნებები	22
2.2 თეორიები (კონცეფციები) მოსახლეობის დინამიკის შესახებ.....	26
2.3 მსოფლიო მოსახლეობის დინამიკის ისტორიული მიმოხილვა და თანამედროვე ტენდენციები.....	31
2.4 ბუნებრივ მოძრაობაზე მოქმედი ფაქტორები	38
2.5 ბუნებრივი მოძრაობის რეგიონული ასპექტები	44
2.5 დემოგრაფიული პოლიტიკა.....	51
2.6 მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება.....	60
თავი 3. მოსახლეობის სტრუქტურა და ხარისხი.....	64
3.1 მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა.....	64
3.2 მსოფლიოს ქვეყნების ტიპოლოგია ბუნებრივი მოძრაობის და მიგრაციის მახასიათებლების მიხედვით.....	70
3.3 მოსახლეობის ხარისხის სოციალურ-დემოგრაფიული მახასიათებლები	78
3.4 დასაქმების სტრუქტურა	87
3.5 მოსახლეობის რასობრივი შემადგენლობა.....	95
3.6 ლინგვისტური გეოგრაფია და მსოფლიოს მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა.....	97
3.7 რელიგიები და მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობა.....	112
თავი 4. მიგრაცია	127
4.1 მოსახლეობის მიგრაცია, როგორც საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენა.....	127
4.2 მიგრაციის თეორიები (კონცეფციები)	132
4.3. იძულებითი მიგრაცია	139
4.4 შიდა მიგრაცია	141
4.5 მიგრაციების ისტორიული მიმოხილვა	144

4. 6 საერთაშორისო მიგრაციების თანამდეროვე ტენდენციები.....	159
4. 7 საერთაშორისო მიგრაციების რეგიონული ასპექტები	163
4.8 შრომითი მიგრაციები.....	166
თავი 5. განსახლება, ურბანიზაცია, მოსახლეობის ტერიტორიული განაწილება	176
5.1 განსახლება.....	176
5.2 ურბანიზაცია.....	183
5.3 მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიული განლაგება	193
გამოყენებული ლიტერატურა.....	200

თავი 1. მოსახლეობის გეოგრაფიის ზოგად-თეორიული საკითხები

1.1 მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნება, კვლევის საგანი, თემატური მიმართულებები, მეთოდები.

მოსახლეობის გეოგრაფიის ამოსავალ ცნებად უნდა ჩაითვალოს თვით მოსახლეობა. მოსახლეობა გეოგრაფიული მეცნიერების პოზიციიდან არის მოცემულ ტერიტორიაზე მუდმივი (მუდმივად მცხოვრები) ან ფაქტობრივი (სახეზე მყოფი).

ტერიტორიაში იგულისხმება მთელი მსოფლიო, კონტინენტი, მსოფლიოს მსხვილი რეგიონი, ქვეყანა, ქვეყნის მხარე ან რაიონი, ქალაქი, სოფელი.

ამა თუ იმ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე მუდმივად მცხოვრები ადამიანები შეიძლება იყვნენ ამ სახელმწიფოს მოქალაქეები და იმიგრანტები (მოცემულ ქვეყანაში მუდმივად მცხოვრები სხვა სახელმწიფოს მოქალაქეები), ხოლო ფაქტობრივი მოსახლეობა შედგება იმ ადამიანებისგან, რომლებიც მოცემულ მომენტში ამ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე იმყოფებიან (ე.ი. მოქალაქეები და დროებით ჩამოსული უცხოელები: მიგრანტები, ლტოლვილები).

მოსახლეობა მთლიანობაში ან ცალკეული ჯგუფების სახით წარმოადგენს მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის საგანს (ობიექტს). მოსახლეობის ცალკეულ ჯგუფში უნდა ვიგულისხმოთ ადამიანთა ჯგუფი, რომელიც გაერთიანებულია ტერიტორიული, დემოგრაფიული, ეთნიკური, რელიგიური, პროფესიული ან რაიმე სხვა სოციალურ-კულტურული ნიშნით. აქედან გამომდინარე მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის ობიექტს შეიძლება წარმოადგენდეს:

- ტერიტორიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – რომელიმე სოფლის, ქალაქის, რეგიონის, ქვეყნის, ან კონტინენტის მოსახლეობა;
- პროფესიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – მასწავლებლები, ექიმები, მადაროელები, ფერმერები, სტუდენტები, სახელმწიფო მოხელეები და ა.შ.;
- ეთნიკური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ეთნიკური ქართველები, ნორვეგიელები, ბრაზილიელები, ჩინელები, თურქები და ა.შ.;
- რელიგიური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ქრისტიანები, მუსლიმები, ბუდისტები და ა.შ.;
- დემოგრაფიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ქალები და კაცები ან შრომის და საპენსიო ასაკის ადამიანები და ა.შ.;

– სოციალური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – დიასახლისები, უმუშევრები, ინვალიდები და ა.შ.

მოსახლეობის გეოგრაფია არ შეისწავლის ადამიანთა ისეთ გაერთიანებებს, რომელთა შორის არ არსებობს ტერიტორიული, ეკონომიკური, კულტურული ან სოციალური კავშირები. ტურისტების მობილობის ტერიტორიული ასპექტების შესწავლა არ წარმოადგენს მოსახლეობის გეოგრაფიის ამოცანას, რადგან ეს ურიზმის გეოგრაფიის პრეროგატივაა.

მოსახლეობის გეოგრაფია ჩამოყალიბდა და დიდი ხნის განმავლობაში ვითარდებოდა, როგორც ზოგადი გეოგრაფიის ქვედარგი. მე-19 საუკუნიდან მოყოლებული, როდესაც მოხდა საზოგადოებრივი (ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური) გეოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების ფორმირება, მოსახლეობის გეოგრაფია წარმოადგენს მის განუყოფელ ნაწილს და ერთ-ერთ ქვედარგს.

მოსახლეობის გეოგრაფია არის სამეცნიერო დისციპლინა მოსახლეობის განსახლების, მოძრაობის და სტრუქტურის გეოგრაფიული (ტერიტორიული, სივრცითი) ასპექტების შესახებ. როგორც განმარტებიდან ჩანს, მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითადი ამოცანაა შეისწავლოს მოსახლეობის განსახლება და მოსახლეობის ორი მნიშვნელოვანი ატრიბუტი – მოძრაობა და სტრუქტურა და გამოავლინოს მათი გეოგრაფიული თავისებურებები და კანონზომიერებები. ამასთან, მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებში გარკვეული ადგილი ეთმობა მოსახლეობის ქცევას და დასაქმებას, თუმცა მათი შესწავლა მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითად დანიშნულებას არ წარმოადგენს. ზოგადად, რთული დასადგენია, თუ სად გადის ზღვარი მოსახლეობის გეოგრაფიასა და სხვა გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის. მოსახლეობის გეოგრაფიას, როგორც სამეცნიერო დისციპლინას გააჩნია საკუთარი თემატური მიმართულებები, რომლებიც პირობითად შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოყალიბდეს:

1. მოსახლეობის გეოგრაფიის თეორიული საკითხები. ეს მიმართულება მოიცავს მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნების, კვლევის საგნის, კვლევის მეთოდების და თემატური მიმართულებების განსაზღვრას; მის კავშირს სხვა მეცნიერებებთან და გეოგრაფიულ დისციპლინებთან.
2. დემოგეოგრაფია შეისწავლის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის და სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ფორმირების ტერიტორიულ საკითხებს.

3. მიგრაციების გეოგრაფია იკვლევს ადამიანების გადაადგილებას სივრცესა და დროში.
4. განსახლების გეოგრაფია იკვლევს მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაციის, კერძოდ განსახლების სისტემის და მისი შემადგენელი ნაწილების ფორმირების და განვითარების ტერიტორიულ ასპექტებს და მათ ფუნქციონალურ და სტრუქტურულ ასპექტებს.
5. მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ეთნოგეოგრაფიას, ლინგვოგეოგრაფიას (ენების) და რელიგიათა (კონფესიათა) გეოგრაფიას, ასევე მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის გეოგრაფიული თავისებურებების გამოვლენას.
6. უკანასკნელ პერიოდში სოციალური გეოგრაფიის და მოსახლეობის გეოგრაფიის სამეცნიერო კვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა მოსახლეობის ხარისხის შესწავლამ.

არსებობს მოსაზრება, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიის კიდევ ერთი თემატური მიმართულებაა მოსახლეობის კარტოგრაფია. მოსახლეობის გეოგრაფია ფართოდ იყენებს კარტოგრაფირებას, როგორც კვლევის მეთოდს. მოსახლეობის კარტოგრაფიას გააჩნია საკუთარი ამოცანები, მაგრამ ეს ამოცანები წმინდა კარტოგრაფიული და არა საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული ხასიათისაა. აქედან გამომდინარე, ჩვენი აზრით მოსახლეობის კარტოგრაფია უნდა მივიჩნიოთ კარტოგრაფიის და არა მოსახლეობის გეოგრაფიის ერთ-ერთ თემატურ მიმართულებად.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის ცალკეული მიმართულებები მჭიდროდ არიან ურთიერთდაკავშირებული და გარკვეულწილად ერთმანეთს ფარავენ. მიგრაციების გეოგრაფიის საკითხების შესწავლას ლოგიკურად მივყავართ განსახლების გეოგრაფიის ასპექტებამდე და პირიქით. მოსახლეობის დემოგრაფიული ან ეთნიკური სტრუქტურის კვლევა პირდაპირ კავშირშია მიგრაციულ პროცესებთან. მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის საკითხების შესწავლა შეუძლებელია ბუნებრივი მოძრაობის საკითხების გათვალისწინების გარეშე და ა.შ.

ქოროლოგიური¹ თვალსაზრისით მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატური მიმართულებების შესწავლა მიმდინარეობს სამივე გეოგრაფიულ დონეზე. მაკროგეოგრაფიული დონე მოიცავს მთელ მსოფლიოს, ცალკეულ კონტინენტებს ან ქვეყნის ნაწილებს (ევროპა, აზია, და ა.შ.). მეზოგეოგრაფიული დონე – კონტინენტების მსხვილ რეგიონებს და ცალკეულ ქვეყნებს. მიკროგეოგრაფიული დონე – ქვეყნის ცალკეულ რეგიონებს, რაიონებს, ქალაქებს და სოფლებს. სამივე დონეზე ადგილი აქვს მოსახლეობის გეოგრაფიის როგორც კომპლექსურ, ასევე მისი ცალკეული თემატური საკითხების შესწავლას. მოსახლეობის გეოგრაფიის კომპლექსურ საკითხებში შეიძლება გაერთიანდეს ყველა ან რამდენიმე ძირითადი თემატური საკითხი. კომპლექსური შესწავლის თემა შეიძლება იყოს ზოგადი მაგ., მსოფლიოს (საფრანგეთის, საქართველოს და ა.შ.) მოსახლეობის გეოგრაფია ან უფრო კონკრეტული მაგ., შრომითი იმიგრაცია დასავლეთ ევროპაში და მისი ზეგავლენა საქალაქო განსახლებაზე. ცალკეული თემატური საკითხების შესწავლის დროს ყურადღება ეთმობა რომელიმე ერთ კონკრეტულ საკითხს. მაგ., მსოფლიოს რელიგიების გეოგრაფია ან საქართველოს განსახლების გეოგრაფია ან იტალიის ქალაქების გეოგრაფია.

ქოროლოგიური² თვალსაზრისით მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატური მიმართულებების შესწავლა ხდება ორ დონეზე: სტატიკაში და დინამიკაში. სტატიკური მიდგომა გულისხმობს მოსახლეობის გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლას დროის მოცემულ (კონკრეტულ) მომენტში, ხოლო თუ იგივე ამოცანის განიხილვა დროის რამდენიმე პერიოდთან მიმართებაში ხდება, მაშინ საქმე კვლევის დინამიკურ მიდგომასთან გვექნება.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევაში ფართოდ გამოიყენება სხვადასხვა სახის მეთოდები. მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებში, ცხადია გვესაჭიროება მოსახლეობის რაოდენობრივი მაჩვენებლები. ამ მაჩვენებლების განზოგადება სტატისტიკური მეთოდის გამოყენების საფუძველზე ხდება. ხშირ შემთხვევებში მარტოოდენ სტატისტიკური მასალა არ იძლევა კვლევის მიერ დასახული ამოცანების გადაწყვეტის შესაძლებლობას და აუცილებელია არსებული მასალის შემდგომი მათემატიკური დამუშავება და მისთვის გარკვეული სქემატური სახის მიცემა. ამ დროს მეცნიერები მიმართავენ მათემატიკური

¹ ქოროლოგია მომდინარეობს ბერძნული სიტყვა ქოროსიდან, რაც ნიშნავს ადგილს. ქოროლოგია იკვლევს მოვლენების, საგნებისა და ცოცხალი არსებების ტერიტორიული განაწილების ასპექტებს.

² ქოროლოგია მომდინარეობს ბერძნული სიტყვა ქოროსიდან, რაც ნიშნავს დროს. ქოროლოგია სწავლობს მოვლენათა დროში განვითარების საკითხებს.

მოდელირების მეთოდს, რაც თანამედროვე გეოგრაფიულ კვლევებს განსაკუთრებულ მეცნიერულ ღირებულებას სძენს.

ყოველი მეცნიერი თავის კვლევაში ფართოდ იყენებს და ითვალისწინებს მისი კვლევების სამეცნიერო გამოცდილებას, იდეებს, მიდგომებს, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაშია თავმოყრილი. ეს მეთოდი სალიტერატურო მეთოდის სახელით არის ცნობილი. როგორც აღვნიშნეთ, მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატურ შესწავლაში ფართოდ გამოიყენება მოსახლეობის მოძრაობის, განსახლებისა და სტრუქტურის გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლა დინამიკაში. ეს კი იმაზე მიგვითითებს, რომ გეოგრაფები კვლევის ერთ-ერთ მეთოდად იყენებენ ისტორიულ მეთოდს. უნდა გავითვალისწინოთ მოსახლეობის გეოგრაფიის ისტორიული ხასიათი. ისტორიზმი მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებს მყარ საფუძველს სძენს.

მოსახლეობის საკითხებთან დაკავშირებული კონკრეტული ამოცანების შესასწავლად სამეცნიერო ლიტერატურა და სტატისტიკური მასალები ხშირ შემთხვევებში საკმარისი არ არის. ფაქტობრივი მასალის დეფიციტის აღმოსაფხვრელად მკვლევარ-გეოგრაფებს უხდებათ დამატებითი მასალების მოძიება სოციოლოგიური ანკეტირების ან ინტერვიუების ე.ი. სოციოლოგიური მეთოდების გამოყენების გზით. თუ, ეს მეთოდიც არ აღმოჩნდა საკმარისი, მაშინ გეოგრაფი მიმართავს პროცესებზე ან ადამიანების ჯგუფებზე დაკვირვების მეთოდს.

თანამედროვე გეოგრაფიული მეცნიერების განუყოფელი ნაწილი გახდა შესასწავლი პროცესის შემდგომი განვითარების პროგნოზირება. ამ მიზნის მისაღწევად მეცნიერები მიმართავენ პროგნოზირების მეთოდს.

მოსახლეობის გეოგრაფიული ასპექტების კვლევა გულისხმობს მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონების, ქვეყნების და სხვა დასახლებულ ტერიტორიათა მოსახლეობის მაჩვენებლების შედარებას. ამ შემთხვევაში გამოიყენება შედარების მეთოდი.

გეოგრაფიულ კვლევაში უმნიშვნელოვანესი ყურადღება ეთმობა მეცნიერული ანალიზის, უპირველეს ყოვლისა კი სივრცე-დროითი (დრო-სივრცითი) ანალიზის მეთოდს. ეს უკანასკნელი შესასწავლი მოვლენებისა და პროცესების ტერიტორიული და ისტორიული ანალიზის სინთეზს წარმოადგენს.

გეოგრაფიული მეცნიერების მძლავრი იარაღია კარტირების მეთოდი. ის საშუალებას გვაძლევს ინფორმაცია ერთ ფურცელზე რუკის ან სხვა კარტოგრაფიული პროდუქტის სახით წარმოვადგინოთ. ზოგადად საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ, მათ შორის მოსახლეობის

გეოგრაფიის კვლევებში ფართოდ მოიკიდა ფეხი გეოგრაფიული ინფორმაციული სისტემების (გის) გამოყენებამ. გეოინფორმაციული ტექნოლოგიები საშუალებას გვაძლევს მოვახდინოთ სტატისტიკური ინფორმაციის და გეოგრაფიულ მონაცემთა ბაზების სრულყოფილი დამუშავება და ვიზუალიზაცია (რუკების, დიაგრამების და სხვა გრაფიკული გამოსახულებების შექმნა).

1.2 მოსახლეობის გეოგრაფიის ჩამოყალიბების მოკლე ისტორია

მოსახლეობის შესწავლა ყველა ეპოქაში გეოგრაფების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანესი ამოცანა იყო. ჯერ კიდევ ანტიკური ხანის მოგზაური-გეოგრაფების ნაშრომებში ცენტრალური ადგილი განსახილველი ტერიტორიების მოსახლეობის დახასიათებას ეკავა.

მოსახლეობის გეოგრაფიაში პირველი შრომა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაიწერა. ბერძენმა მოგზაურმა, ისტორიკოსმა და გეოგრაფმა სტრაბონმა შექმნა ნაშრომი “გეოგრაფია”, რომელიც 17 წიგნისაგან შედგებოდა. ვარაუდობენ, რომ სტრაბონმა კოლხეთსა და იბერიაში იმოგზაურა, ხოლო მათი დეტალური დახასიათება ნაშრომის მე-11 წიგნში გადმოგვცა (*ქსე, 1985: 575-576*). სტრაბონის “გეოგრაფია” მიჩნეულია საქართველოს ტერიტორიისა და მოსახლეობის აღწერის უძველეს სამეცნიერო ძეგლად, რომელმაც ჩვენს დრომდე მოაღწია. მოგვიანებით, რომელმაც სახელმწიფო მოღვაწემ და მეცნიერმა პუბლიუს კორნელიუს ტაციტუსმა, რომელიც ჩვენი წელთაღრიცხვის I-II საუკუნეებში მოღვაწეობდა, ნაშრომში “გერმანია” აღწერა გერმანული ტომების ისტორია და გეოგრაფია (*ქსე, 1985: 671*).

ფეოდალურ ხანაში ვაჭრობისა და ზღვაოსნობის სწრაფმა განვითარებამ უკვე ცნობილი და ახლად აღმოჩენილი ტერიტორიების ახლებური შესწავლა მოითხოვა. ამის შედეგად ევროპელი, არაბი და ჩინელი მოგზაურების და მეცნიერების მიერ მრავალი მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული ნაშრომი შეიქმნა. მათ შორის განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია იტალიელი მეცნიერის ლუდოვიკო გვიჩარდინის წიგნი “ნიდერლანდების აღწერა”, რომელიც 1567 წელს გამოიცა. ეს წიგნი სამართლიანად არის მიჩნეული პირველ კომპლექსურ საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ ნაშრომად, რომელიც ორი ნაწილისგან შედგება. პირველში მოცემულია ნიდერლანდების (იმ დროს ნიდერლანდები მოიცავდა ბელგიის დღევანდელ ტერიტორიასაც) ზოგად-გეოგრაფიული, ხოლო მეორე ნაწილში – ქვეყნის 17-ვე პროვინციის დახასიათება. ამ მონოგრაფიაში ცენტრალური ადგილი ნიდერლანდების და

მისი ცალკეული მხარეების და ქალაქების მოსახლეობის აღწერას უკავია (Саушкин, 1973: . 51).

1650 წელს ნიდერლანდებში გამოიცა გერმანული წარმომავლობის ახალგაზრდა მეცნიერის ბერნარდ ვარენიუსის წიგნი “ზოგადი გეოგრაფია”. ვარენიუსი პირველი მეცნიერი იყო ვინც გეოგრაფია ზოგად და რეგიონულ (სპეციალურ) ნაწილებად დაყო. იგი მიიჩნევდა, რომ რეგიონული გეოგრაფიის შესწავლის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს ქვეყანათმცოდნეობა, რომელშიც გამოირჩეოდა სამი ქვედარგი: “დედამიწისეული” (ქვეყნის მდებარეობა, საზღვრები, რელიეფი, წიაღისეულის მოპოვება, ფლორა და ფაუნა); “ციური” (ადგილის გრძედი და განედი, სეზონურობა, კლიმატი, ასტრონომიული დაკვირვებები) და “ადამიანისეული”. ამ უკანასკნელი მიმართულების ამოცანა იყო შეესწავლა ქვეყნის მოსახლეობის რაოდენობა, შემადგენლობა, შემოსავლები, განათლება, ასევე – პოლიტიკური მოწყობა და ქალაქები (Саушкин, 1973: . 52-53). ვარენიუსის ნაშრომის “ადამიანისეული” ნაწილი საზოგადოებრივი გეოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის ჩამოყალიბების საფუძველი გახდა.

ევროპაში მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც აბსოლუტიზმი³ თავისი განვითარების უმაღლეს სტადიაზე იმყოფებოდა, გამოჩნდა ახალი ეკონომიკური და ფილოსოფიური დოქტრინები. ამ პერიოდში ევროპული სახელმწიფოები ახალი ტერიტორიების ათვისებით იყვნენ დაკავებულები. ყოველივე ეს მოსახლეობის შესახებ ახალი ფაქტებისა და მასალების მოძიებას მოითხოვდა. შეიძლება ითქვას, რომ ვარენიუსის ნაშრომმა ევროპაში მოსახლეობის შესწავლას ახალი იმპულსი მისცა. მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-18 საუკუნეში ევროპაში გავრცელდა მოსახლეობის საკითხების კვლევის მიმართულება, რომელიც კამერალური სტატისტიკის სახელით არის ცნობილი. კამერალური სტატისტიკა განსაკუთრებულად გერმანიასა და რუსეთში განვითარდა, რომელიც უფრო აღწერილობით ხასიათს ატარებდა ვიდრე ანალიტიკურს, რადგან მისი მთავარი ამოცანა ქვეყნის ან ტერიტორიის და მისი მოსახლეობის შესახებ სტატისტიკური ინფორმაციის

³აბსოლუტიზმი XV ს.-ის ბოლოს – XVI ს.-ის დასაწყისში ევროპაში აღმოცენდა. აბსოლუტიზმის ხანაში აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ხელისუფლების ერთადერთ მატარებლად აღიარებული იყო მონარქი, რომელიც სახელმწიფოს ფეოდალური ელიტის დახმარებით მართავდა. კულტურას, ხელოვნებასა და მეცნიერებას თითქმის მთლიანად მონარქი და მმართველი ელიტა განაგებდა.

მოპოვება იყო. ამ ინფორმაციას მმართველი ელიტა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური დაგეგმვის მიმართულებით იყენებდა.

ევროპაში და ჩრდილოეთ ამერიკაში კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებამ საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივი მეცნიერებების განვითარებას განსაკუთრებული ბიძგი მისცა. XVIII ს.-ში ვარენიუსის მიმდევრებმა მისი იდეები განავრცეს, რამაც საზოგადოებრივი გეოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის ფორმირების პროცესი დააჩქარა. ჩამოყალიბდა საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ოთხი ძლიერი სკოლა: გერმანული, ფრანგული, ბრიტანული და რუსული.

XVIII ს.-ში მოსახლეობის გეოგრაფიის ფრანგული სკოლა წარმოდგენილი იყო კომერციული გეოგრაფიით, რომლის დამფუძნებლად ითვლება ჟან-ჟაკ სავარი. 1723 წელს მან კომერციული ენციკლოპედია შექმნა (*Сайушкин, 1973: . 58*). 1740 წელს გამოიცა კომერციული გეოგრაფიის პირველი კურსი. 1776 წელს გამოიცა ცნობილი შოტლანდიელი ეკონომისტის და ფილოსოფოსის ადამ სმიტის ნაშრომი “გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ” (*ქსე, 1985, 441*). დიდი ბრიტანეთი კომერციული გეოგრაფიის ცენტრი გახდა. გერმანულმა სკოლამ გააგრძელა კამერალური სტატისტიკის იდეების განვითარება. ამ პერიოდის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლად ითვლებიან გ. ახენვალდი და ა. ბიუშინგი. მოსახლეობის გეოგრაფიის რუსული სკოლა ძირითად აქცენტს აკეთებდა აღწერილობით გეოგრაფიაზე, რაც იმით იყო განპირობებული, რომ XVIII ს.-ში რუსეთის იმპერიაში განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმდინარეობდა ახალი ტერიტორიების ათვისება. ამ დროს შეიქმნა და გამოიცა რამდენიმე გეოგრაფიული ნაშრომი, რომლებშიც ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის ბუნებისა და იქ მცხოვრები ხალხების დახასიათება იყო მოცემული. თუმცა, ამავე პერიოდში რუსეთში განვითარდა თეორიული გეოგრაფია, რაშიც განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით რუს მეცნიერებს მიხეილ ლომონოსოვს და ვასილ ტატიშჩევს. ამ უკანასკნელს რუსული საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ფუძემდებლად მიიჩნევენ. ვასილი ტატიშჩევი პირველი რუსი მეცნიერი იყო, რომელმაც პოლიტიკური გეოგრაფია (*თანამედროვე გაგებით ეკონომიკური გეოგრაფია – ავტ.*) გეოგრაფიული მეცნიერების დისციპლინად აღიარა. პოლიტიკური გეოგრაფიის ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად იგი მოსახლეობის და განსახლების საკითხების შესწავლას მიიჩნევდა (Татищев, 1950: 211). ტატიშჩევის, როგორც მეცნიერის ღვაწლი იმაშიც მდგომარეობს, რომ

თავის ნაშრომებში მან განსაკუთრებული ადგილი სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების სივრცე-დროით ანალიზს დაუთმო.

XVIII საუკუნე ქართული გეოგრაფიული მეცნიერებისთვის უაღრესად ნაყოფიერი გამოდგა. 1745 წელს, ქართველმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ და მეცნიერმა ვახუშტი ბაგრატიონმა (ბატონიშვილმა) შექმნა თხზულება “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”. ეს ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს ტერიტორიის პირველ ფუნდამენტურ გეოგრაფიულ დახასიათებას. ვახუშტი ბაგრატიონმა საქართველო 5 პოლიტიკურ-ეთნოგრაფიულ ერთეულად დაყო და მათი ბუნების, მეურნეობისა და მოსახლეობის მეცნიერული აღწერა შემოგვთავაზა. მნიშვნელოვანია, რომ ვახუშტიმ შექმნა საქართველოს და კავკასიის ატლასები, რომლებითაც ევროპელი მეცნიერები დაახლოებით ერთი საუკუნის განმავლობაში ხელმძღვანელობდნენ (ქსე, 1979: 339).

მე-18 საუკუნის ბოლოს ინგლისელმა ეკონომისტმა და მღვდელმა თომას მალთუსმა შეიმუშავა თეორია, რომლის მიხედვითაც მსოფლიოში მოსახლეობის რაოდენობა უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე პლანეტის საარსებო საშუალებები. მალთუსს მიაჩნდა, რომ, თუ მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი შენარჩუნდებოდა, მაშინ მსოფლიოს საყოველთაო შიმშილი დაემუქრებოდა. აქედან გამომდინარე, ის დადებითად აღიქვამდა მოსახლეობის რაოდენობის შემცირებას ომების, ეპიდემიების, მოუსავლიანობის მიზეზებით. მალთუსის თეორიას დიდი რაოდენობით მიმდევარი გამოუჩნდა მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც მსოფლიო “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში შევიდა (*ДЭС, 1985: 238*).

XIX ს.-ის პირველ ნახევარში გეოგრაფიულ მეცნიერებათა განვითარებაში წამყვანი ადგილი ბუნებრივი მოვლენებისა და პროცესების შესწავლას ეთმობოდა. ამ მიმართულების ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ გერმანელი მეცნიერები ალექსანდრე ფონ ჰუმბოლტი და კარლ რიტერი. მათ გეოგრაფიული (ენვაირომენტალისტური) დეტერმინიზმის წარმომადგენლებად მიიჩნევენ. ამ მიმართულების პირველი დებულებები ანტიკურ საბერძნეთში შეიმუშავეს. მისი მიმდევრები მიიჩნევდნენ, რომ კაცობრიობის განვითარებაზე გადამწყვეტ ზეგავლენას გეოგრაფიული გარემო (ჰავა, ნიადაგი, ზღვა, რელიეფი და სხვა) ახდენს. გეოგრაფ-დეტერმინისტები ამტკიცებდნენ, რომ სხვადასხვა კლიმატურ სარტყლებში მცხოვრებ ხალხებს განსხვავებული ხასიათი აქვთ. მათი აზრით, ჩრდილოეთის ხალხები მშრომელი და ფიზიკურად ძლიერები იყვნენ, ხოლო სამხრეთელები – ნაკლებად შრომისმოყვარე, მაგრამ უფრო ნიჭიერები. ფრანგი მეცნიერი მონტესკიე უფრო

შორს წავიდა და განაცხადა, რომ სამხრეთელები ჩრდილოეთში მცხოვრები ადამიანებზე უფრო მაღალი ზნეობით გამოირჩევიან. ამ სკოლის სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ გერმანელი იოჰან გოტფრიდ ჰერდერი (ტერმინ "ნაციონალიზმის" ავტორი) და ინგლისელი მეცნიერი ჰენრი ტომას ბოკლი. ამ უკანასკნელის ნაშრომში, "ინგლისის ცივილიზაციის ისტორია" ჩამოყალიბებული იდეები შემდგომში ანთროპოგეოგრაფიის განვითარების ქვაკუთხედად იქცა (*Покишишевский, 1978: 14-16*).

ანთროპოგეოგრაფია გეოგრაფიულ კვლევებში XX ს.-ის დასაწყისში გაბატონდა. მის დამაარსებლად გერმანელ მეცნიერ ფრიდრიხ რატცელს მიიჩნევენ. რატცელი თავისი მსოფლმხედველობით ევოლუციის დარვინისეული თეორიის მიმდევარი იყო. მსოფლიოს ისტორიის განხილვისას იგი ემხრობოდა იმ იდეას, რომ ხალხების განვითარებაზე გადაწყვეტ როლს გეოგრაფიული გარემო თამაშობდა და ამტკიცებდა, რომ ადამიანების ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი ასპექტები: შრომა, ქორწინება, გადაადგილება და სხვა მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია იმ კლიმატურ-გეოგრაფიულ გარემოზე, სადაც ისინი ცხოვრობენ. ადამიანის ცხოვრების წესის განმსაზღვრელ მეორე მნიშვნელოვან ფაქტორად რატცელი კულტურას ასახელებდა და თვლიდა, რომ იქ, სადაც უფრო მაღალია საზოგადოებრივი წარმოების კულტურა, მით უფრო იზრდება მოსახლეობის რაოდენობა და სიმჭიდროვე. კულტურა, ხაზს უსვამდა იგი, უფრო თავისუფალს ხდის ადამიანს, ერს. სახელმწიფოს რატცელი განიხილავდა, როგორც მიწიდან ამოზრდილ ცოცხალ ორგანიზმს, შესაბამისად მას ზრდისთვის სივრცე ესაჭიროება. ამით რატცელი ხსნის ერთი სახელმწიფოს მიერ მეორის დაპყრობას. მისი აზრით, ეს ბუნებრივი პროცესია. ფრიდრიხ რატცელმა სახელმწიფოს სივრცობრივი განვითარების 7 კანონი ჩამოაყალიბა. მას არა მარტო ანთროპოგეოგრაფიის, ასევე გეოპოლიტიკის ერთ-ერთ მამამთავრად მიიჩნევენ. 1920-30-იან წლებში გერმანიის ნაციონალ-სოციალისტური პარტიის (ეს პარტია ცნობილია ასევე "ნაცისტური" ან "ფაშისტური" პარტიის სახელით) იდეოლოგებმა რატცელის იდეების არასწორი ინტერპრეტირება მოახდინეს, იმ მიზნით, რომ დაემტკიცებინათ გერმანული რასის (ამგვარად ისინი გერმანელ ერს მოიხსენიებდნენ) უპირატესობა სხვა ერებთან, ხალხებთან მიმართებაში.

ანთროპოგეოგრაფიის განვითარების პარალელურად მოხდა ეთნოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების ჩამოყალიბება. ამას მორგანის, ბაჰოფენის, ტეილორის, ფრეზერის და ენგელსის ნაშრომებმა შეუწყო ხელი. ამ ნაშრომებში მოსახლეობის გეოგრაფიის

საკითხების გარდა სხვადასხვა ხალხების ეთნოგენეზის, ოჯახური ურთიერთობების, რიტუალების და სხვა სოციალურ-კულტურული ინსტიტუტების ფუნქციონირების საკითხები იყო განხილული. ეთნოგრაფიის გამოყოფის შემდგომ საფუძველი ჩაეყარა ეთნოგეოგრაფიის, როგორც მოსახლეობის გეოგრაფიის ქვედარგის ფორმირებას.

მე-19 საუკუნის ბოლოს და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ანთროპოგეოგრაფიის საპირწონედ ჩამოყალიბდა “ადამიანის გეოგრაფიის” (*“La Geographie Humaine”*) ფრანგული სკოლა. მისი დამფუძნებელი ვიდალ დე ლა ბლაში იყო. ადამიანის გეოგრაფიამ თანდათანობით დიდი პოპულარობა მოიპოვა და მოგვიანებით მის საფუძველზე საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ანგლო-საქსონური სკოლა ჩამოყალიბდა. ამჟამად საზოგადოებრივი გეოგრაფია (*“Human Geography”*) დასავლეთ ევროპასა და აშშ-ში გეოგრაფიის წამყვანი დისციპლინაა. გეოგრაფიის ამ მიმართულების კვლევის მთავარი ობიექტი არის საზოგადოება (ხალხი), ხოლო მისი მთავარი ამოცანაა შეისწავლოს, ერთი მხრივ საზოგადოების და მისი ზოგიერთი ატრიბუტის (სტრუქტურის და ბუნებრივი მოძრაობის) განვითარების სივრცობრივი ასპექტები, ხოლო, მეორე მხრივ, საზოგადოების ურთიერთკავშირი ბუნებასთან და ამ პროცესში ადამიანების ქცევის (საქმიანობის ჩათვლით) თავისებურებები. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის კვლევის საბოლოო მიზანია დედამიწაზე ან მის ცალკეულ ტერიტორიაზე საზოგადოების მიერ გარემოზე ზემოქმედების ხარისხი და ეფექტიანობა შეაფასოს.

ანთროპოგეოგრაფიამ და ადამიანის გეოგრაფიამ მოსახლეობის გეოგრაფიის ფორმირებაზე გადამწყვეტი ზეგავლენა იქონია. შეიძლება ითქვას, რომ მოსახლეობის გეოგრაფია, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა მე-20 საუკუნის დასაწყისში ჩამოყალიბდა. საბჭოთა კავშირში სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა მოსახლეობის გეოგრაფიის (ზოგადად ეკონომიკური გეოგრაფიის) სფეროში რთულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებაში მიმდინარეობდა. საზოგადოებრივი მეცნიერებების განვითარება აქ მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრების მკაცრ ჩარჩოებში უნდა წარმართულიყო. საკმარისია ითქვას, რომ საბჭოთა ეკონომიკურ გეოგრაფიას საფუძვლად დაედო “გოელრო“-ს გეგმა⁴, ხოლო ამ მეცნიერების განვითარება ლენინმა ახალგაზრდა მეცნიერ-ბოლშევიკ ნიკოლაი ბარანსკის მიანდო.

⁴ “გოელრო“-ს გეგმა, რომელიც 1921 წელს მიიღეს, ელექტრიფიკაციის საფუძველზე საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების სახელმწიფო გეგმას წარმოადგენდა.

საბჭოთა პერიოდში პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო რომელიმე დასავლური გეოგრაფიული მიმართულების ან ნაშრომის პოზიტიური შეფასება. დადებითად ფასდებოდა მხოლოდ საბჭოთა ან სხვა სოციალისტური ქვეყნების მეცნიერთა ნაშრომები. ასეთმა მიდგომამ საბჭოთა მეცნიერებას, მათ შორის მოსახლეობის გეოგრაფიას უდიდესი ზიანი მიაყენა. თუმცა, სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიის აღწერილობით ნაწილში საბჭოთა სპეციალისტები მოწოდების სიმაღლეზე იყვნენ. ამასთან, საბჭოთა იდეოლოგია მათ საშუალებას არ აძლევდა სრულფასოვანი სამეცნიერო დასკვნები და რეკომენდაციები წარმოედგინათ.

საქართველოში მოსახლეობის გეოგრაფიამ გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის წამყვანი პოზიციები 1970-იანი წლებიდან დაიმკვიდრა. მოსახლეობის გეოგრაფიის ქართველი სპეციალისტები როგორც საბჭოთა კავშირში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდნენ. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ვახტანგ ჯაოშვილი, რომელმაც შექმნა რამდენიმე ფუნდამენტური ნაშრომი, მათ შორის “საქართველოს ურბანიზაცია” და “საქართველოს მოსახლეობა”. 1960-იანი წლების ბოლოს ქართველმა მეცნიერ-პედაგოგებმა ნოდარ ნაჭყებია, ვაჟა გუჯაბიძემ, ალექსანდრე რონდელმა დიდი როლი ითამაშეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში საზღვარგარეთის ქვეყნების ეკონომიკური გეოგრაფიის მიმართულების ჩამოყალიბებაში, სადაც მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხების შესწავლას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა.

მოსახლეობის გეოგრაფიის თანამედროვე ქართული სკოლის განვითარებაში დიდი წვლილი მიუძღვით მოქმედ მეცნიერებს რევაზ გაჩეჩილაძეს, იოსებ სალუქვაძეს, ზურაბ დავითაშვილს, ვაჟა ნეიძეს, გიორგი ცაგარელს, ია იაშვილს, მეგი შენგელაიას და სხვებს.

1.3 მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან

მოსახლეობის გეოგრაფია, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა ჩამოყალიბდა და ვითარდება გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან მჭიდრო კავშირში. ნახ. #1 ასახავს მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირს ამ მეცნიერებებთან. ნახაზზე ეს კავშირი გვიჩვენებს სახით არის წარმოდგენილი. მის ფესვებს ქმნის ფილოსოფია, როგორც ყველა მეცნიერების საფუძველი, ფუნდამენტი. ფილოსოფიის მიერ შემუშავებული ძირეული დებულებებით საზრდოობენ დანარჩენი მეცნიერებები. გვიჩვენებს ღეროა ისტორიზმი. ნებისმიერ მეცნიერებას, ისევე, როგორც პროცესს გააჩნია ისტორია. მეორე მხრივ, ისტორიზმის გარეშე წარმოდგენილია რომელიმე საზოგადოებრივი მეცნიერების განვითარება. მოცემულ დიაგრამაზე გვიჩვენებს გულია მოსახლეობის გეოგრაფია, ხოლო უშუალოდ მის გარშემო მდებარე ექვსი ფურცელი მისი ძირითადი თემატური მიმართულებებია. გვიჩვენებს დანარჩენი ფურცლები წარმოდგენილია იმ სამეცნიერო დისციპლინებით, რომლებთანაც მოსახლეობის გეოგრაფიას მჭიდრო კავშირი გააჩნია.

მოსახლეობის გეოგრაფიას, როგორც საზოგადოებრივი გეოგრაფიის შემადგენელ ნაწილს უშუალო შეხება, ბუნებრივია ამ უკანასკნელის დანარჩენ დისციპლინებთან გააჩნია. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სფეროში შესასწავლი საკითხები იმდენად ურთიერთდაკავშირებულია, რომ ხშირ შემთხვევაში ძალზე ძნელია იმის დადგენა თუ სად გადის საზღვარი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის. ამის მიუხედავად, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიას ყველაზე მჭიდრო კავშირი გააჩნია სოციალურ გეოგრაფიასთან. ეს არც არის გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მათი კვლევის მთავარი ობიექტი მოსახლეობაა. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სპეციალისტა ნაწილი მოსახლეობის გეოგრაფიას სოციალური გეოგრაფიის ნაწილადაც კი განიხილავს.

მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის მოსახლეობის წარმოშობის საკითხების შესწავლისას აღმოვაჩინებთ, რომ მსოფლიოს რეგიონებისა და ქვეყნების მოსახლეობა რთული და მრავალმხრივი ისტორიული პროცესების შედეგად ჩამოყალიბდა. მოსახლეობის ისტორიული განვითარების მნიშვნელოვანი ფაქტების დადგენაში გვებმარება ისტორიული გეოგრაფია.

მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაციის კვლევას მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ განსახლების ამა თუ იმ სისტემის ჩამოყალიბება მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული

მოცემული ტერიტორიის მეურნეობის სპეციფიკაზე ან პირიქით, განსახლების სრულყოფილი სისტემის არსებობა ხელს უწყობს ამ სისტემის ფარგლებში წარმოების სხვადასხვა დარგების შექმნასა და განვითარებას. ნათელია, რომ ამგვარი საკითხების შესწავლა ხდება მოსახლეობის გეოგრაფიის და ეკონომიკური (მეურნეობის) გეოგრაფიის ურთიერთკავშირის საფუძველზე.

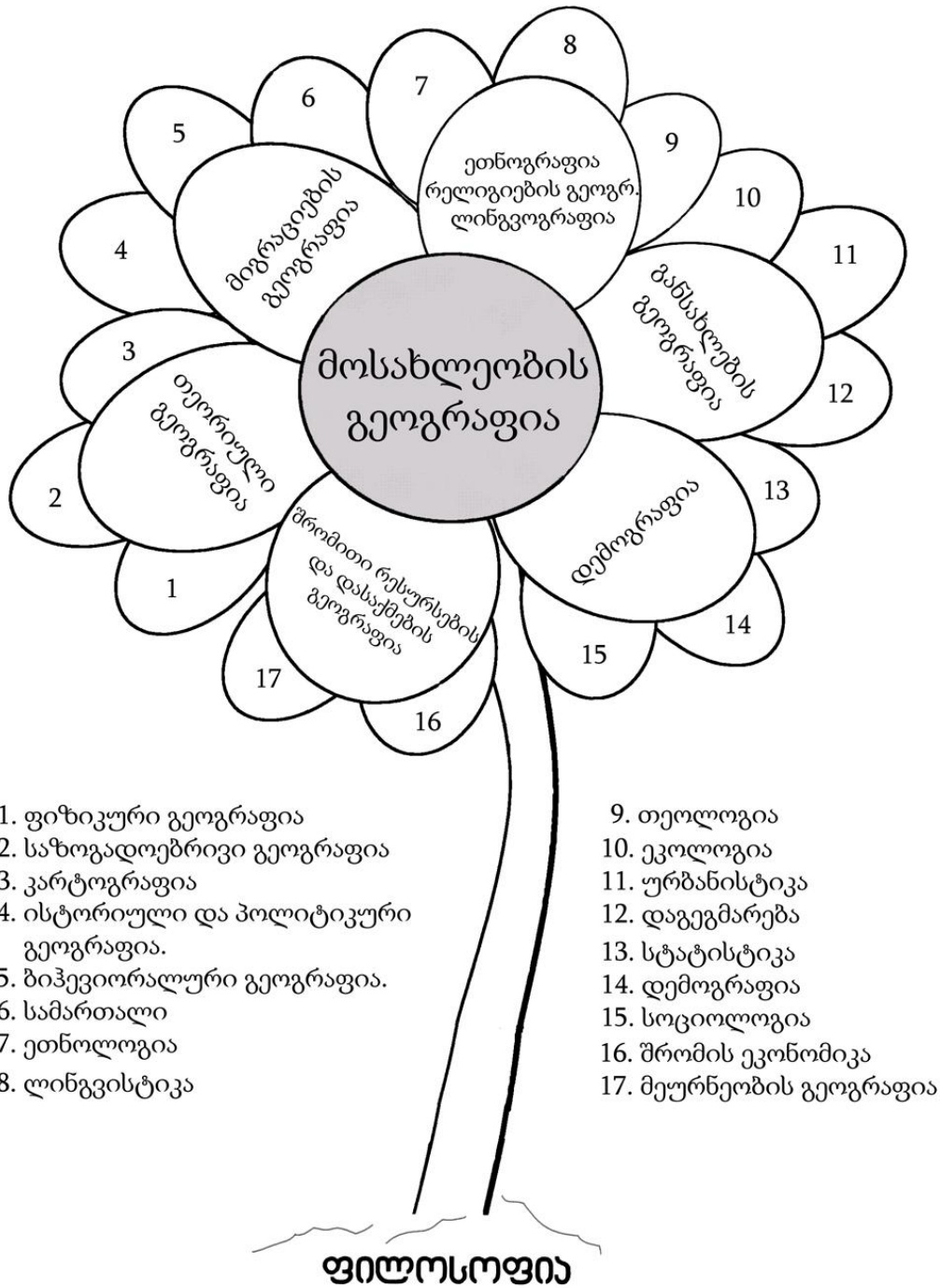
თანამედროვე მსოფლიოში ხშირია მოსახლეობის მასობრივი მიგრაციები. ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ეთნო-პოლიტიკური კონფლიქტები ან ხელისუფლების მიერ ადამიანთა გარკვეული ჯგუფის პოლიტიკური დევნა. მოსახლეობის იძულებითი გადაადგილების გამომწვევი მიზეზების დადგენა შეუძლებელი იქნება, თუ არ შევისწავლით მოცემული ქვეყნის პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ასპექტებს.

მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნიკური ან სოციალური ჯგუფისათვის დამახასიათებელია კონკრეტული ხასიათის ქცევა, რაც ზეგავლენას ახდენს განსახლების სისტემის ფორმირების ან ტერიტორიული გადაადგილების პროცესებზე. ამ საკითხების შესწავლისას მოსახლეობის გეოგრაფიის სპეციალისტები იყენებენ ბიჰევიორალური გეოგრაფიის სფეროში ჩატარებული კვლევების შედეგებს.

მოსახლეობის განსახლების ტიპოლოგიის შექმნაში, რაც ითვალისწინებს მსგავსი ტიპის განსახლების რაიონების გამოვლენას, გამოიყენება ეკონომიკური დარაიონების პრინციპები. ეკონომიკური დარაიონება ეკონომიკური გეოგრაფიის შემადგენელი ნაწილია, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა საბჭოთა კავშირში. ეკონომიკური დარაიონება საბჭოთა კავშირის და სხვა სოციალისტური ქვეყნების გარდა ფართოდ გამოიყენებოდა სხვა ქვეყნებში, მათ შორის, საფრანგეთში, ბრაზილიაში, მაროკოში.

უკვე აღინიშნა, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიას მჭიდრო კავშირი აქვს მთელ რიგ საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან, მათ შორის განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია დემოგრაფია, რომელიც მოსახლეობის გამრავლების (აღწარმოების) კანონზომიერებებს სწავლობს.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და
სხვა მეცნიერებებთან

დემოგრაფიის მთავარი ამოცანაა გამოავლინოს სტრუქტურული თავისებურებები, რომლებიც დამახასიათებელია მოსახლეობის გამრავლების პროცესისათვის. მოსახლეობის გეოგრაფია ყურადღებას ამ პროცესის ტერიტორიული ასპექტების შესწავლაზე ამახვილებს.

მოსახლეობის გეოგრაფიის მომიჯნავე მეცნიერებებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სოციოლოგიას, რომელიც სხვადასხვა ტიპის სოციალურ ერთობათა ჩამოყალიბების, ფუნქციონირების, განვითარებისა და ურთიერთქმედების კანონზომიერებებს სწავლობს. სოციოლოგიური კვლევების, მათ შორის სოციოლოგიური გამოკითხვების შედეგები ფართოდ გამოიყენება მოსახლეობის გეოგრაფიის სპეციალისტების მიერ ცალკეული სოციალური ჯგუფების და მიგრაციების შესწავლის პროცესში.

მიგრაციების საკითხების კვლევისას სხვა საკითხებთან ერთად ყურადღება მოსახლეობის ქცევის თავისებურებებს ეთმობა. ამ საკითხებს, სოციოლოგიის გარდა ფსიქოლოგია სწავლობს.

მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხების კვლევის სფეროში ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი უკავია ქალაქების გეოგრაფიას, რომელიც თავის მხრივ დაკავშირებულია ქალაქმშენებლობასთან (ურბანისტიკასთან). ეს კავშირი საშუალებას გვაძლევს ქალაქების დაგეგმარების და ფუნქციონირების მნიშვნელოვანი ტერიტორიული თავისებურებები გამოვავლინოთ.

მოსახლეობის დასაქმების გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლა მოითხოვს მისი სტრუქტურული ასპექტების ღრმა ცოდნას. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია შრომის ეკონომიკის სფეროში შექმნილი შრომების გამოყენება და განზოგადება.

მოსახლეობის ეთნიკური საკითხების კვლევისას დახმარებას გვიწევს ანთროპოლოგია და ეთნოლოგია. ანთროპოლოგია სწავლობს რასებს. ეთნოლოგია (ეთნოგრაფიის ჩათვლით) შეისწავლის ხალხის წარმოშობას, ყოფას და კულტურულ თავისებურებებს.

მოსახლეობის გადაადგილებასა და განსახლებაზე ზეგავლენას პოლიტიკური პროცესები ახდენს. შესაბამისად, მოსახლეობის გეოგრაფიული კვლევა მჭიდროდ არის დაკავშირებული პოლიტიკურ მეცნიერებასთან და საერთაშორისო ურთიერთობებთან.

თავი 2. მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა და ბუნებრივი მოძრაობა

2.1 ძირითადი ცნებები

მოსახლეობის დინამიკა არის ისტორიულ ჭრილში (დროის მოცემულ პერიოდში) განხილული მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება. მთელი მსოფლიოს ან ცალკეულ ტერიტორიათა მოსახლეობის რაოდენობა ყალიბდება მოსახლეობის გამრავლების (აღწარმოების) პროცესში. მოსახლეობის გამრავლება (აღწარმოება, კვლავწარმოება) არის თაობათა მუდმივი განახლების პროცესი.

მოსახლეობის აღწარმოებაზე ზეგავლენას ახდენს მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა და მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა (მიგრაცია). ამასთან, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ თუ მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის აღწარმოება დამოკიდებული არის მხოლოდ მოსახლეობის ბუნებრივ მოძრაობაზე, მისი ცალკეული ტერიტორიების (კონტინენტების, მსხვილი რეგიონების, ქვეყნების, ქალაქების, სოფლების) მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება ხდება მოსახლეობის, როგორც ბუნებრივი, ასევე მექანიკური მოძრაობის საფუძველზე.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა არის ადამიანების დაბადებისა და გარდაცვალების პროცესი. მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა შედგება ორი კომპონენტისაგან, ესენია შობადობა და სიკვდილიანობა (მოკვდაობა). მათ რაოდენობრივ მაჩვენებლებს ეწოდება შესაბამისად შობადობის კოეფიციენტი და სიკვდილიანობის კოეფიციენტი. სხვაობა ამ ორ კოეფიციენტს შორის არის ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი. სამივე სახის კოეფიციენტი, როგორც წესი გამოისახება პრომილეებში (‰). შობადობის კოეფიციენტით განისაზღვრება ყოველ ათას ადამიანზე დაბადებულ ბავშვთა რაოდენობა, სიკვდილიანობის კოეფიციენტით - ყოველ ათას ადამიანზე გარდაცვლილთა რაოდენობა, ხოლო ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი გვიჩვენებს ყოველ ათას ადამიანზე რამდენი ადამიანით გაიზარდა ან შემცირდა მოსახლეობა. მაგალითად, თუ ყოველ ათას ადამიანზე იბადება 20 ბავშვი და კვდება 12 ადამიანი, ეს ნიშნავს, რომ შობადობის კოეფიციენტი ტოლია 20‰-სი, ხოლო სიკვდილიანობის კოეფიციენტი 12‰-სი და აქედან გამომდინარე, ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი შეადგენს 8‰-ს.

მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა ანუ მიგრაცია არის ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება ბინადრობის ადგილიდან სხვა ტერიტორიაზე (დასახლებაში). ცალკეული

ქვეყნების მოსახლეობის აღწარმოებაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ქვეყანათაშორისი მიგრაციები. მოცემული ქვეყნიდან მოსახლეობის სხვა ქვეყანაში (ქვეყნებში) დიდი ხნით ან სამუდამოდ გადასვლა არის **ემიგრაცია**, ხოლო თუ ხდება საპირისპირო პროცესი, მაშინ ეს არის **იმიგრაცია**. საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს იმიგრაციის ქვეყნად მიიჩნევდნენ, რადგან ის უცხოელთა გადმოსახლების კერა იყო. თუმცა, 1990-იანი წლებიდან დაიწყო საქართველოს მოსახლეობის მასობრივი გადინება სხვა ქვეყნებში, რაც იმას ნიშნავს, რომ საქართველო ემიგრაციის ქვეყანა გახდა.

მოსახლეობის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა მისი რაოდენობის ცვლილების განსაზღვრას. ეს საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკის ტენდენცია. მსოფლიოს ცალკეული რეგიონების, ქვეყნების, დასახლებული პუნქტების მოსახლეობის რაოდენობა შეიძლება იზრდებოდეს ან მცირდებოდეს. იმ შემთხვევაში, თუ მოსახლეობის რაოდენობა უცვლელია შეგვიძლია გამოვიყენოთ ტერმინი “ნულოვანი მატება”.

მაჩვენებელს, რომელიც ასახავს მოსახლეობის რაოდენობის ზოგად ცვლილებას ეწოდება **მოსახლეობის რაოდენობის მთლიანი მატების კოეფიციენტი**. მისი გამოთვლა შეიძლება შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta S = \frac{S_i - S_o}{S_o} \times 100 - 100$$

ამ ფორმულაში:

ΔS (დელტა ესი) არის მოსახლეობის მთლიანი მატების მაჩვენებელი და გამოისახება %-ში.

S_o არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასაწყისში.

S_i არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასასრულისათვის.

ზემოთ განხილულ გარკვეული ხარვეზი გააჩნია. მისი გამოყენება არაკორექტულია, თუ ერთმანეთს ვადარებთ სხვადასხვა ხანგრძლივობი პერიოდების მაჩვენებლებს. მაგ. ერთი

მაჩვენებელი გვაჩვენებს მატებას, რომელიც მოხდა 12 წლის განმავლობაში, ხოლო მეორე – 22 წლის განმავლობაში. ამ შემთხვევაში, ჩვენ ვერ შევძლებთ იმის დადგენას, თუ რომელ პერიოდში იყო მატება უფრო დიდი. სხვადასხვა პერიოდების მაჩვენებლების შედარებისთვის რეკომენდირებულია გასაშუალოებული მაჩვენებლის გამოყენება. ასეთი მაჩვენებელია **მოსახლეობის რაოდენობის საშუალო წლიური მატების კოეფიციენტი**, რომელიც გვიჩვენებს როგორი იყო მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება საშუალოდ 1 წელიწადში.

მოცემულ პერიოდში მოსახლეობის საშუალო წლიური მატება (მატებაში იგულისხმება, როგორც ზრდა, ასევე კლება) შეიძლება გამოვთვალოთ შემდეგი ფორმულით⁵:

$$\Delta S = \frac{S_i - S_o}{S \times N} \times 100\%$$

ამ ფორმულაში:

ΔS (დელტა ესი) არის მოსახლეობის მთლიანი მატების მაჩვენებელი და გამოისახება %-ში.

S_o არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასაწყისში.

S_i არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასასრულისათვის.

S არის მოსახლეობის საშუალო რაოდენობა მოცემული პერიოდში ანუ (S_o+S_i) : 2

N არის მოცემული პერიოდში წლების რაოდენობა (ე.ი. სხვაობა პერიოდის ბოლო და საწყის წლებს შორის).

განვიხილოთ მაგალითი. საქართველოს მოსახლეობა, 1989 წ. მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით იყო 5 400 841 ადამიანი, ხოლო 2002 წლის აღწერით – 4 371 535 ადამიანი.

ამ შემთხვევაში:

⁵ საფუძვლად აღებულია ფორმულა, რომელიც მოცემულია შემდეგ წყაროში: წულაძე გ. (2006). დემოგრაფიის მოკლე ენციკლოპედიური ლექსიკონი. გაერთიანებული ერების მოსახლეობის ფონდი: თბილისი. გვ. 126

$S_o=5400841$ (საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასაწყისში, ე.ი. 1989 წელს)

$S_i=4371535$ (საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასასრულისათვის, ე.ი. 2002 წელს)

$S=(4371535 + 5400841) : 2 = 4886188$ (მოსახლეობის საშუალო რაოდენობა მოცემულ პერიოდში, ე.ი. 2002 და 1989 წლების მოსახლეობის რაოდენობების ჯამი გაყოფილი 2-ზე).

$N=13$ (წლების რაოდენობა მოცემულ პერიოდში, ე.ი. 2002-1989 = 13)

$$\Delta S = \frac{4\,371\,535 - 5\,400\,841}{4\,886\,188 \times 13} \times 100\% = -1.62043\%$$

მიღებული დამრგვალებული მაჩვენებელი ტოლია -1.6%-ის (მინუს 1,6%-ის), რაც ნიშნავს, რომ საქართველოს მოსახლეობა 1989-2002 წლების განმავლობაში ყოველწლიურად საშუალოდ იკლებდა 1,6%-ით, ე.ი. დაახლოებით 79 ათასი ადამიანით.

2.2 თეორიები (კონცეფციები) მოსახლეობის დინამიკის შესახებ

მოსახლეობის დინამიკის შესახებ თეორიების (კონცეფციების) მიზანია დაადგინოს კავშირი მოსახლეობის რაოდენობასა და სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას შორის.

პირობითად, შეგვიძლია გამოვყოთ რაოდენობრივი კონცეფციები: ადრეული დემოგრაფიული კონცეფციები, მალთუზიანიზმი, მოსახლეობის უკმარისობის კონცეფცია, ორგანული თეორია.

ადრეული დემოგრაფიული კონცეფციების საერთო ლაიტმოტივს მოსახლეობის სტაბილური ზრდა წარმოადგენდა. მოსახლეობა სახელმწიფოს სამხედრო სიძლიერის ძირითადი წყარო იყო. შესაბამისად, მთავრობები ქვეყნის მოსახლეობის რიცხოვნობის გაზრდით ფრიად დაინტერესებულნი იყვნენ. ამ საკითხს მერკანტილისტებიც იზიარებდნენ, რადგან მოსახლეობის რაოდენობის განუზრებელ მატებაში ქვეყნის სიმდიდრესა და ეკონომიკურ ძალას ხედავდნენ.

XVIII ს.-ის სამრეწველო რევოლუციამ დიდი რაოდენობის ხელოსანთა, ხოლო აგრარულმა რევოლუციამ გლეხობის უმეტესობის გადატაკება გამოიწვია. შედეგად, მასობრივი საპროტესტო გამოსვლები დაიწყო. სწორედ ამ დროს გაჩნდა თომას მალთუსის თეორია, რომლის თანახმადაც მოსახლეობის ზრდა არსებობის საშუალებების (საკვების რაოდენობის) ზრდასთან მიმართებაშია განხილული. მალთუსის თანახმად, მოსახლეობის რაოდენობა გეომეტრიული პროგრესიით, ხოლო არსებობის საშუალებები (საკვების რაოდენობა) არითმეტიკული პროგრესიით იზრდება. ამდენად, დედამიწაზე წარმოიშობა ჭარბი მოსახლეობა, რომლის გამოკვებასაც ჩვენი პლანეტა ვერ უზრუნველყოფს. მალთუსის ეპოქაში დემოგრაფიული პრობლემა მწვავედ არ იდგა. მალთუსის დამსახურება იმაშია, რომ მან პირველმა წამოჭრა ჭარბმოსახლეობის პრობლემა.

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, ევროპის დეპოპულაციის პირობებში შეიქმნა მოსახლეობის უკმარისობის კონცეფცია, რომლის მიხედვით, უმუშევრობა და წარმოების ზრდის შენელება ზოგადად მთელი მოსახლეობის და კონკრეტულად შობადობის შემცირების შედეგია. შობადობის ზრდა იწვევს მოთხოვნის ზრდას მთელ რიგ პროდუქციაზე, რაც ეკონომიკას განვითარების სტიმულს აძლევს. მაგ., ყოველ ახლად დაბადებულ ბავშვს სჭირდება რძე და ეტლი, რაც საბადოებზე ქვანახშირის მოპოვებას და პირუტყვის მოშენების აუცილებლობას ზრდის. ინგლისელმა ფილოსოფოსმა, პოზიტივისტმა ჰერბერტ სპენსერმა დემოგრაფიაში ორგანული თეორია შემოიტანა. მისი აზრით,

საზოგადოება გაიგივებულია ორგანიზმთან, რომელშიც ადამიანთა ჯგუფებად გადანაწილება განიხილება, როგორც ცოცხალ ორგანიზმში ფუნქციების განაწილება. სპენსერი საზოგადოებასა და ორგანიზმში განასხვავებდა ორი სახის ფუნქციისა და სამი ტიპის ორგანოებს: კვების ორგანოების სისტემა, განაწილების სისტემა და კონტროლის სისტემა (რეგულაციური). საზოგადოების გარკვეული ჯგუფები წარმოადგენენ საზოგადოების "ტვინს" და ბუნებრივად ახორციელებენ "მართვას", ხოლო სხვები "თანდაყოლილი თვისებების" შესაბამისად ფიზიკური შრომით არიან დაკავებულები. აქედან გამომდინარე, საზოგადოებაში კლასობრივი განსხვავებები გარდაუვალია, ისევე, როგორც კლასებს შორის ურთიერთთანამშრომლობის საჭიროება. სპენსერი არ ეთანხმებოდა მალთუსს და მიიჩნევდა, რომ ჭარბმოსახლეობა მხოლოდ დროებითი მოვლენა იყო. საარსებო საშუალებების უკმარისობა, გაამძაფრებს "არსებობისთვის ბრძოლას" ხოლო მისი განხორციელებისათვის დახარჯული ენერჯია გამოიწვევს შობადობის შემცირებას. სპენსერი რადიკალური და არაჰუმანური მოსაზრებებითაც გამოირჩეოდა. კერძოდ, მას მიაჩნდა, რომ სოციალური ღონისძიებები, მათ შორის, დასაქმებული ადამიანების ჯანმრთელობის დაცვა, "ბოროტება, რომელსაც თან დიდი საფრთხე ახლავს" (Студопедия, 2015).

ამ თეორიების განხილვის შედეგად, შეგვიძლია მივიჩნიოთ, რომ უკანასკნელ წლებში რადიკალურად შეიცვალა წარმოდგენები მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის შესახებ. თუ ადრე, მეცნიერები საუბრობდნენ დედამიწაზე ჭარბმოსახლეობით გამოწვეული მოსალოდნელი საშიშროების შესახებ, დღესდღეობით სულ უფრო აქტუალური ხდება გლობალური დეპოპულაციის საშიშროება, რომელიც აფრიკის გარდა ყველა კონტინენტს მოიცავს. მიმდინარე გლობალური დემოგრაფიული ტენდენციები, კერძოდ შობადობის ღონის მკვეთრი დაცემა იმაზე მიგვანიშნებს, რომ მოსახლეობის რაოდენობის შემცირება კაცობრიობის ნომერ პირველ პრობლემად შეიძლება მოგვევლინოს. ამ პროცესს თვისთავად მივყავართ სოციალური სტრუქტურისა და წესრიგის გარდაქმნისაკენ, სადაც მოხუცებულები სჭარბობენ ბავშვების რაოდენობას და იზრდება არამკვიდრი მოსახლეობის რაოდენობა (მელაძე, 2013: 3). საქართველო და გლობალური დემოგრაფიული პროცესები. „უნივერსალი“: თბილისი.

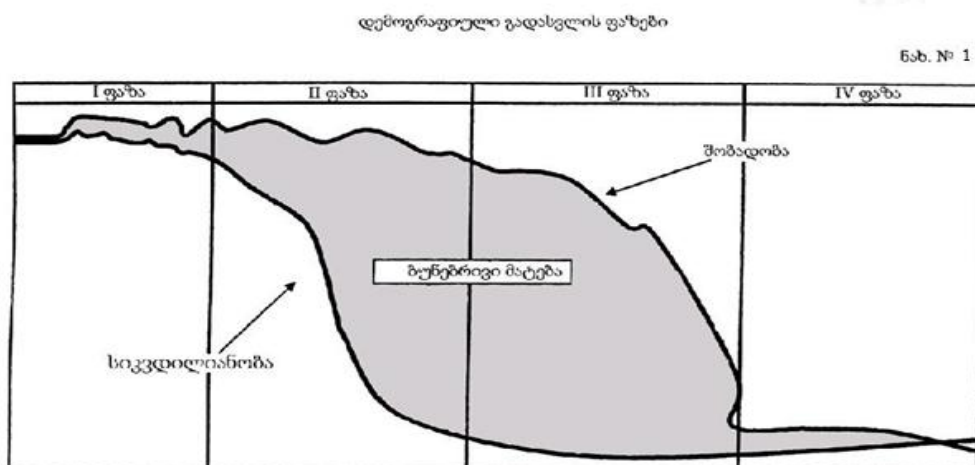
განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნები უკვე რამდენიმე ათწლეულია განსხვავებული დემოგრაფიული რეჟიმის პირობებში ცხოვრობენ. ამ განსხვავებებში უკეთ გავერკვევით, თუ ზოგადად განვიხილავთ დემოგრაფიული გადასვლის თეორიას

(კონცეფციას). ამ თეორიის პირველი ვარიანტი შექმნა ფრანგმა მეცნიერმა ადოლფ ლანდრიმ და მას “დემოგრაფიული რევოლუციის” კონცეფცია უწოდა, ხოლო 1950 წელს ამერიკელმა დემოგრაფმა ფრენკ ნოუტსტაინმა შემოგვთავაზა ლანდრის კონცეფციის მოდიფიცირებული ვარიანტი, დემოგრაფიული გადასვლის თეორიის სახელწოდებით.

ამ თეორიის მიხედვით სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების შესაბამის ეტაპზე მოცემული საზოგადოებისათვის გამრავლების სპეციფიკური ტიპია დამახასიათებელი. გამრავლების ტიპი კი დამოკიდებულია შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეებზე.

მეცნიერ-დემოგრაფები თვლიან, რომ სხვადასხვა საზოგადოებამ თავისი განვითარების მანძილზე შეიძლება გაიაროს დემოგრაფიული გადასვლის რამდენიმე ფაზა. კაცობრიობის დემოგრაფიული განვითარების ისტორიაში ჯერჯერობით ოთხი ასეთი ფაზაა დაფიქსირებული (იხ. ნახ. №2) .

ნახ. #2

დემოგრაფიული გადასვლის თითოეული ფაზა შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეების განსხვავებული კომბინაციებით გამოირჩევა. მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში,

რომლებმაც დემოგრაფიული გადასვლის რამდენიმე ფაზა გაიარეს ეს კომბინაციები უფრო მრავალფეროვან ხასიათს ატარებს (იხ. ცხრილი №1).

უნდა აღინიშნოს, რომ განვითარებულმა და განვითარებადმა ქვეყნებმა ერთდროულად გაიარეს დემოგრაფიული გადასვლის პირველი ფაზა, შემდეგ კი მათი „გზები გაიყო“. განვითარებულ ქვეყნებში შობადობის დონის განუხრელი შემცირება მე-19 საუკუნის ბოლოს და უკვე მე-20 საუკუნის დასაწყისში დაიწყო. შობადობის მაჩვენებელმა წინა საუკუნის დასაწყისში 30‰-ზე, ხოლო იმავე საუკუნის 60-იან წლებში 20‰-ზე ქვევით დაიწია. 1990-იანი წლებიდან, როდესაც განვითარებული სამყარო “დემოგრაფიული კრიზისის” ფაზაში შევიდა შობადობის დონის მაჩვენებელმა 10‰-ზე ნაკლები შეადგინა. რაც შეეხება განვითარებად სამყაროს, აქ შობადობის საშუალო მაჩვენებელი 1990-იან წლებამდე 30‰-ზე მაღალი იყო და მხოლოდ ამის შემდეგ დაიწყო მისი შემცირება, ისიც იმის გამო, რომ შობადობის დონემ შესამჩნევად დაიწია ორ “მილიარდერ” ქვეყანაში – ჩინეთსა და ინდოეთში.

ცხრილი #1

დემოგრაფიული გადასვლის ფაზები: ძირითადი მახასიათებლები

I ფაზა: დასაბამიდან 1850 წ.-მდე	II ფაზა: 1850-1919 წ.წ.	III ფაზა: 1920-1970 წ.წ.	IV ფაზა: 1971 წ.-დან- დღემდე
მოსახლეობა იზრდება ნელი ტემპით; მოსახლეობის ზრდის ტემპი სტაბილურია	მოსახლეობის ზრდის ტემპი ზომიერია; მოსახლეობის რიცხვი საგრძნობლად იმატებს	მოსახლეობის ზრდის ტემპი მაღალია; მოსახლეობის რიცხვი მკვეთრად იმატებს	იწყება დემოგრაფიული კრიზისი, უპირველეს ყოვლისა ევროპაში. ევროპის დასავლეთში მოსახლეობის მცირე მატება იმიგრაციის ხარჯზე ხდება, ხოლო მის აღმოსავლეთ ნაწილში მოსახლეობა მკვეთრად იკლებს.
შობადობა მაღალია	შობადობა მაღალია	შობადობა ეცემა	შობადობა დაბალია
სიკვდილიანობა მაღალია	სიკვდილიანობა ეცემა	სიკვდილიანობა ძირითადად დაბალია	სიკვდილიანობა ყველგან 15‰-ზე დაბალია

წყარო: გოგსაძე, 2008: 26

სიკვდილიანობის დონის ისტორიული დინამიკის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში ის პრაქტიკულად ერთნაირად იცვლებოდა. სიკვდილიანობის დონის სწრაფი ვარდნა მე-20 ასწლეულის პირველ მეოთხედში დაიწყო და საუკუნის ბოლოს იგი მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონში 15%-ზე დაბალი იყო. დასკვნის სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ განვითარებულმა ქვეყნებმა, განსაკუთრებით დასავლეთ ევროპამ დემოგრაფიული გადასვლის სამი ფაზა გაიარა და მეოთხეში იმყოფება.

აფრიკის ქვეყნების ნაწილი, რომლებიც 10 წლის წინათ ჯერ კიდევ მეორე ფაზაში იმყოფებოდა, დღეს დემოგრაფიული გადასვლის მესამე ფაზაშია. სიკვდილიანობის დონის მკვეთრად შემცირების გამო, მსოფლიოს არცერთი ქვეყანა აღარ იმყოფება დემოგრაფიული გადასვლის პირველ ან მეორე ფაზაში.

2.3 მსოფლიო მოსახლეობის დინამიკის ისტორიული მიმოხილვა და თანამედროვე ტენდენციები

მსოფლიო მოსახლეობამ გაეროს მონაცემების თანახმად 7,5 მილიარდ ადამიანს გადააჭარბა (UN DESA, 2017). ექსპერტების ვარაუდით მსოფლიოში ოცი საუკუნის წინ დაახლოებით 150-დან 250 მილიონამდე ადამიანი ცხოვრობდა. გამოდის, რომ ჩვენს პლანეტაზე მცხოვრებ ადამიანთა რაოდენობა უკანასკნელი 20 საუკუნის განმავლობაში დაახლოებით 30-ჯერ მაინც გაიზარდა. თუმცა, მოსახლეობის რიცხვი მთელი კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე არათანაბრად იზრდებოდა.

მსოფლიოს მოსახლეობის პირველ გაორმაგებას ჩვენი წელთაღრიცხვიდან დაახლოებით 15-16 საუკუნე დასჭირდა. XX საუკუნის მეორე ნახევარში კი პლანეტის მოსახლეობა სულ რაღაც ორმოციოდე წელიწადში გაორმაგდა. მსოფლიოს მოსახლეობამ 1 მილიარდი შეადგინა XIX საუკუნის 30 წლებში, ხოლო შემდგომი 100 წლის განმავლობაში ჩვენს პლანეტაზე უკვე 1 მილიარდით მეტი ადამიანი ცხოვრობდა.

მოსახლეობის წლიური მატების ტემპი ყველაზე მაღალი 1950-60-იან წლებში იყო, კერძოდ 1,9 %, ხოლო იქედან მოყოლებული შეიმჩნევა კლების ტენდენცია. მაგ., 2000 წელს იყო 1,5 %, ხოლო 2015 წელს – 1,2 % (იხ. ცხრილი №2). მოსახლეობის ზრდის შენელების მთავარი მიზეზი შობადობის ტემპის საგრძნობი დაცემაა.

მსოფლიოს მოსახლეობის დინამიკის ერთიანი პერიოდიზაცია ჯერ არ არსებობს. მეცნიერთა ერთი ნაწილი პერიოდიზაციის მთავარ კრიტერიუმად იყენებს მოსახლეობის აღწარმოების რაოდენობრივ მაჩვენებლებს, ხოლო მეორე ნაწილი პრიორიტეტს ანიჭებს ისტორიულ მიდგომას. საბოლოო ჯამში მნიშვნელობა არა აქვს რის საფუძველზე გამოიყოფა მოსახლეობის დინამიკის პერიოდები. მთავარია გამოვავლინოთ ის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორები, რომლებიც ზეგავლენას ახდენდნენ მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილებებზე და განაპირობებდნენ მოსახლეობის აღწარმოების კონკრეტული რეჟიმის ფორმირებას ამა თუ იმ ისტორიულ პერიოდში.

მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობის ისტორიული დინამიკა

წელი	მოსახლეობის რაოდენობა (მლნ. ადამიანი)	მოსახლეობის წლიური მატების ტემპი (%-ში)
ჩვ. წელთაღრიცხვის I წელი	150-250	
400	205	0,005
800	224	0,005
1200	400	0,005
1600	545	0,2
1700	610	0,2
1800	905	0,5
1900	1634	0,8
1950	2527	1,9
2000	6071	1,5
2015	7383	1,2

წყარო: (WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision.

<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

მსოფლიოს მოსახლეობის დინამიკაში შეიძლება 3 ძირითადი პერიოდი გამოიყოს. ჩვენს მიერ შემოთავაზებულ პერიოდიზაციას საფუძვლად მოსახლეობის რაოდენობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებლები დაედო. ზოგადად, ეს მაჩვენებლები სიდიდის მიხედვით შეიძლება იყოს: დაბალი, როდესაც მოსახლეობის რიცხვის წლიური ზრდა არ აღემატება 0,5%-ს, ზომიერი: 0,5%-დან 1%-მდე და მაღალი – 1%-ზე მეტი.

პირველი პერიოდი გრძელდებოდა კაცობრიობის დასაბამიდან მე-19 საუკუნის შუამდე, რაც მოიცავს 3-4 სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმაციას: პირველყოფილ თემურს, მონათმფლობელურს და ფეოდალურს და, აგრეთვე კაპიტალიზმის განვითარების საწყის ეტაპს. ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობისათვის დამახასიათებელი იყო ზრდის ნელი

ტემპი. მთელი ამ დროის განმავლობაში მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდა 0,5%-ზე დაბალი იყო, ხოლო გარკვეული პერიოდების განმავლობაში განუწყვეტელი ომების, განუკურნებელი ეპიდემიების ან ბუნებრივი კატაკლიზმების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად მცირდებოდა. მოსახლეობის აღწარმოებისათვის დამახასიათებელი იყო, როგორც შობადობის, ასევე სიკვდილიანობის ძალზე მაღალი დონე. ყოველწლიურად ყოველ ათას ადამიანზე იბადებოდა და კვდებოდა საშუალოდ დაახლოებით 55-60 ადამიანი . მაღალი შობადობა განპირობებული იყო ორი ფაქტორით. ჯერ ერთი, მთელ მსოფლიოში ქალები ადრეულ ასაკში თხოვდებოდნენ. გარდა ამისა, მაღალი შობადობა იყო შედეგი ადამიანების ბუნებრივი რეაქციისა ხშირ სიკვდილიანობაზე. სიკვდილიანობის მაღალი მაჩვენებლის არსებობა, გარდა უკვე დასახელებული ფაქტორებისა, განპირობებული იყო სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობით, რაც უპირატესად მოსახლეობის ფართო მასებისათვის სამედიცინო მომსახურების არარსებობით იყო გამოწვეული.

მეორე პერიოდი მოიცავს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარს და მეოცე საუკუნის პირველ ოცწლეულს. ეს პერიოდი ემთხვევა ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში კაპიტალიზმის სწრაფ განვითარებას და ისტორიაში ცნობილია, როგორც განვითარებული კაპიტალიზმის და ინდუსტრიული კაპიტალიზმის ეპოქები. სამრეწველო რევოლუციის შედეგები აისახა არა მარტო წარმოების პროცესზე, არამედ ცხოვრების პირობების ამაღლებაზეც. ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა ჯანდაცვა და სანიტარულ-ჰიგიენური სიტუაცია, რამაც პირდაპირი ზეგავლენა იქონია სიკვდილიანობის, უპირველეს ყოვლისა კი ჩვილთა სიკვდილიანობის დონის რადიკალურ შემცირებაზე. შობადობის დონე კვლავ მაღალი იყო, შესაბამისად მოსახლეობის ზრდის ტემპები საგრძნობლად გაიზარდა და საშუალოდ წელიწადში 0,5 – 1%-ს მიაღწია. მთლიანობაში, ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდა ზომიერი ტემპით მიმდინარეობდა. თუმცა მოსახლეობის ზრდის გეოგრაფიაში შეინიშნებოდა მნიშვნელოვანი განსხვავებები. სიკვდილიანობის დონე აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნებში ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკასთან შედარებით ჯერ კიდევ საკმაოდ მაღალი იყო, რის გამოც განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის ზრდის მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა განვითარებული სამყაროს ანალოგიურ მაჩვენებელს.

მესამე პერიოდი სათავეს იღებს მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან და დღემდე გრძელდება. ამ პერიოდში მოსახლეობის ზრდა მაღალი ტემპით მიმდინარეობს. საკმარისია

აღინიშნოს, რომ ამ ხნის განმავლობაში მსოფლიოს მოსახლეობა 4-ჯერ გაიზარდა. მოსახლეობის ასეთი სწრაფი ზრდის მთავარ მიზეზს სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვანი შემცირება წარმოადგენს. მეცნიერების და ფარმაცევტიკის მიღწევების საფუძველზე შესაძლებელი გახდა მანამდე განუკურნებელი დაავადებების მკურნალობა ან მათი თავიდან აცილება. ბევრ ქვეყანაში ჯანდაცვის კარგი სისტემა ჩამოყალიბდა. მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა დაავადებათა გადამტანი მწერების წინააღმდეგ ქიმიური ნივთიერებების გამოყენებამ, რის გამოც შემცირდა მაგალითად, მალარიის და ტიფის დაავადებების გავრცელება. ცხოვრების დონის ამაღლებასთან ერთად გაუმჯობესდა სანიტარულ-ჰიგიენური სიტუაცია.

გაეროს, მსოფლიოს ჯანდაცვის ორგანიზაციის, სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების მეცადინეობით განვითარებად ქვეყნებში სხვადასხვა სახის სამედიცინო პროექტები განხორციელდა და მოსახლეობის ჯანდაცვის უფასო მომსახურების სისტემები შეიქმნა. ამის შედეგად, 1950-1975 წლებში მსოფლიო “დემოგრაფიული აფეთქების” ტალღამ გადაუარა. ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობა ყოველწლიურად დაახლოებით 60 მილიონი ადამიანით, ანუ 2%-ით იზრდებოდა (თუ მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდა 2%-ს შეადგენს, მაშინ მისი რაოდენობა 35 წელიწადში გაორმაგდება). მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ მსოფლიოში შობადობის გარკვეულ შემცირებასთან ერთად ადგილი ჰქონდა სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვან დაცემას. შედეგად, მსოფლიოში ყოველწლიურად ყოველ 1000 ადამიანზე საშუალოდ 12-13 ადამიანი კვდებოდა, იმ დროს, როდესაც მე-19 საუკუნეში სიკვდილიანობის მაჩვენებელი თითქმის 3-ჯერ მეტი იყო. მოსახლეობის რიცხვის ასეთმა ზრდამ ჩვენი პლანეტის ბევრ ქვეყანაში ჭარბმოსახლეობის პრობლემაც კი შექმნა. საპასუხოდ განვითარებადი ქვეყნების ნაწილის მთავრობებმა შობადობაზე კონტროლის პოლიტიკის განხორციელება დაიწყეს.

1975 წლის შემდეგ შეინიშნება მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდის ტემპის განუხრელი შემცირება. მსოფლიოს მოსახლეობა ყოველწლიურად იზრდებოდა 1975-1990 წლებში 1,6%-ით, 1990-2000 წლებში – 1,4%-ით, ხოლო ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ეს მაჩვენებელი 1,2%-მდე დაეცა. ამჟამად, მსოფლიოს რეგიონების მოსახლეობის ზრდაში დიდი განსხვავებები შეინიშნება. თუკი, ევროპის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა ძალზე უმნიშვნელოა, ლათინურ ამერიკაში, აზიაში და განსაკუთრებით აფრიკაში მოსახლეობა კვლავ საკმაოდ მაღალი ტემპით იზრდება.

ამის საილუსტრაციოდ გთავაზობთ მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის ზრდის მაჩვენებლებს (იხილეთ ცხრილი #2). მსოფლიოს მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებელი (1,2%) ერთგვარი წყალგამყოფია მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის მაღალი და დაბალი მაჩვენებლების მქონე რეგიონებისათვის. ამ მონაცემების ზედაპირული ანალიზი კი, საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მსოფლიოს ზოგიერთი რეგიონი ჯერ კიდევ “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში იმყოფება, იმ დროს, როდესაც ევროპაში ადგილი აქვს “დემოგრაფიულ კრიზისს”, რაც იმას ნიშნავს, რომ აქ სიკვდილიანობა აღემატება შობადობას, ხოლო მოსახლეობის რაოდენობის უმნიშვნელო, ხოლო მცირეოდენი მატება იმიგრაციის ხარჯზე ხდება.

ცხრილი #2

**მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის დინამიკის და
ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები (2010-2015 წწ.)**

რეგიონები	დაიბადა ‰-ში	გარდაიცვალა ‰-ში	ბუნებრივი მატება ‰-ში	საშუალო წლიური მატება (%-ში)
	საშუალოდ 2010-2015 წწ.-ში			
ევროპა	10,8	10,9	-0,1	0,07
აფრიკა	35,9	9,4	26,5	2,58
აზია	17,7	7,0	10,7	1,05
ლათინური ამერიკა	17,8	5,8	12,0	1,12
ჩრდილოეთ ამერიკა	12,4	8,1	4,3	0,75
ავსტრალია და ოკეანეთი	17,2	6,7	10,5	1,52
მსოფლიო	19,6	7,7	11,9	1,19

წყარო: World Population Prospects 2017. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

მოსახლეობის დინამიკის ზრდის შენელების მთავარი მიზეზია შობადობის ტემპის საგრძნობი დაცემა. იმავდროულად, ჯანდაცვისა და მედიცინის დონის განვითარებამ ხელი შეუწყო აფრიკის ქვეყნებში სიკვდილიანობის შემცირებას, მეორე მხრივ, მაღალი სიკვდილიანობა აღმოსავლეთ ევროპის „დაბერებული“ ქვეყნების დამახასიათებელი ნიშანი გახდა.

მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდაში ტერიტორიული დისბალანსი კიდევ უფრო ნათლად გამოვლინდება, თუ ერთმანეთს შევადარებთ ცალკეული ქვეყნების მონაცემებს (იხილეთ ცხრილი #3).

როგორც ცხრილიდან ჩანს 2010-15 წლებში მსოფლიოში მოსახლეობის ზრდის ყველაზე დიდი ტემპით ახლო აღმოსავლეთის და სფრიკის ქვეყნები გამოირჩევიან. თუმცა, ამ ქვეყნების მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკას 3 ფაქტორი განაპირობებდა. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს მასშტაბურ იმიგრაციასთან: ყატარი, ქუვეითი, ომანი, ასევე საუდის არაბეთი და ბაჰრეინი შრომითი მიგრაციის ტრადიციულ კერებად იქცნენ. რაც შეეხება მოცემულ პერიოდში ლიბანის და იორდანის მოსახლეობის სწრაფ ზრდას, აქ საქმე გვაქვს სირიის სამოქალაქო ომის შედეგად რამდენიმე მილიონი ადამიანის იძულებით გადაადგილებასთან, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ზემოთ აღნიშნულ ქვეყნებში გადასახლდა. აფრიკის ქვეყნების მოსახლეობა ტრადიციულად მაღალი ბუნებრივი მოძრაობის ხარჯზე იზრდება.

ევროპა, როგორც აღინიშნა დემოგრაფიული კრიზისის ფაზაშია. ეს განსაკუთრებულად ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში იგრძნობა, რომლის მნიშვნელოვან ნაწილში მოსახლეობის რაოდენობის კლება მიმდინარეობს. ეს არასასურველი ტენდენცია თავს ძირითადად ევროპაში იჩენს.

ცხრილი #3

მსოფლიოს ქვეყნები მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი (საშუალო წლიური) მაჩვენებლებით (2010-2015 წწ.)

	ქვეყნები მოსახლეობის კლების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით	კლება %-ში	ქვეყნები მოსახლეობის მატების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით	მატება %-ში
1	სირია	-2,4	ყატარი	6,65
2	საქართველო	-1,37	ომანი	6,45
3	ლიტვა	-1.27	ლიბანი	5,99
4	ლატვია	-1.23	ქუვეითი	5,44
5	ბოსნია და ჰერცეგოვინა	-1.23	იორდანია	4,86
6	ბულგარეთი	-0,62	ეკვატორიალური გვინეა	4,24
7	რუმინეთი	-0,56	ნიგერი	3,84
8	პორტუგალია	-0.44	ანგოლა	3,52
9	ხორვატია	-0,43	უგანდა	3,37
10	საბერძნეთი	-0,4	კონგოს დემოკ. რესპ.	3,33
11	სერბეთი	-0,4	სამხ. სუდანი	3,32
12	უნგრეთი	-0.29	ჩადი	3.28
13	ესტონეთი	-0,23	გაბონი	3,26
14	ესპანეთი	-0,17	ავღანეთი	3,16
15	მოლდოვა	-0,09	ტანზანია	3,12

წყარო: World Population Prospects 2017. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

სამწუხაროა, რომ მსოფლიოში საქართველო მოსახლეობის რაოდენობის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი კლებით გამოირჩევა. ეს არ ნიშნავს, რომ XXI საუკუნეში საქართველოში სიკვდილიანობა შობადობას აჭარბებდა. პირიქით, ამ პერიოდში დაფიქსირდა უმნიშვნელო, მაგრამ მაინც ბუნებრივი მატება. ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის საშუალო წლიური კლება იმ ფაქტმა განაპირობა, რომ დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილმა საქართველო დატოვა და სხვა ქვეყნებში სამუშაოდ/საცხოვრებლად წავიდა.

2.4 ბუნებრივ მოძრაობაზე მოქმედი ფაქტორები

შობადობასა და სიკვდილიანობაზე ზეგავლენას ახდენენ სხვადასხვა ტიპის ფაქტორები: ბუნებრივ-ბიოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციალურ-ეკონომიკური, ფსიქოლოგიური, ყოფით-კულტურული, რელიგიური და პოლიტიკური კი.

შობადობაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ბუნებრივ-ბიოლოგიური ფაქტორები, უპირველეს ყოვლისა კი ქალთა რეპროდუქციული ასაკის ხანგრძლივობა. ეს ასაკი მოიცავს ქალის სიცოცხლის იმ პერიოდს, როდესაც მას ბავშვის გაჩენა შეუძლია. რეპროდუქციული ასაკი, როგორც წესი განისაზღვრება 16-დან 50 წლამდე. უნდა აღინიშნოს, რომ თბილ კლიმატურ სარტყლებში მცხოვრებ ქალთა რეპროდუქციული ასაკი აღემატება ცივ სარტყლებში მცხოვრებ ქალთა ანალოგიურ ასაკს. ქალმა რეპროდუქციული ასაკის განმავლობაში, როგორც წესი შეიძლება იმშობიაროს საშუალოდ 10-12-ჯერ. ასეთ პირობებში შობადობის კოეფიციენტი შეიძლება მიაღწიოს მაქსიმალურ მაჩვენებელს და შეადგინოს 50 60‰ . შობადობის ასეთ მაღალ დონეს ადგილი ჰქონდა და დღესაც აქვს სუსტად განვითარებულ საზოგადოებებში. აფრიკის რამდენიმე ქვეყანაში შობადობის დონე თითქმის 50‰-ს ტოლია (იხილეთ ცხრილი #5). მეორე მხრივ, ადამიანთა გარკვეული ნაწილისათვის დამახასიათებელია ისეთი ფიზიოლოგიური მდგომარეობა, რომელიც გამორიცხავს შვილის ყოლის შესაძლებლობას. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს უშვილობასთან. უშვილო ოჯახები, რომლებიც მთელი ოჯახების 5-10%-ს შეადგენენ უარყოფით გავლენას ახდენენ შობადობის დონეზე.

მსოფლიოში მიმდინარე თანამედროვე დემოგრაფიული ტენდენციები მიუთითებს იმაზე, რომ შობადობის დონეზე გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენენ სოციალური (საზოგადოებრივი) ფაქტორები. შობადობაზე მოქმედი სოციალური ფაქტორებიდან განსაკუთრებული ადგილი უკავია ოჯახში ქალის უფლებრივ მდგომარეობას. ცნობილია, რომ ტრადიციული ტიპის საზოგადოებებში ბავშვთა ყოლაზე გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნის მამაკაცს. აზიისა და აფრიკის საზოგადოებებში მიღებულია, რომ ოჯახში ერთი ვაჟიშვილი მაინც უნდა იყოს, რადგან ის განიხილება ოჯახის ქონების ძირითად მემკვიდრედ და გარდა ამისა, თუ მამაკაცს ვაჟიშვილი არ ჰყავს ეს უარყოფითად აისახება საზოგადოებაში მის სოციალურ მდგომარეობაზე. მაგ., ინდოეთში, ახლო აღმოსავლეთში თუ მამაკაცს გვარის გამგრძელებელი არ ჰყავს ის საზოგადოების “არასრულყოფილ” წევრად ითვლება. გასაგებია, რომ ასეთ საზოგადოებებში მამაკაცის მოთხოვნით ბავშვთა გაჩენა მიმდინარეობს იქამდე,

სანამ ოჯახს ვაჟი არ შეეძინება. უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში ქალთა სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობის გაუმჯობესებასთან ერთად ამალდა მისი როლი ოჯახის დაგეგმვის საქმეშიც. დღესდღეობით, იმ ოჯახებში, სადაც ცოლ-ქმარი თანაბარი უფლებებით სარგებლობენ, სწორედ ქალის ნება-სურვილზეა დამოკიდებული ოჯახში ბავშვთა რაოდენობა. შობადობის დონე დაბალია მაღალგანვითარებულ საზოგადოებებში, ე.ი. იმ საზოგადოებებში, სადაც ოჯახურ ცხოვრებაში ქალი ისეთივე როლს თამაშობს, როგორც მამაკაცი.

საზოგადოებასა და ოჯახში მამაკაცისა და ქალის უფლებების გათანაბრებას (“ქალთა ემანსიპაციას”), თან სდევს განქორწინებების რაოდენობის ზრდა, რაც უარყოფითად მოქმედებს შობადობაზე. განვითარებულ ქვეყნებში ყოველი მესამე ქორწინება განქორწინებით მთავრდება. თანამედროვე მსოფლიოში, კერძოდ კი განვითარებულ სამყაროში განუხრელად იზრდება მარტოხელა დედათა რაოდენობა. მარტოხელა დედად ითვლება ქალი, რომელსაც ბავშვი (ბავშვები) ჰყავს, მაგრამ არასდროს ყოფილა ქორწინებამი. ასეთი სოციალური სტატუსის მქონე ადამიანების რაოდენობის ზრდა შობადობის დონის შემცირების კიდევ ერთი მიზეზია.

საზოგადოების სოციალურ-კულტურული და განათლების დონის ამალდასთან ერთად ხდება შობადობის შემცირება. ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში შობადობა გაცილებით მაღალი იყო დაბალგანვითარებულ ხალხებში, ვიდრე განვითარებულ საბერძნეთსა და რომში. სოციოლოგიური გამოკვლევებით დადასტურდა, რომ განათლების დონის ამალდასთან ერთად საზოგადოებაში მცირდება მოთხოვნილება ბევრი ბავშვის ყოლისა. უმაღლესი განათლების მიღების და შემდგომ სამსახურებრივი კარიერის აღმასვლის მიზნით, ახალგაზრდა ადამიანი ქორწინდება 25-30 წლის ასაკში და არა 20 წლამდე ასაკში, როგორც ეს ადრე ხდებოდა. ცნობილია, რომ თვით განვითარებად ქვეყნებშიც კი უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანებს შორის შობადობის დონე გაცილებით დაბალია, ვიდრე განათლების არმქონე საზოგადოების ნაწილში. განვითარებულ საზოგადოებებში “დაგვიანებულმა ქორწინებებმა” მასობრივი ხასიათი მიიღო, რის შედეგადაც შობადობის დონე მინიმუმამდე დაეცა.

გავრცელებულია აზრი, თითქოს შობადობა ღარიბ, უქონელ ოჯახებში უფრო მაღალია. ეს აზრი სინამდვილეს ყოველთვის არ შეეფერება, რადგან განვითარებულ ქვეყნებში შობადობის მაჩვენებელი დაბალია, როგორც მდიდარ, ასევე ღარიბ ოჯახებში.

თუმცა, მაგ., აშშ-ში შეძლებული ოჯახები უფრო მრავალშვილიანია, ვიდრე ღარიბი ოჯახები, რადგან მდიდრების ქონებრივი მდგომარობა მათ საშუალებას აძლევს იყოლიონ მოსამსახურეები და ბავშვების ძიძები. განვითარებად ქვეყნებში მრავალშვილიანობა დამახასიათებელია, როგორც მდიდარი, ასევე ღარიბი ოჯახებისათვის. განვითარებად საზოგადოებებში შობადობის დაბალი მაჩვენებლით, როგორც წესი გამოირჩევიან ის ოჯახები, რომლებშიც ცოლს და ქმარს ერთდროულად მაღალი განათლების ცენზი გააჩნია. უმაღლესი განათლების მქონე მეუღლეები ცდილობენ აქცენტი არა ბავშვთა რაოდენობაზე, არამედ მათი აღზრდის ხარისხზე გააკეთონ, რაც მცირეშვილიანობას განაპირობებს.

საცხოვრებელი ადგილების (ქალაქი და სოფელი) მიხედვით შობადობის დონის მაჩვენებლების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ სასოფლო დასახლებებში შობადობა უფრო მაღალია, ვიდრე ქალაქებში. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ უკანასკნელი საუკუნის განმავლობაში მსოფლიოში საქალაქო მოსახლეობა უფრო სწრაფად იზრდებოდა, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ურბანიზაციის პროცესმა განსაკუთრებული როლი ითამაშა შობადობის დონის შემცირებაში. ქალაქებში შრომათმოწყობის შესაძლებლობები გაცილებით მეტია, ვიდრე სოფლად. შესაბამისად, აქ ქალების დასაქმების პროცენტიც უფრო მაღალია, რაც პირდაპირ აისახება შობადობის დონის შემცირებაზე.

შობადობაზე უარყოფით ზეგავლენას ახდენენ ეკონომიკური და პოლიტიკური კატაკლიზმები, კერძოდ ხანგრძლივი ეკონომიკური კრიზისები და განსაკუთრებით ომები. ასეთი მოვლენების დროს შობადობის დონე მკვეთრად ეცემა. ცნობილია, რომ შობადობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, მაგ., აშშ-ში “დიდი დეპრესიის” პერიოდში (1929-34 წლები), ასევე, ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში “პოლიტიკური და ეკონომიკური კოლაფსის” შედეგად (1990 წლების პირველი ნახევარი). ომების დროს შობადობის მაჩვენებლის მნიშვნელოვანი შემცირება გამოწვეულია ორი მიზეზით. ჯერ ერთი, მამაკაცთა გარკვეული ნაწილი ფრონტზე იმყოფება, რაც ნიშნავს, რომ ისინი ამ პერიოდში მონაწილეობას ვერ მიიღებენ მოსახლეობის აღწარმოების პროცესში. გარდა ამისა, მათი გარკვეული ნაწილი ომში იღუპება, რის შედეგადაც საზოგადოების სქესობრივ სტრუქტურაში წარმოიშვება დისბალანსი, რაც თავის მხრივ შეუძლებელს ხდის ახალი ოჯახების შექმნას. მეორე მსოფლიო ომის დროს დაიღუპა 50 მილიონზე მეტი ადამიანი. მათ უმრავლესობას ახალგაზრდა მამაკაცები შეადგენდნენ, რის გამოც ომის შემდგომ წლებში ვერ შეიქმნა მილიონობით ახალი ოჯახი, შესაბამისად აღარ დაიბადა ათეულობით მილიონი ბავშვი.

ომებში მამაკაცების დაღუპვით გამოწვეული უარყოფითი დემოგრაფიული ტენდენციების აღმოფხვრა მუსლიმურ სამყაროში რელიგიის ჩარევის შედეგად მოხდა. ისლამი უშვებს მრავალცილიანობის ინსტიტუტის არსებობას. მუსლიმურ საზოგადოებებში ერთ მამაკაცს ოფიციალურად ოთხი ცოლის ყოლა შეუძლია.

შობადობაზე განსაკუთრებულ ზეგავლენას ახდენს რელიგიური მრწამსი და მის შედეგად ჩამოყალიბებული ტრადიციები. მსოფლიოში გავრცელებული ყველა რელიგია მხარს უჭერს საზოგადოებაში მაღალი შობადობის არსებობას და მისი თავიდან აცილების ხელოვნური ხერხების (მაგ., აბორტების) წინააღმდეგ ილაშქრებს. ამ მხრივ, განსაკუთრებული აქტივობით გამოირჩევიან ისლამი, ბუდიზმი, კათოლიციზმი. ზოგიერთ ქვეყანაში რელიგიების მიერ მრავალშვილიანობის ინსტიტუტის მხარდაჭერა იმდენად ძლიერია, რომ ეს სახელმწიფო პოლიტიკაზეც აისახება. ჯერ კიდევ ორი ათეული წლის წინათ ბევრ მუსლიმურ ქვეყანაში ქალის გათხოვების მინიმალური ასაკი 9 წლით, ხოლო პერუში, ესპანეთსა და ეკვადორში 14 წლით განისაზღვრებოდა. რაც უფრო ახალგაზრდა ასაკში ხდება ქორწინება მით უფრო მაღალია შობადობის დონე მოცემულ საზოგადოებაში. ევროპაში ქორწინების ასაკი საკმაოდ მაღალია, კერძოდ ევროპის პროტესტანტულ სახელმწიფოებში ქალის გათხოვების მინიმალური ასაკი 18 წლით, ხოლო მამაკაცის – 20 წლით განისაზღვრება. განვითარებულ ქვეყნებში დაფიქსირებულია “არატრადიციული ორიენტაციის” ადამიანების რაოდენობის განუხრელი ზრდა, რაც ამ ქვეყნებში ბუნებრივია ხელს უწყობს შობადობის შემცირებას. აშშ-ს ზოგიერთ შტატში ოფიციალურადაც კი არის ნებადართული ამგვარი ორიენტაციის ადამიანების ქორწინება.

სიკვდილიანობაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენენ ბუნებრივი ფაქტორები. დედამიწის მთელ რიგ რეგიონებში (ანტარქტიდა, არქტიკა, უდაბნოები, ტუნდრა), რომლებიც გამოირჩევიან ექსტრემალური ბუნებრივი პირობებით ადამიანები ან არ სახლობენ ან ძალზე მეჩხრად არიან დასახლებულები. ადამიანები თავს არიდებენ ისეთ ადგილებში ცხოვრებას, სადაც არ არის წყალი, ნაყოფიერი მიწები ან იქ გავრცელებულია დაავადებები და სტიქიური მოვლენები (ვულკანური ამოფრქვევები, მიწისძვრები, ქარიშხლები).

სიკვდილიანობის დონე მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული ფიზიოლოგიურ ფაქტორებზე. ამ ფაქტორებიდან მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ადამიანის ასაკობრივი თავისებურებები. ცნობილია, რომ სიკვდილიანობა მაღალია ერთ წლამდე ასაკის ბავშვებში,

რადგან ამ ასაკში ბავშვის ორგანიზმს ჯერ კიდევ არ აქვს გამომუშავებული იმუნიტეტი სხვადასხვა დაავადებების და ინფექციების მიმართ. სიკვდილიანობის დონე მცირდება 4-16 წლის ასაკის მოზარდებში, ხოლო ხანდაზმულ ასაკში ის თავის მაქსიმუმს აღწევს . მნიშვნელოვანი განსხვავებები შეინიშნება მამაკაცთა და ქალთა სიკვდილიანობაში. უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ქალები უფრო დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები. მიუხედავად იმისა, რომ მამაკაცები ფიზიკურად ქალებზე ძლიერები არიან, ეს უკანასკნელები გამოირჩევიან სტრესული სიტუაციებისადმი მეტი მდგრადობით. ამის გამო, გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები ძირითადად მამაკაცებს შორის არის გავრცელებული. გარდა ამისა, ქალებთან შედარებით მამაკაცების ადრეული სიკვდილიანობა გამოწვეულია ომებით, საწარმოო ტრავმატიზმით, საავტომობილო და სხვა სახის ავარიებით, კრიმინალური გარემოებებით. სიკვდილიანობაზე გავლენას ახდენს მემკვიდრეობითი ფაქტორები. ხშირია შემთხვევები, როდესაც ესა თუ ის დაავადება მშობლებიდან შვილს გადაეცემა.

სიკვდილიანობის დონის შემცირებაზე გადაწყვეტ როლს თამაშობს ქვეყნის მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის ამაღლება და ჯანდაცვის სისტემის განვითარება. საკმარისი იყო აზიის და აფრიკის ნავთობით და ბუნებრივი გაზით მდიდარ ქვეყნებში უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაზრდილიყო მოსახლეობის კეთილდღეობა, რაც დადებითად აისახა ჯანდაცვის სისტემის გაუმჯობესებაზე, რომ ამ ქვეყნებში მოსახლეობის სიკვდილიანობის დონე უფრო დაბალი გახდა, ვიდრე მაღალგანვითარებულ, განსაკუთრებით ევროპულ საზოგადოებებში. ამის მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ აზია-აფრიკის ენერგორესურსებით მდიდარი ქვეყნებისგან განსხვავებით, ევროპაში მიმდინარეობს “მოსახლეობის დაბერება”, რაც თავის მხრივ გამოწვეულია დაბალი შობადობით, გვიანი ქორწინებებით და ა.შ. ამჟამად ევროპის რიგ ქვეყნებში მეტი ხანდაზმული (60 წელზე უფროსი ასაკის) ადამიანი ცხოვრობს, ვიდრე ახალგაზრდა (18 წლამდე ასაკის).

სიკვდილიანობის დონე მნიშვნელოვნად მატულობს ომების დროს. უკვე აღინიშნა, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს მსოფლიოში დაიღუპა დაახლოებით 60 მილიონი ადამიანი. საბჭოთა კავშირმა დაკარგა 30 მილიონ მოქალაქეზე მეტი, ხოლო საქართველომ დაახლოებით 320 ათასი ადამიანი.

თანამედროვე მსოფლიოში დიდი რაოდენობით ადამიანი იღუპება საავტომობილო და სხვა სახის ავარიებში. საავტომობილო ავარიებში უფრო მეტი ადამიანი იღუპება, ვიდრე

ომებსა და შეიარაღებულ კონფლიქტებში. ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგ., აშშ-ში, იაპონიაში, რუსეთში ამგვარ ავარიებში ყოველდღიურად რამდენიმე ასეული ადამიანი კვდება. სიკვდილიანობის ზრდაზე ზეგავლენას ახდენს ტექნოლოგიური ხასიათის კატასტროფები, რის შედეგადაც ხდება გარემოს, უპირველეს ყოვლისა წყლის დაბინძურება.

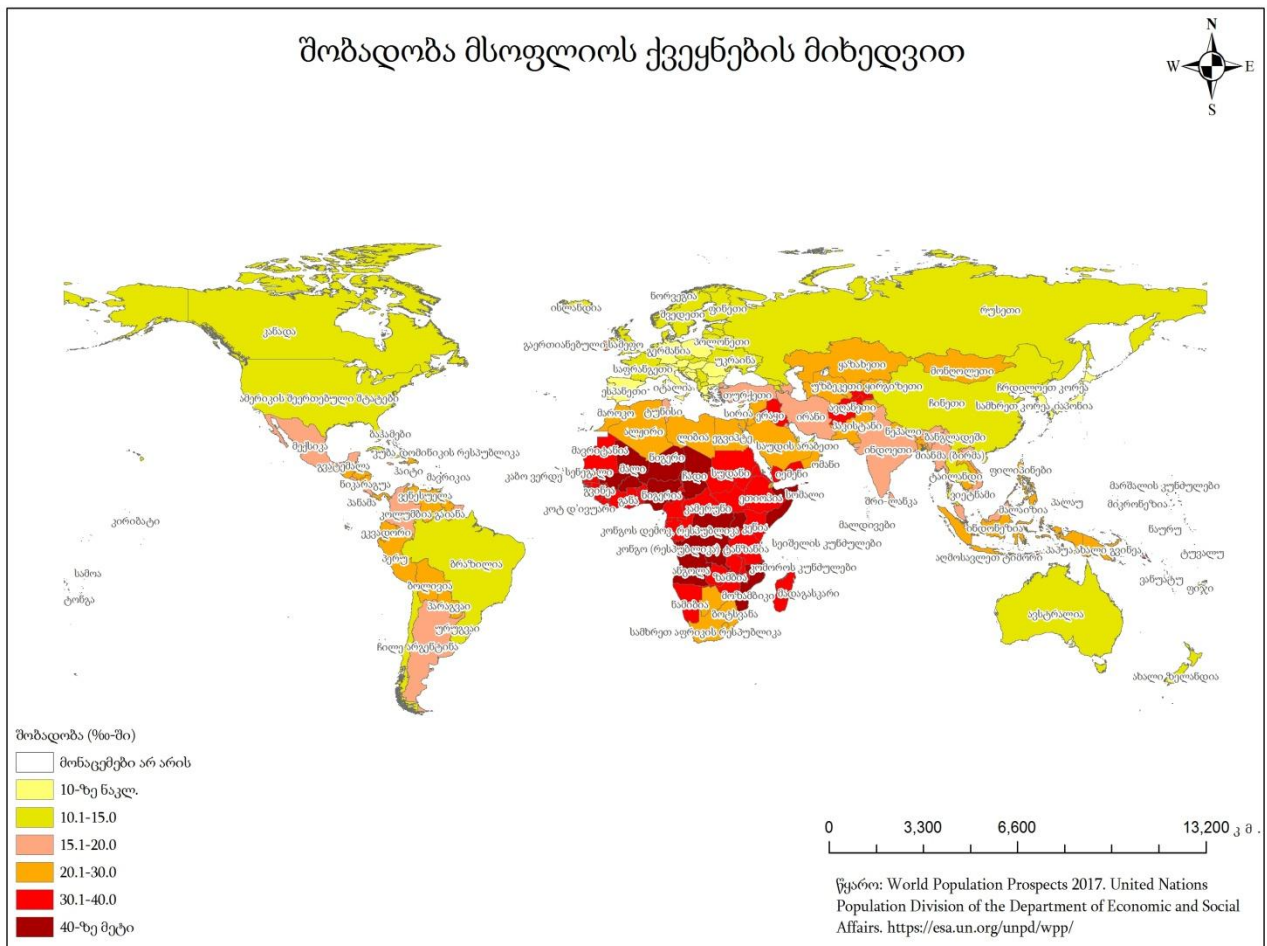
უკანასკნელი რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში მსოფლიოში შეინიშნება სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვანი შემცირება, რაც გამოიწვია:

- სამედიცინო მომსახურების დონის ამაღლებამ და ფარმაცევტული ნაწარმის ფართო გავრცელებამ;
- მასობრივი ეპიდემიური და ინფექციური დაავადებების მკვეთრმა შემცირებამ;
- მოსახლეობის სანიტარულ-ჰიგიენური და კვების პირობების გაუმჯობესებამ;
- ადამიანების მატერიალური კეთილდღეობის ზრდამ;
- მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებამ;
- ადამიანების მასობრივი განადგურების (ბირთვული, ბიოლოგიური და ქიმიური) იარაღის არგამოყენებამ.

2.5 ბუნებრივი მოძრაობის რეგიონული ასპექტები

ჩვენი საუკუნის დასაწყისში მსოფლიოში საკმაოდ ჭრელი დემოგრაფიული სურათი ჩამოყალიბდა. მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის პროცესი სხვადასხვაგვარად მიმდინარეობს, ერთი მხრივ განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში, ხოლო მეორე მხრივ მნიშვნელოვანი განსხვავებები შეინიშნება თვით განვითარებადი სამყაროს ფარგლებში. განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის ძირითად განსხვავებას შობადობის მაჩვენებლებს შორის რადიკალური სხვაობა განაპირობებს (იხ. ნახ. #3).

(ნახ. #3)

2005 წლის მონაცემებით განვითარებად სამყაროში შობადობის მაღალი მაჩვენებლით გამოირჩეოდა ავღანეთი, რომელიც 2015 წლის ანალოგიურ სიაში ვერ მოხვდა. თუ, 2005 წელს

ავღანეთის შობადობის მაჩვენებელი 47.02‰ იყო, 2015 წელს ის 36.2‰-მდე შემცირდა. ათწლიან მონაკვეთში ავღანეთში შობადობის კლებამ 11‰ შეადგინა. მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა ავღანეთის სიკვდილიანობის მაჩვენებელმა. 2005 წელს სიკვდილიანობა 20.23‰ იყო და ამ მაჩვენებლით ის მსოფლიოში 15 ყველაზე მაღალი სიკვდილიანობის მქონე ქვეყნების სიაში შედიოდა. ათ წელიწადში სიკვდილიანობა 7.5 ‰-მდე დაქვეითდა. შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ავღანეთში თალიბების რეჟიმის დამარცხების შემდგომ პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული პროცესები წარმატებით წარიმართა, რაც პირდაპირ აისახა მოსახლეობის დემოგრაფიულ ქცევაზე.

მსოფლიოს ყველაზე დაბალი შობადობის მქონე ქვეყნების, 10 დან 7 ქვეყანა ევროპას წარმოადგენს, ხოლო დანარჩენი 3 აზიას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთი მათგანი არ შედის განვითარებადი ქვეყნების სიაში (იხ. ცხრილი #4).

ცხრილი #4

ქვეყნები შობადობის ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (2015 წ.)

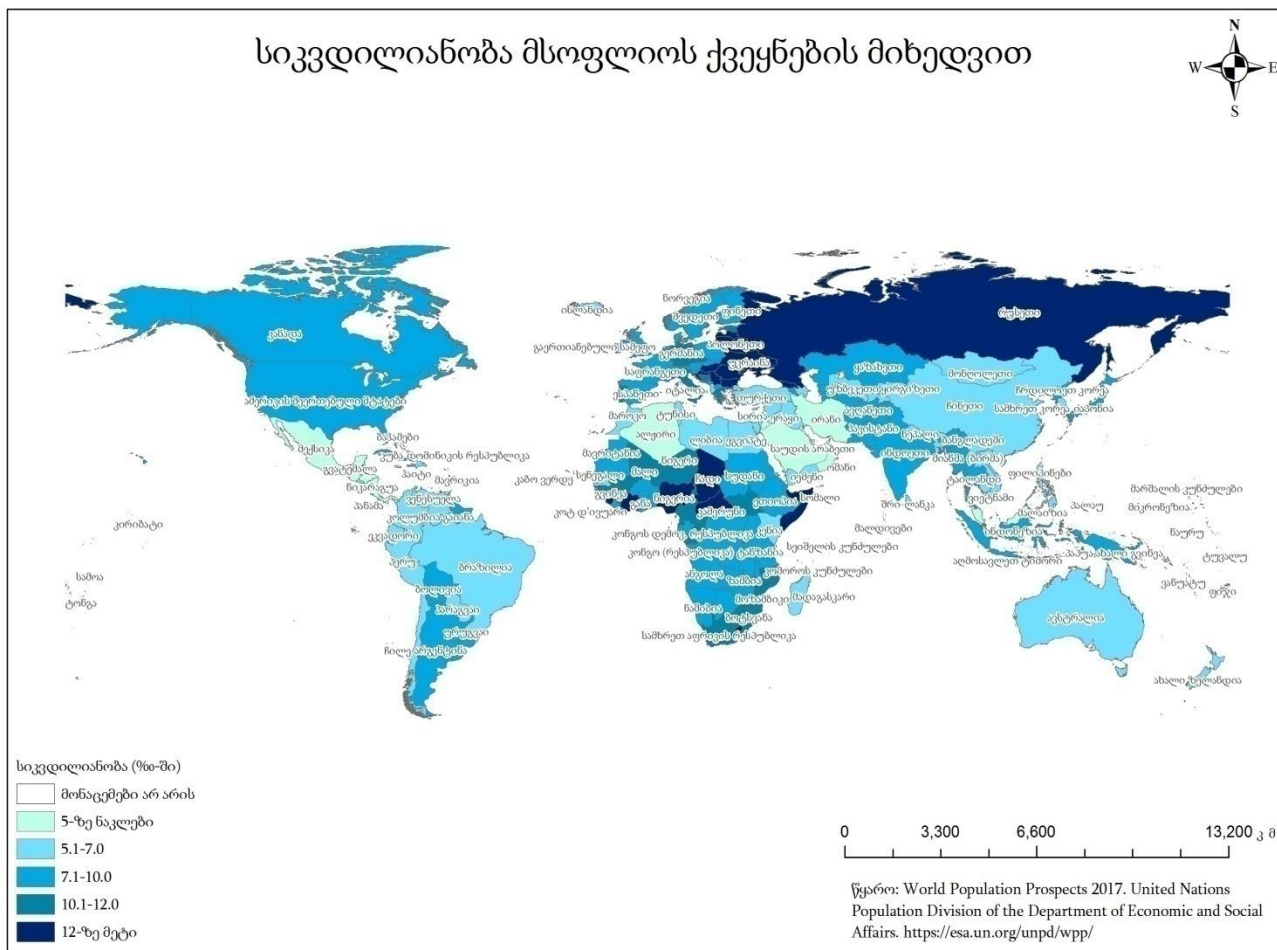
ქვეყნები შობადობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	შობადობა (‰-ში)	ქვეყნები შობადობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	შობადობა (‰-ში)
ნიგერი	49.2	იაპონია	8.4
ჩადი	45.2	პორტუგალია	8.5
მალი	44.7	გერმანია	8.5
სომალი	44.4	იტალია	8.6
კონგოს დემ. რესპ.	44.0	სამხრეთ კორეა	8.9
უგანდა	43.9	საბერძნეთი	9.0
ანგოლა	43.7	ბოსნია და ჰერცეგოვინა	9.1
ბურუნდი	43.3	უნგრეთი	9.1
ნიგერია	40.5	რუმინეთი	9.3
მოზამბიკი	40.4	სინგაპური	9.3

წყარო: World Population Prospects 2015. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://esa.un.org/unpd/wpp/>

საინტერესო ტენდენციები შეინიშნება სიკვდილიანობის გეოგრაფიაში (იხ. ნახ. #4). ალბათ ბევრი იფიქრებდა, რომ სიკვდილიანობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლის მქონე 10 ქვეყნის სიაში ძირითადად მაღალგანვითარებული ქვეყნები მოხვდებოდნენ. მაგრამ, როგორც მე-4 ცხრილიდან ჩანს, შობადობის ძალზე დაბალი მაჩვენებლით (5‰ და ნაკლები) ჩრდილოეთ ამერიკის და ევროპის არცერთი წარმომადგენელი არ გამოირჩევა, რაც მათი მოსახლეობის დაბერების ფაქტორით შეიძლება აიხსნას. სამაგიეროდ, აღნიშნულ სიაში მოხვდნენ აზიის (უპირატესად არაბეთის ნახევარკუნძულის) და ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნები. ამ სიაში მოხვედრილი არაბული ქვეყნები ენერგომატარებლების სიმდიდრით გამოირჩევიან. ნავთობის და ბუნებრივი გაზის ექსპორტით მიღებულმა შემოსავალმა პირდაპირი ზეგავლენა იქონია მათი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური დონის ამაღლებასა და ჯანდაცვის სისტემის გაუმჯობესებაზე.

მსოფლიოს ქვეყნების სიკვდილიანობის მაჩვენებლების დრო-სივრცითი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა. თუ, ჯერ კიდევ 2005 წელს მსოფლიოს რეგიონებს შორის სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი დონით სამხრეთ აფრიკა გამოირჩეოდა – მსოფლიოში სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლების მქონე ქვეყნების სიაში ამ რეგიონის 8 ქვეყანა შედიოდა. გაეროს მოსახლეობის ფონდის და ჯანდაცვის საერთაშორისო ორგანიზაციიდან დიდი ძალისხმევით შედეგად ამ ქვეყნებში ბევრი დაავადების და ინფექციის მინიმიზაცია მოხერხდა. შედეგად, 2015 წლის მონაცემებით მაღალი სიკვდილიანობის სიის ათეულში სამხრეთ აფრიკის რეგიონის მხოლოდ 1 ქვეყანაა.

მაღალი სიკვდილიანობის მქონე ქვეყნების სიაში აღმოსავლეთ ევროპის რამოდენიმე ქვეყანამ (ბულგარეთი, უკრინა, ლიტვა, ლატვია და რუსეთი) აფრიკის ქვეყნები ჩაანაცვლა. ჯანდაცვისა და მედიცინის დონის განვითარებამ (კონკრეტულად კი აივ-ინფექცია (შიდსის) ვირუსის წინააღმდეგ წარმატებულმა ბრძოლამ) განვითარებადი სამყაროს სიკვდილიანობის დონე რადიკალურად შეამცირა.

თანამედროვე მსოფლიოში მაღალი სიკვდილიანობა აღმოსავლეთ ევროპის „დაბერებული“ ქვეყნების დამახასიათებელი ნიშანი გახდა. ზემოთ აღნიშნული ცვლილებები სწორედ ამ მიზეზით უნდა აიხსნას. (იხ. ცხრილი #5).

ცხრილი #5

ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (2015 წ.)

ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	სიკვდილიანობა (წი-ში)	ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	სიკვდილიანობა (წი-ში)

ცენტრალური აფრიკის რესპ.	15.3	არაბთა გაერთ.საემიროები	1.5
ბულგარეთი	15.0	ყატარი	1.5
უკრაინა	14.9	ბაჰრეინი	2.3
ლატვია	14.3	ქუვეითი	2.6
ჩადი	14.0	ომანი	2.7
სიერა ლეონე	13.9	ბრუნეი	3.4
ნიგერია	13.6	საუდის არაბეთი	3.5
ლესოტო	13.6	მალდივები	3.5
ლიტვა	13.5	იორდანია	3.8
რუსეთი	13.4	ლიბანი	4.6

წყარო: World Population Prospects 2015. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://esa.un.org/unpd/wpp/>

შობადობისა და მოკვდაობის სფეროში მიმდინარე პროცესები საბოლოოდ მოსახლეობის ბუნებრივ მატებაში აისახება. ზემოთ აღნიშნა, რომ ევროპა უკვე დიდი ხანია ყველაზე დაბალი ბუნებრივი მატების მქონე სუბკონტინენტი. ქვემოთ მოყვანილი ცხრილი ამის საილუსტრაციოდ მოვიშველიებთ ცხრილს, რომელშიც წარმოდგენილია მსოფლიოს ყველაზე მაღალი და დაბალი ბუნებრივი მატების მქონდე 10 ქვეყანა (იხ. ცხრილი #6).

სწორედ ევროპის ქვეყნებისთვის არის დამახასიათებელი უარყოფითი ბუნებრივი მატება. ამ მხრივ, ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით აფრიკა ლიდერობს.

ცხრილი #6

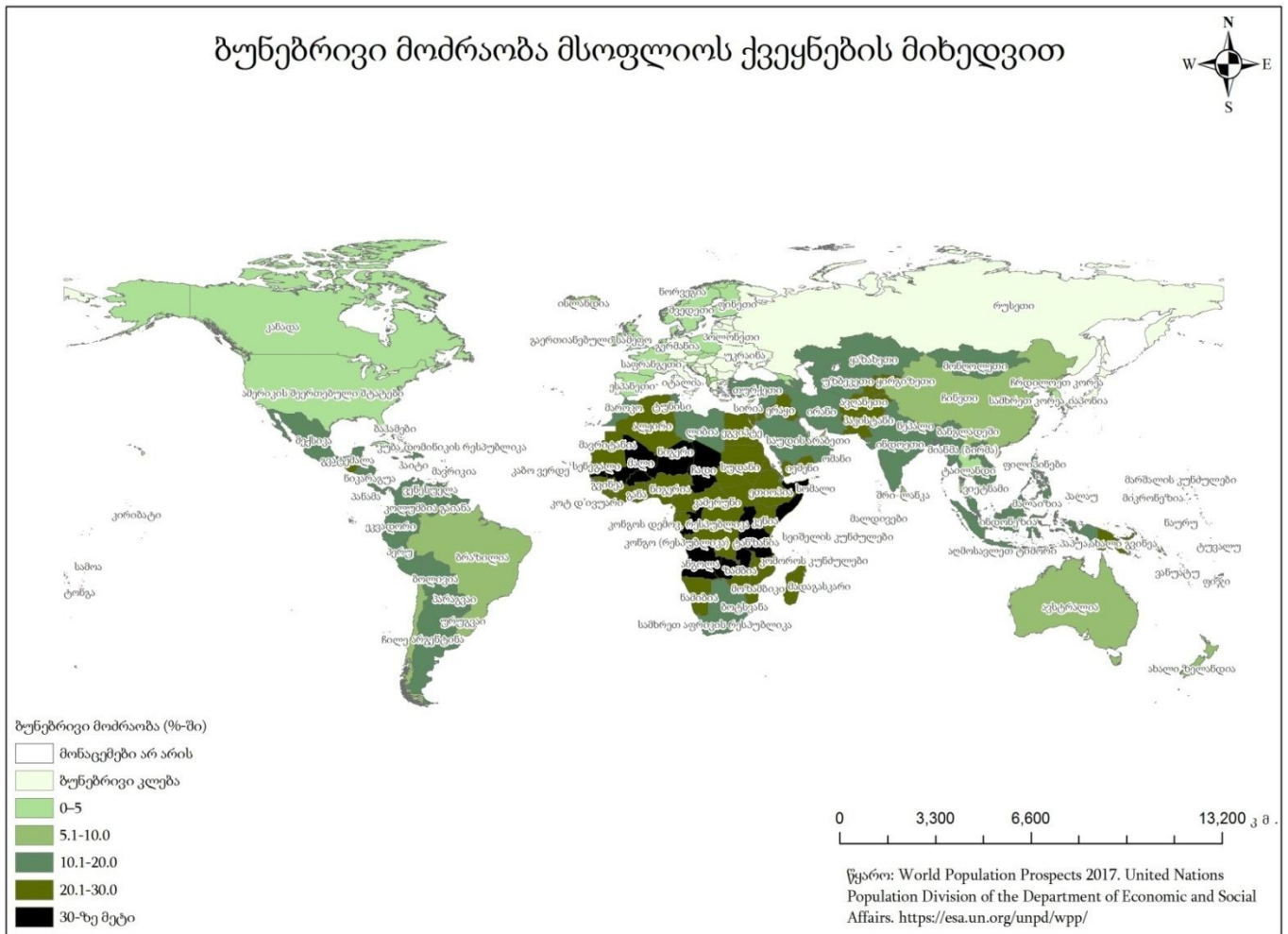
ქვეყნები ბუნებრივი მატების ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (2015 წ.)

ქვეყნები ბუნებრივი მატების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	ბუნებრივი მატება (% ₀₀ -ში)	ქვეყნები ბუნებრივი მატების ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	ბუნებრივი მატება (% ₀₀ -ში)
ნიგერი	38.5	ბულგარეთი	-5.6
ანგოლა	34.6	უკრაინა	-4.1

უგანდა	34.5	ლატვია	-4.1
მალი	33.1	უნგრეთი	-3.5
კონგოს დემოკ.რესპ.	33.1	ლიტვა	-3.1
გამბია	32.6	რუმინეთი	-3.1
სომალი	32.1	ხორვატია	-2.8
ტანზანია	31.9	გერმანია	-2.4
ბურუნდი	31.7	პორტუგალია	-1.8
ჩადი	31.2	სერბეთი	-1.8

წყარო: World Population Prospects 2015. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://esa.un.org/unpd/wpp/>

ნახ. #5

მე-2 თავში წარმოდგენილი ფაქტების და მოვლენების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გავაკეთოთ შემდეგი ძირითადი დასკვნები:

- XXI საუკუნეში ხდება მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის მნიშვნელოვანი შენელება. მსოფლიო მოსახლეობამ გაეროს მონაცემების თანახმად 7,5 მილიარდ ადამიანს გადააჭარბა, თუმცა მოსახლეობის მატების ტემპი საგრძნობლად შემცირდა. წინა საუკუნის 50-60-იან წლებში მსოფლიოს მოსახლეობის საშუალოდ წლიურად 1,9 %-ით იზრდებოდა. ამჟამად ეს მაჩვენებელი 1,2 %-ს შეადგენს.
- მოსახლეობის დინამიკის ზრდის შენელების მთავარი მიზეზი შობადობის ტემპის საგრძნობი დაცემაა. აღსანიშნავია, რომ მსოფლიოს არცერთ ქვეყანაში შობადობა აღარ არის 50‰-ზე მეტი. თუმცა, აფრიკის რიგ ქვეყნებში ის ჯერ კიდევ 40‰-ზე მაღალია.
- არც ერთ მაღალგანვითარებულ ქვეყანაში შობადობის დონე 15‰-ს არ აღემატება.
- რაც შეეხება სიკვდილიანობას, ამ მიმართულებით რადიკალური ცვლილებები მოხდა. თუ, 2005 წ. აფრიკის ზოგიერთ ქვეყანაში სიკვდილიანობა 30‰-ს აღწევდა, ამჟამად, ეს მაჩვენებელი მსოფლიოში არსად არის 16‰-ზე მეტი.
- სიკვდილიანობის გეოგრაფიაში გამოიკვეთა ორი მნიშვნელოვანი ტენდენცია: ერთი მხრივ, ჯანდაცვისა და მედიცინის დონის განვითარებამ ხელი შეუწყო აფრიკის ქვეყნებში სიკვდილიანობის შემცირებას, მეორე მხრივ, შედარებით მაღალი სიკვდილიანობა ევროპის „დაბერებული“ ქვეყნების (ბულგარეთი, უკრაინა, რუსეთი და ა.შ.) ტრენდი გახდა.

2.5 დემოგრაფიული პოლიტიკა

მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, ერთი მხრივ “დემოგრაფიულმა აფეთქებამ”, ხოლო მეორე მხრივ, “დემოგრაფიულმა კრიზისმა” ამ ქვეყნებს გარკვეული სოციალურ-ეკონომიკური და ეთნოდემოგრაფიული პრობლემები შეუქმნა. ამ პრობლემების გადაჭრის ერთ-ერთ საშუალებას დემოგრაფიული პოლიტიკის შემუშავება და განხორციელება წარმოადგენს. **მოსახლეობის დემოგრაფიული პოლიტიკის მიზანია მოსახლეობის გამრავლების (აღწარმოების) პროცესებზე ზემოქმედების მეშვეობით, ხელი შეუწყოს მოსახლეობის რაოდენობის გაზრდას ან შემცირებას.**

ქვეყნის დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელება უპირველეს ყოვლისა სახელმწიფო ინსტიტუტების მიერ ხდება, თუმცა ამ პროცესში აქტიურ მონაწილეობას არასამთავრობო და საერთაშორისო ორგანიზაციებიც იღებენ. დემოგრაფიული პოლიტიკა სახელმწიფო პოლიტიკის ნაწილია, შესაბამისად მას უნდა გააჩნდეს სამართლებრივი ბაზა და ამ პოლიტიკის განხორციელების გეგმა, რომელშიც განსაკუთრებული ადგილი ეკონომიკური და სააგიტაციო-პროპაგანდისტული ხასიათის ღონისძიებებს უკავია. ბევრ ქვეყანაში დემოგრაფიული პოლიტიკა სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთი პრიორიტეტია და მისი განხორციელების მიზნით შექმნილია დამოუკიდებელი სამთავრობო სტრუქტურები. დემოგრაფიული პოლიტიკის ობიექტები არიან ქვეყნის ან მისი რეგიონის (რეგიონების) მთელი მოსახლეობა ან მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფები.

დემოგრაფიულ პოლიტიკას დიდი ხნის ისტორია გააჩნია. ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში მთელ რიგ ქვეყნებში ხდებოდა შობადობის ზრდის წახალისება, როდესაც ომების ან ეპიდემიების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად მცირდებოდა, და პირიქით იმ ქვეყნებში, სადაც თავს ჭარბმოსახლეობა იჩენდა, დემოგრაფიული პოლიტიკა შობადობის ღონის შემცირებისაკენ იყო მიმართული. აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ XX საუკუნემდე დემოგრაფიული პოლიტიკა სპონტანურ და არაკომპლექსურ ხასიათს ატარებდა, რის გამოც მას მნიშვნელოვანი შედეგები არ ჰქონია. მსოფლიოში კომპლექსური დემოგრაფიული პოლიტიკის შემუშავება და განხორციელება მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო. პირველმა ასეთი პოლიტიკა საფრანგეთმა განახორციელა, ხოლო მოგვიანებით მას დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებმა მიბადეს. XX საუკუნის მეორე ნახევარში განვითარებად ქვეყნებში ჭარბმოსახლეობამ და მასთან დაკავშირებულმა პრობლემებმა განსაკუთრებული სიმწვავე შეიძინა. გაერომ მათი მოგვარების გლობალური კოორდინატორის როლის

შესრულება იკისრა. 1967 წელს გაეროს ინიციატივით შეიქმნა მოსახლეობის ფონდი (UNFPA), რომელიც განვითარებადი ქვეყნების მთავრობებს შობადობაზე კონტროლის განხორციელების საქმეში დახმარებას უწევს.

დემოგრაფიული სიტუაციის სპეციფიკიდან გამომდინარე დემოგრაფიული პოლიტიკა, როგორც წესი მიმართულია შობადობის შემცირების ან გაზრდისაკენ. პირველ შემთხვევაში, საქმე გვაქვს განვითარებად ქვეყნებთან, ხოლო მეორე შემთხვევაში – განვითარებულ ქვეყნებთან.

განვითარებულ სამყაროში დემოგრაფიული პოლიტიკისადმი განსაკუთრებული ყურადღებით ევროპა გამოირჩევა. აშშ-ში დემოგრაფიული პოლიტიკა, როგორც ასეთი, არ ხორციელდება. ავსტრალიაში დემოგრაფიული პრობლემების გადაწყვეტა იმიგრაციის რეგულირებას უკავშირდება, ხოლო ახალ ზელანდიაში – მოსახლეობის ჯანდაცვის გაუმჯობესებას. რაც შეეხება ევროპას, უნდა აღინიშნოს, რომ აქ შექმნილი “დემოგრაფიული კრიზისი” თითქმის ყველა ევროპული საზოგადოების შემფოთებას იწვევს. დემოგრაფების პროგნოზით ევროპის უმეტეს ქვეყნებში დღეს არსებული დემოგრაფიული ტენდენციების შენარჩუნების შემთხვევაში დაახლოებით 130-180 წლის შემდეგ ამ ქვეყნების მკვიდრი მოსახლეობიდან აღარავინ დარჩება. ამკარაა, რომ ამ ფონზე ევროპული ქვეყნების მთავრობები და საზოგადოებრიობა შექმნილი ვითარებიდან გამოსავალს ეძებენ.

ევროპის ქვეყნებში დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელების ძირითადად ორგვარი მიდგომა გამოიყენება. პირველი მიდგომა, რომელიც პირობითად შობადობის წახალისებაზე ირიბ ზემოქმედებად შეიძლება ჩაითვალოს, ითვალისწინებს სახელმწიფოს აქტიურ მონაწილეობას ბავშვთა აღზრდაში. ამ შემთხვევაში სახელმწიფო თავის თავზე იღებს ბავშვთა ჯანდაცვის, განათლების და სოციალური უზრუნველყოფის დანახარჯებს. გარდა ამისა, იმ ახალგაზრდა ოჯახებს, სადაც ორი ან მეტი ბავშვი იზრდება საშუალება აქვთ ხელსაყრელი, შეღავათიანი პირობებით საბანკო კრედიტები აიღონ. დემოგრაფიული პოლიტიკის მეორე მიდგომის მიზანია მრავალფეროვანი ღონისძიებების, მათ შორის მატერიალური შეღავათების და შემწეობების მეშვეობით ხელი შეუწყოს შობადობის ზრდას. ამ ღონისძიებებს შორის შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი:

- ❖ დედისთვის ერთჯერადი შემწეობის გაცემა მშობიარობის შემდეგ;
- ❖ ოჯახისთვის შემწეობის გაცემა ბავშვის გაჩენიდან 12-18 თვის განმავლობაში;
- ❖ მშობლებს ბავშვის გაჩენის შემდეგ ერიცხებათ სახელფასო დანამატი;

- ❖ დეკრეტული შვებულება ხელფასის (ასეთის არსებობის შემთხვევაში) შენარჩუნებით;
- ❖ დედებისათვის მოქმედებს არასრული სამუშაო დღე სრული ანაზღაურებით;
- ❖ ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის დაწესებულია სპეციალური სოციალური მომსახურება;
- ❖ ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის გათვალისწინებულია კომუნალური შეღავათები;
- ❖ ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის გათვალისწინებულია გრძელვადიანი სესხის გაცემა ბინათმშენებლობისთვის.

განვითარებად ქვეყნებში დემოგრაფიული პოლიტიკის მიზანია მიაღწიოს შობადობის დონის შემცირებას ან არსებული დონის სტაბილიზაციას მაინც. ამ მიზნის მისაღწევად გამოიყენება ოჯახის დაგეგმვის მეთოდიკა, რაც გულისხმობს ოჯახში 3 და ნაკლები ბავშვის არსებობას. მცირეშვილიანი ოჯახების რაოდენობის ზრდა საშუალებას მისცემს განვითარებად ქვეყნებს შეიმსუბუქონ ისეთი მწვავე სოციალური პრობლემები, როგორცაა სიღარიბე, შიმშილი, ბავშვებს შორის მაღალი სიკვდილიანობა და ა.შ. ამ ქვეყნების მთავრობების სურვილის მიუხედავად, დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელება გაცილებით უფრო რთულად მიმდინარეობს, ვიდრე მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში. არსებობს შობადობაზე კონტროლის დაწესების რამდენიმე ხელშემშლელი ფაქტორი, მათ შორის უმნიშვნელოვანესია რელიგიური. მსოფლიოს ყველა ძირითადი რელიგია, განსაკუთრებით ისლამი და ქრისტიანობა აბორტების წინააღმდეგი არიან. ამის გამო, მუსლიმური ქვეყნების დიდ უმრავლესობაში დემოგრაფიული პოლიტიკა საერთოდ არ ხორციელდება. სხვა ხელშემშლელი ფაქტორებიდან აღსანიშნავია მატერიალური რესურსების სიმწირე. განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობას არ გააჩნია შესაბამისი სახსრები, რომ დემოგრაფიული პოლიტიკით გათვალისწინებული ღონისძიებების განხორციელება დააფინანსოს. მოსახლეობის განათლების დაბალი დონე დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარების კიდევ ერთი ბარიერია. განვითარებადი სამყაროს მოსახლეობის დიდი ნაწილი ოჯახის დაგეგმვის ან დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვა ღონისძიებების სამომავლო ეფექტს ძალზე რთულად აღიქვამს. ამ ღონისძიებებს ისინი უნდობლობით ეკიდებიან.

განვიხილოთ დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელების ოთხი შემთხვევა, ინდოეთის, ჩინეთის, რუსეთის და ჩეხეთის მაგალითებზე.

ჩინეთში დემოგრაფიული პოლიტიკა, კერძოდ ოჯახის დაგეგმვა სახელწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთი პრიორიტეტია. ჩინეთმა დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარება ჯერ კიდევ 1950-იანი წლებში დაიწყო, თუმცა 1980-იან წლებამდე ეს პოლიტიკა სპონტანურ და არათანმიმდევრულ ხასიათს ატარებდა, რის გამოც მისი ძირითადი მიმართულებები ხშირად იცვლებოდა. 1980-81 წლებში ჩინეთმა რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო აქტი მიიღო. მათ შორის, აღსანიშნავია კანონი “ქორწინების შესახებ”, რომლის მიხედვითაც საქორწინო ასაკი გაიზარდა 20-დან 22-წლამდე მამაკაცებისათვის და 18-დან 20 წლამდე ქალებისათვის. 1981 წლიდან ქვეყანაში შობადობის დაგეგმვის სახელმწიფო კომიტეტი ფუნქციონირებს. ოჯახის დაგეგმვის ძირითადი მიმართულებებია: ადრეული ქორწინების პრევენცია, ოჯახში ბავშვების გაჩენას შორის დროის ხანგრძლივობის გაზრდა და ერთშვილიანი ოჯახების წახალისება. ოჯახის დაგეგმვის პოლიტიკამ დადებითი შედეგები გამოიღო. თუ, XX ს.-ის 60-იანი წლების დასაწყისში ჩინეთის მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებელი 2%-ს აღემატებოდა, იმავე საუკუნის ბოლოს ეს მაჩვენებელი 0,9%-მდე დაეცა. შობადობის შემცირების პროცესმა გარკვეული დადებითი მხარეების გარდა, დემოგრაფიული პოლიტიკის უარყოფითი მხარეებიც წარმოაჩინა. ჩინელი ერი ჯერ კიდევ 1950-იან წლებში მსოფლიოში ერთ-ერთ ყველაზე ახალგაზრდა იყო. მისი საშუალო ასაკი 30 წელს შეადგენდა, ხოლო შობადობაზე კონტროლის დაწესების შედეგად ეს მაჩვენებელი, შემდგომი 40 წლის განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ამჟამად ჩინეთის მოსახლეობის დაახლოებით 8%-ს ის ადამიანები შეადგენენ, რომელთა ასაკი 60 წელს აღემატება ანუ მიმდინარეობსვერის დაბერების პროცესი. 1980-იანი წლების დასაწყისში ჩინეთის ხელისუფლება იმედოვნებდა, რომ 2000 წლისათვის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა თითქმის ნულოვანი გახდებოდა, მაგრამ ამგვარ ოპტიმიზმს განხორციელება არ ეწერა. 1980-იანი წლების ბოლოდან ჩინეთში დაიწყო ეკონომიკური რეფორმა, რომლის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებას მიწაზე კერძო საკუთრების შემოღება წარმოადგენდა. ამ რეფორმის შედეგად ქვეყნის სასოფლო მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა მიიღო ან გაიფართოვა მიწის ნაკვეთები. შესაბამისად, გაიზარდა გლეხთა შემოსავალი, რომელიც ერთი მხრივ სავსებით საკმარისია მრავალშვილიანი ოჯახის გამოსაკვებად, ხოლო, მეორე მხრივ, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, ის გაცილებით აღემატება მცირეშვილიანი ოჯახებისათვის

დაწესებულ მატერიალურ შეღავათებს. ამის შედეგად, ბევრმა ოჯახმა შობადობაზე კონტროლის განხორციელებაზე ხელი აიღო და მრავალშვილიანობის ტრადიციის აღდგენას შეუდგა. როგორც ვხედავთ, ეკონომიკურმა, კერძოდ, მიწის რეფორმამ ჩინეთში დიდი საფრთხის წინაშე დააყენა სახელმწიფო დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელება. ექსპერტების ვარაუდით, ჩინეთში შემდგომი ორი ათეული წლის განმავლობაში, მოსალოდნელია მოსახლეობის რაოდენობის ტემპის შემდგომი ზრდა.

ინდოეთი მოსახლეობის რაოდენობის მხრივ მსოფლიოში ჯერჯერობით მეორე ადგილზეა, თუმცა სულ მალე ის გლობალური ლიდერი გახდება. ჩვენს პლანეტაზე ყველაზე მეტი ადამიანი სწორედ ინდოეთში იბადება. აქ ყოველდღიურად დაახლოებით 44 ათასი ბავშვი იბადება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ყოველწლიურად ინდოეთის მოსახლეობას დაახლოებით 16 მილიონი ადამიანი ემატება. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ინდოეთი ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნების რიცხვს არ მიეკუთვნება, ნათელი გახდება, რომ ჭარბმოსახლეობა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას ბევრ დაბრკოლებას უქმნის.

ინდოეთი პირველი განვითარებადი ქვეყანა იყო, რომელმაც შობადობაზე კონტროლი სახელმწიფო რანგში აიყვანა. 1951 წლიდან შობადობაზე კონტროლის განხორციელება ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ხუთწლიანი გეგმის ნაწილი გახდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ინდოეთის ხელისუფლება დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელებაში საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში ანტიკომუნურ მეთოდებს იყენებდა. კერძოდ, საქმე ეხება ადამიანთა ძალდატანებით სქესობრივ სტერილიზაციას.⁶

1977 წელს ინდოეთის ხელისუფლებამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა დემოგრაფიულ პოლიტიკაში. აიკრძალა ძალდატანებითი სტერილიზაცია და იგი ნებაყოფლობითი ფორმით შეიცვალა. გარდა ამისა, მეტი ყურადღება დაეთმო კონტრაცეპტული (ჩასახვის საწინააღმდეგო) საშუალებების გამოყენებას და

⁶ სტერილიზაციის დროს ქირურგიული ჩარევის შედეგად ადამიანი კარგავს ბავშვის ჩასახვის უნარს, თუმცა მას სქესობრივი ფუნქციის ჰორმონალური რეგულაციის თვისებები უნარჩუნდება. ძალდატანებითი სქესობრივი სტერილიზაცია შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გენოციდის ერთ-ერთი ფორმა. მეორე მსოფლიო ომის დროს ფაშისტური გერმანია ამ მეთოდს სამხედრო ტყვეების მიმართ იყენებდა.

მცირეშვილიანობის აგიტაციას. ქვეყნის მასშტაბით ფუნქციონირება დაიწყო ოჯახის დაგეგმვის ათასობით ცენტრმა. ამ ცენტრების მეცადინეობით ინდოეთში 1980-იანი წლების შუა პერიოდიდან მოყოლებული ნებაყოფლობითი სტერილიზაცია ყოველწლიურად უტარდებოდა დაახლოებით 5 მილიონ ადამიანს, ხოლო უკანასკნელი 30 წლის განმავლობაში კონტრაცეპტული საშუალება გამოიყენა დაახლოებით 60 მილიონმა ქალმა. დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვა ღონისძიებებიდან აღსანიშნავია ქორწინების ასაკის გაზრდა. 1950 წლებში ეს ასაკი შეადგენდა ქალებისთვის 15 წელს, ხოლო მამაკაცებისათვის 22 წელს. 1960-იან წლებში ქალის საქორწინო ასაკი გაიზარდა 17 წლამდე, ხოლო 1970 წლებში – 18 წლამდე.

ზემოთ აღნიშნული დემოგრაფიული პოლიტიკის ღონისძიებებმა გარკვეული შედეგი გამოიღო. თუ, 1961 წელს შობადობა შეადგენდა 42‰-ს, 2005 წელს იგი 22‰-მდე შემცირდა. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ინდოეთმა გაიარა “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზა, თუმცა მოსახლეობის წლიური ზრდის საგრძნობ შემცირებაზე საუბარი ჯერ კიდევ ნაადრევია. არ გამართლდა ინდოეთის მთავრობის და საერთაშორისო ექსპერტების ვარაუდი იმის თაობაზე, რომ ქვეყნის მოსახლეობის წლიური ზრდის ტემპი XXI საუკუნის დასაწყისისათვის 1%-მდე დაეცემოდა. სინამდვილეში ინდოეთის მოსახლეობის საშუალო წლიურმა ზრდამ ახალი ათასწლეულის დასაწყისში 1,5% შეადგინა. ქვეყანაში შობადობის დონის რადიკალურ შემცირებას ხელს უშლის რამდენიმე ფაქტორი, მათ შორის რელიგიური (ინდუისტური იდეოლოგია მხარს უჭერს მრავალშვილიანობას), ინდოელ ქალთა უუფლებო მდგომარეობა საზოგადოებასა და ოჯახში, საზოგადოების განათლების დაბალი დონე, ქვეყნის სუსტი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება, დემოგრაფიული პოლიტიკის სრულყოფილი განხორციელებისათვის აუცილებელი ფინანსური საშუალებების ნაკლებობა.

რუსეთი იმ ქვეყანათა რიგს მიეკუთვნება, სადაც XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან შობადობის მკვეთრი შემცირება აღინიშნება. ამ პრობლემამ განსაკუთრებული აქტუალობა საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ შეიძინა. რუსი დემოგრაფების შეფასებით უკვე ჩვენი საუკუნის შუაში რუსეთის მოსახლეობა 50%-ით შემცირდება და მისი მოსახლეობის რიცხვი აღნიშნული დროისათვის 100 მილიონი გახდება. რუსეთი მრავალეთნიკური ქვეყანაა და მასში მცხოვრებ სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფებისათვის მოსახლეობის გამრავლების განსხვავებული რეჟიმია დამახასიათებელი. იმ დროს, როდესაც რუსეთის მუსლიმების რაოდენობა ბუნებრივი მოძრაობის დადებით მაჩვენებლის გამო საგრძნობი ტემპით

იზრდება, ეთნიკური რუსების რაოდენობა კატასტროფული ტემპით მცირდება. ამ ტენდენციის შენარჩუნების შემთხვევაში, დაახლოებით 50 წლის შემდეგ ეთნიკური რუსები მთელი ქვეყნის მოსახლეობის მხოლოდ ნახევარს შეადგენენ. რუსეთის მთავრობა იმედოვნებდა, რომ შექმნილი რთული სიტუაციიდან ერთ-ერთი გამოსავალი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან ეთნიკური რუსების დაბრუნება იქნებოდა. 1990-იან წლებში ისტორიულ სამშობლოში მილიონობით ეთნიკური რუსი დაბრუნდა, თუმცა ეს პროცესი 2000 წლისათვის პრაქტიკულად დასრულდა და მას დიდი დემოგრაფიული ეფექტი არ ქონია, რადგან მრავალშვილიანობა არც რუსეთის ფარგლებს გარეთ მცხოვრები ეთნიკური რუსებისთვის იყო დამახასიათებელი. შესაბამისად, მათი ჩამოსვლით რუსეთში დემოგრაფიული სიტუაცია რადიკალურად არ შეცვლილა. ამასთან, უკანასკნელი 15-20 წლის განმავლობაში, განსაკუთრებით 15-60 წლის ასაკის ადამიანებში სიკვდილიანობის დონე მკვეთრად გაიზარდა. ამ ასაკში გარდაცვლილ ადამიანთა შორის 80%-ს მამაკაცები შეადგენენ. მამაკაცთა მზარდი სიკვდილიანობა პირდაპირ აისახა მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელზე. აღსანიშნავია, რომ რუსეთში ქალები საშუალოდ 12 წლით მეტ ხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები. იმ შემთხვევაში, თუ რუსეთში დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესება არ მოხდება, მაშინ 10-15 წლის შემდეგ ქვეყანა სამუშაო ძალის მნიშვნელოვანი დეფიციტის წინაშე დადგება. ამ დეფიციტის აღმოფხვრა კი სხვა ქვეყნებიდან დიდი რაოდენობის მუშახელის შემოყვანით იქნება შესაძლებელი, რაც ისედაც რთულ ეთნოდემოგრაფიულ სიტუაციას კიდევ უფრო დაამძიმებს.

ცხადია, რუსეთის ხელისუფლება ცდილობს გარკვეული ღონისძიებების განხორციელების მეშვეობით დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესებას. 2001 წელს რუსეთის მთავრობამ შეიმუშავა დემოგრაფიული განვითარების კონცეფცია, რომლის პრიორიტეტულ მიმართულებებს სიკვდილიანობის დონის შემცირება და შობადობის დონის სტაბილიზაცია წარმოადგენს. ქვეყნის ხელისუფლებას კარგად ესმის, რომ ამ მიზნების მიღწევა შეუძლებელია უახლოეს მომავალში მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლების გარეშე. რუსეთის ხელისუფლებას ამისათვის შესაბამისი ფინანსური საშუალებები გააჩნდა. 2000-იანი წლების პირველ ათწლეულში, ნავთობზე და ბუნებრივი გაზზე ფასის ზრდის ზრდის შედეგად ქვეყანამ დიდი მოგება ნახა. ენერგომატარებლებით ექსპორტის შედეგად მიღებული შემოსავალი რუსეთის სტაბილიზაციის ფონდში იყრიდა თავს, რომელიც 2008 წლისთვის 156 მილიარდი აშშ დოლარი შეადგინა. ამ თანხების სწორი გამოყენების

შემთხვევაში რუსეთს შეეძლო მისი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების დონის ამაღლება და დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესება. რუსეთში დაწესდა ბავშვის ყოველთვიური შემწეობები, დაახლოებით 3-6 ამერიკული დოლარის ექვივალენტის ოდენობით, ხოლო ბავშვის შეძენის შემდეგ სანამ ის 18 თვის ასაკის არ შესრულდება ოჯახი იღებს დაახლოებით 500 რუსულ რუბლს (დაახლოებით 20 ამერიკული დოლარი). მაგრამ, ამგვარი თანხები არასაკმარისია, რომ ახალგაზრდა ოჯახებს ბევრი ბავშვის ყოლის სტიმული გაუჩნდეთ. რუსი მეცნიერები და ექსპერტები სამართლიანად ვარაუდობენ, რომ შობადობის ამაღლების ყველაზე ეფექტური საშუალება იქნებოდა ახალგაზრდა ოჯახების საბინაო პირობების გაუმჯობესება, კერძოდ ბინათმშენებლობის მიზნით მათთვის გრძელვადიანი შეღავათიანი იპოთეკური სესხების მიცემა. ამ იდეის ხორცშესხმა საკმაოდ დიდ დაფინანსებასთან არის დაკავშირებული და ის რეალურად შესრულებადი მხოლოდ მაშინ იქნებოდა, თუკი რუსეთის მთავრობა სტაბილიზაციის ფონდის თანხებს გამოიყენებდა. სინამდვილეში რუსეთის ხელისუფლება სხვა გზით წავიდა. 2008 წელს სტაბილიზაციის ფონდი გარდაიქმნა, ხოლო არსებული თანხები ძირითადად ქვეყნის შეიარაღების გაძლიერებაში დაიხარჯა.

ევროპის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში ხელისუფლება საკმაოდ აქტიურ დომოგრაფიულ პოლიტიკას განახორციელებდა. სოციალისტური ბანაკის დაშლისა და ევროპაში კომუნისტური მმართველობის გაუქმების შემდეგ ამ ქვეყნებმა დემოგრაფიული პოლიტიკის ტრადიციები შეინარჩუნეს. ჩეხეთი ერთ-ერთი იმ ქვეყანათაგანია, სადაც სახელმწიფო კომპლექსური ღონისძიებების შედეგად ცდილობს ხელი შეუწყოს შობადობის დონის ამაღლებას. ჩეხეთის დემოგრაფიული პოლიტიკა მოიცავს, როგორც შობადობის წახალისების პირდაპირ, ასევე არაპირდაპირ ფორმებს. პირდაპირი ფორმა გულისხმობს იმ მატერიალურ შემწეობებს, რომელსაც სახელმწიფო უხდის დედას ან ორივე მშობელს ბავშვის გაჩენის შემდეგ. კერძოდ, პირველი ბავშვის გაჩენისთანავე ოჯახი (მარტოხელა დედა) იღებს შემწეობას დაახლოებით 150 ამერიკული დოლარის ოდენობით. მეორე ბავშვის გაჩენის შემდეგ ორივე შვილზე – დაახლოებით 500 დოლარს, ხოლო მესამეს გაჩენის შემდეგ სამივე შვილზე – 900 დოლარს, მეოთხე ბავშვის გაჩენის შემდეგ ოთხივე შვილზე – 1 300 დოლარს, ყოველი შემდგომი ბავშვის გაჩენის შემდეგ უკანასკნელ თანხას ყოველთვიურად დაახლოებით 220 დოლარი ემატება. აღსანიშნავია, რომ ბავშვის ოჯახი აღნიშნულ თანხებს ბავშვის დაბადებიდან შემდგომი 15 წლის განმავლობაში ყოველთვიურად იღებს. დედის

დეკრეტული შვებულება 28 კვირით განისაზღვრება. ამ ხნის განმავლობაში მას ხელფასის 90% უნაზღაურდება. ამ ვადის ამოწურვის შედეგ, მშობელს უფლება აქვს გაიგრძელოს დეკრეტული შვებულება კიდევ ერთი წლით, თუ მას პირველი შვილი ეყოლა და ორი წლით, თუ მას მეორე შვილი ეყოლა. ამ პერიოდში დედა (მშობელი) სახელმწიფოსგან შემწეობის სახით დღეში 6-8 დოლარს იღებს. გარდა ამისა, ოჯახი შვილის დაბადებიდან შემდგომი ოთხი წლის განმავლობაში სახელმწიფოსგან ყოველთვიურ, დაახლოებით 80 დოლარის ოდენობის შემწეობას იღებს. გარდა მატერიალური წახალისებებისა, სახელმწიფო დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებაში შეღავათების არაპირდაპირ ფორმასაც იყენებს. ახალგაზრდა ბავშვიან ოჯახებს, ბინათმშენებლობის და ავეჯის შეძენის მიზნით, საშუალება აქვთ ბანკიდან შეღავათიანი სესხები აიღონ. გარდა ამისა, დედას, რომელსაც 15 წლამდე ასაკის შვილი ყავს სამუშაო დრო დღეში ნახევარი საათით უმცირდება.

ჩეხეთში რთული დემოგრაფიული სიტუაციაა, თუმცა მთავრობის მცდელობამ გარკვეული შედეგი გამოიღო – ბოლო 10 წლის განმავლობაში მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა სტაბილური გახდა.

2.6 მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება

მოსახლეობის რაოდენობის სწრაფი ზრდის შედეგად მსოფლიოს მთელ რიგ რეგიონებში და ქვეყნებში წარმოიშვა ჭარბმოსახლეობის პრობლემა. მალთუსის თეორიის მიმდევრები დღემდე ამტკიცებენ, რომ მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი სოციალურ-ეკონომიკურ და ჰუმანიტარულ კატასტროფას უქადის მთელ ჩვენს პლანეტას, განსაკუთრებით კი მის განვითარებად ნაწილს. მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის პროგნოზირება ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში დაიწყო. დემოგრაფიულმა პროგნოზირებამ განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც მსოფლიოს დიდი ნაწილი “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში შევიდა.

დემოგრაფიული პროგნოზი არის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მეცნიერულად დასაბუთებული ვარაუდი, რომლის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს მოსახლეობის მომავალი დემოგრაფიული სურათის დადგენა. დემოგრაფიული პროგნოზის გაკეთებისას მეცნიერები იყენებენ არსებულ ფაქტებს, ციფრებს და თეორიულ გამოცდილებას, ასევე, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია სამეცნიერო ინტუიციას. გამომდინარე იქიდან, რომ დემოგრაფიული სიტუაცია მჭიდრო კავშირშია სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროცესებთან, პროგნოზირების დროს განსაკუთრებულ ღირებულება მოვლენების შესაძლო განვითარების კომპლექსური ხედვა.

დემოგრაფიული პროგნოზირება მრავალვარიანტულია. პროგნოზის ვარიანტთა სიმრავლეს განაპირობებს ის ფაქტი, რომ ზუსტად არ არის ცნობილი, თუ რომელ კალაპოტში წარიმართება მოსახლეობის აღწარმოების პროცესი. ამდენად, აუცილებელია რამდენიმე ვარიანტის (ვერსიის) შექმნა, რომლებშიც გათვალისწინებული იქნება დემოგრაფიული განვითარების თითქმის ყველა შესაძლო სცენარი. მოსახლეობის აღწარმოების მაჩვენებლების სიდიდის მიხედვით, როგორც წესი გამოიყენება დემოგრაფიული პროგნოზის სამი ვარიანტი: დაბალი, საშუალო და მაღალი. დაბალი სახის ვარიანტში იგულისხმება, რომ მომავალში მოსახლეობის ზრდა წარიმართება მოსახლეობის აღწარმოების დაბალი მაჩვენებლების საფუძველზე, შესაბამისად მაღალ ვარიანტში გათვალისწინებულია აღწარმოების მაღალი მაჩვენებლები, ხოლო საშუალო ვარიანტი, რომელსაც ყველაზე რეალისტურად მიიჩნევენ, წარმოადგენს წინა ორი ვარიანტის გასაშუალოებულ ვერსიას.

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით დემოგრაფიული პროგნოზი შეიძლება იყოს: მოკლევადიანი, რაც მოიცავს პერიოდს 5 წლამდე; საშუალოვადიანი – 30 წლამდე, რაც ემთხვევა ერთი დემოგრაფიული თაობის სიცოცხლის ხანგრძლივობას; და გრძელვადიანი. ეს უკანასკნელი გულისხმობს დემოგრაფიული პროგნოზის გაკეთებას 30 და მეტი წლის პერსპექტივით. დემოგრაფთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ გრძელვადიანი პროგნოზი არ შეიძლება აღემატებოდეს 60 წელს (რაც მოიცავს ორ დემოგრაფიულ თაობას). მათივე აზრით, უფრო გრძელვადიანი გათვლა იქნება არა პროგნოზი, არამედ უბრალო ვარაუდი.

1960-იან წლებში “რომის კლუბმა” შეიმუშავა მოსახლეობის “წულოვანი ზრდის” კონცეფცია. ამ კონცეფციის თანახმად მსოფლიოს ქვეყნების მთავრობებს უნდა განეხორციელებინათ პრაქტიკული ღონისძიებები, რომლებიც შეაჩერებდნენ მოსახლეობის სწრაფ ზრდას, რაც თავის მხრივ ხელს შეუწყობდა “დემოგრაფიული აფეთქების” შედეგად გამოწვეული სოციალურ-ეკონომიკური კატაკლიზმების (სიღარიბე, უმუშევრობა, ბუნებრივი რესურსების უკონტროლო გამოყენება, გარემოს დაბინძურება და სხვა) თავიდან აცილებას. აღნიშნული კონცეფციის შემუშავებისას “რომის კლუბი” ეყრდნობოდა “ალარმისტულ” (“საგანგაშო”) დემოგრაფიულ პროგნოზს, რომლის მიხედვითაც XXI საუკუნის შუაში მსოფლიოში დაახლოებით 50 მილიარდი ადამიანი იცხოვრებდა. დღევანდელი გადასახედიდან ადვილი მისახვედრია, რომ ამ პროგნოზს განხორციელება არ უწერია.

იმავდროულად, გაეროს ექსპერტთა ჯგუფმა შეიმუშავა “დედამიწის მოსახლეობის რაოდენობის სტაბილიზაციის” კონცეფცია. ეს ნაშრომი ეფუძნებოდა ჰიპოთეზას, რომლის მიხედვითაც მომავალში მოსახლეობის ზრდა არათუ შენელებდა, არამედ შეწყდება კიდეც. ეს კონცეფცია რეალისტურად შეიძლება შეფასდეს, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ ფაქტს, რომ მსოფლიოში უკვე გამოიკვეთა მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის, ჯანდაცვის, განათლების დონის ამაღლების ტენდენციები. ძირითადი კითხვა მდგომარეობს იმაში, თუ როდის დადგება მსოფლიოს და მისი მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის რაოდენობის სტაბილიზაციის პერიოდი, კერძოდ კი როდის დაიწყება აფრიკაში, აზიასა და ლათინურ ამერიკაში დემოგრაფიული გადასვლის მეოთხე ე.ი. “დემოგრაფიული კრიზისის” ფაზა?

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზი
(2000-2050 წლები)

რეგიონები	მოსახლეობის რაოდენობა (მილიონებში)		
	2000 წ.	2025 წ.	2050 წ.
ევროპა	728	707	653
ჩრდ. ამერიკა	315	388	437
ლათინური ამერიკა	523	696	782
აზია	3 676	4 728	5 217
აფრიკა	812	1 344	1 937
ავსტრალია და ოკეანეთი	31	41	47
მსოფლიო	6 085	7 905	9 075

წყარო: The World Population Prospects: The 2006 Revision. UN Population Division. www.esa.un.org

ამ მნიშვნელოვან შეკითხვას პასუხი რომ გავცეთ, ჯერ უნდა განვიხილოთ, თუ მსოფლიოში, უახლოესი 50 წლის განმავლობაში, როგორი დემოგრაფიულ ტენდენციებია მოსალოდნელი. ექსპერტები მიიჩნევენ, რომ შემდგომი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდის ტემპის მნიშვნელოვნად შემცირება, როგორც გლობალური, ასევე რეგიონული მასშტაბით. იმ შემთხვევაში, თუ 2000-2005 წლებში მსოფლიოს მოსახლეობა საშუალო წლიური ზრდა 1,2%-ს შეადგენდა, გაეროს დემოგრაფების პროგნოზით ეს მაჩვენებელი დაახლოებით 40 წელიწადში 0,4%-მდე, ე.ი. სამჯერ შემცირდება. სპეციალისტები ვარაუდობენ, რომ აღნიშნულ პერიოდში მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდის ტემპის ყველაზე საგრძნობი კლება იქნება ლათინურ ამერიკასა და აზიაში. ამ რეგიონებში მოსალოდნელია მოსახლეობის ზრდის საშუალო წლიური მაჩვენებლის მნიშვნელოვანი შემცირება (ლათინურ ამერიკაში შვიდჯერ, ხოლო აზიაში ექვსჯერ), რაც განპირობებული იქნება მათი მოსახლეობის შობადობის დონის მკვეთრი კლებით. მოსახლეობის რაოდენობის შესამჩნევი ზრდა მხოლოდ აფრიკაში შენარჩუნდება (იხ. ცხრილი #7). შემდგომი 50 წლის განმავლობაში “შავი კონტინენტის” მოსახლეობა თითქმის 2,5-ჯერ გაიზრდება. მიუხედავად ამისა, შობადობის დონის შემცირების ხარჯზე

აფრიკაში ბუნებრივი მატების მაჩვენებელიც მნიშვნელოვნად დაეცემა. მიმდინარე საუკუნის შუა პერიოდში აფრიკის მოსახლეობა ყოველწლიურად საშუალოდ 1,2%-ით მოიმატებს, რაც ამჟამინდელ ანალოგიურ მაჩვენებელზე თითქმის 2-ჯერ ნაკლებია. მიუხედავად იმისა, რომ მსოფლიოს ყველა რეგიონში ადგილი აქვს ბუნებრივი მატების მაჩვენებლის საგრძნობ შემცირებას, მსოფლიოს მოსახლეობის რიცხოვნობის “წულოვან” ზრდამდე ანუ სტაბილიზაციამდე ჯერ კიდევ დიდი დროა.

მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება ხდება, როგორც მსხვილი გეოგრაფიული ერთეულების (მთელი მსოფლიოს, ცალკეული კონტინენტების ან ქვეყნების), ასევე მცირე გეოგრაფიული ერთეულების (რაიონების ან დასახლებული პუნქტების) დონეზე. საკმაოდ გავრცელებულია მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების დინამიკის პროგნოზირება, რასაც ფუნქციონალური პროგნოზირება ეწოდება. მისი მიზანია ხელი შეუწყოს ვიწრო პრაქტიკული ამოცანების გადაწყვეტას. ამ შემთხვევაში პროგნოზისტების მიზანია განსაზღვრონ მოსახლეობის იმ ჯგუფების რაოდენობის დინამიკა, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ტერიტორიული ერთეულის ან ორგანიზაციების, ფირმების, კორპორაციების ან სხვა სტრუქტურების ცხოვრებაში. ამ სახის პროგნოზი გამოიყენება მოსწავლეების, პენსიონერების, წვევამდელების, ამომრჩევლების, დასაქმებულთა, კონკრეტული პროდუქციის ან სერვისის მომხმარებლების სამომავლო რაოდენობის დასადგენად. ფუნქციონალური პროგნოზირების შედეგები ფართოდ გამოიყენება იმ ორგანიზაციების მიერ, რომლებიც დაკავებული არიან შეიარაღებული ძალების, ჯანდაცვის, საგანმანათლებლო, სავაჭრო, სატრანსპორტო, საარჩევნო, ეკონომიკური, სოციალური უზრუნველყოფისა და სხვა საკითხების შესწავლითა და გადაწყვეტით.

თავი 3. მოსახლეობის სტრუქტურა და ხარისხი

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა და მიგრაცია უშუალო ზეგავლენას ახდენს მის სტრუქტურის (შემადგენლობის) და ხარისხის სპეციფიკაზე. მოსახლეობის სტრუქტურის მრავალფეროვნება განპირობებულია მოსახლეობის ბიოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციალური, ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული მახასიათებლებით.

მოსახლეობის სტრუქტურა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ვერტიკალურ, ასევე ჰორიზონტალურ ჭრილში. პირველ შემთხვევაში საქმე გვექნება დემოგრაფიულ, სოციალურ, ეკონომიკურ, პოლიტიკურ მახასიათებლებთან, ანუ მოსახლეობის ისეთ ნიშნებთან, რომლებიც საერთოა მსოფლიოს ყველა რეგიონისათვის. მეორე მიდგომა გულისხმობს მსოფლიოს ცალკეული რეგიონების, ქვეყნების მოსახლეობის შემადგენლობაში განსხვავებების გამოვლენასთან. სხვადასხვა გეოგრაფიული არეალების მიხედვით კი ადამიანებს განასხვავებენ ბიოლოგიური (რასობრივი) და კულტურული (ეთნიკური, ენობრივი) ნიშნებით.

მეცნიერებაში, მათ შორის გეოგრაფიულ მეცნიერებაში მოსახლეობის სტრუქტურის დახასიათება, როგორც წესი ხდება უფრო კონკრეტული მახასიათებლების მიხედვით, კერძოდ სქესობრივი, ასაკობრივი, განათლების დონის (ცენზის), დასაქმების, რასობრივი, ლინგვისტური, რელიგიური და ა.შ.

სახელმძღვანელოს მოცემულ ნაწილში, ჩვენ გავვეცნობით მოსახლეობის სტრუქტურის ზოგად და რეგიონულ თავისებურებებს.

3.1 მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა

სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა მოსახლეობის არა მარტო დემოგრაფიული, არამედ მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სოციალური მახასიათებელია. მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობა ყალიბდება მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის

პროცესში. შესაბამისად, სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ მოცემული საზოგადოების გამრავლების (აღწარმოების) დრო-სივრცითი თავისებურებები.

მოსახლეობის სქესობრივი სტრუქტურა გვიჩვენებს პროპორციას მამაკაცთა და ქალთა შორის. ამ სტრუქტურის ჩამოყალიბებაზე, რამდენიმე ფაქტორი მოქმედებს, მაგრამ უმნიშვნელოვანესია შემდეგი ორი მათგანი.

- მსოფლიოში იზადება უფრო მეტი მამაკაცი, ვიდრე ქალი;
- ქალები უფრო დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები.

ბუნების ამ ორი კანონის თანახმად გამოდის, რომ მოსახლეობის ახალგაზრდა ასაკობრივ ჯგუფებში (20 წლამდე ადამიანებს შორის) მამაკაცები ქალებს ჭარბობენ. ეს მართლაც ასეა, თუ იმ ფაქტს გავითვალისწინებთ, რომ მსოფლიოში ყოველ 100 დაბადებულ გოგონაზე საშუალოდ 104-106 ბიჭი მოდის. ქალებთან შედარებით მამაკაცთა მაღალი სიკვდილიანობის გამო, ორივე სქესის წარმომადგენელთა რაოდენობა დაახლოებით 30-40 წლის ასაკში თანაბრდება (აფრიკაში სიკვდილიანობის მაღალი დონის შედეგად ეს თანაფარდობა ყალიბდება დაახლოებით 20-25 წლის ასაკის ადამიანებში, ხოლო ჩრდილოეთ ევროპაში – დაახლოებით 45-50 წლის ასაკის ადამიანებში). აქედან გამომდინარე, წესით ხანშიშესული ასაკის ადამიანებში ქალები მამაკაცებს უნდა ჭარბობდნენ. ეს წესი ვრცელდება მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონზე აზიის გარდა (*იხ. ცხრილი #8*). საქმე იმაშია, რომ ქალთა უუფლებო მდგომარეობა ყველაზე მკაფიოდ აზიაში ვლინდება. ამ რეგიონში, ქალები ბავშვობიდანვე უაღრესად რთულ სამუშაოებზე არიან დასაქმებულები, რაც საბოლოო ჯამში მნიშვნელოვნად ამცირებს მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობას. აზიის ხარჯზე მსოფლიოში 65 მილიონით მეტი მამაკაცი ცხოვრობს, ვიდრე ქალი. რაც შეეხება განვითარებულ სამყაროს, აქ მოსახლეობის სქესობრივ სტრუქტურაში ქალთა სიჭარბე ჩვეულებრივი მოვლენაა.

ცხრილი #8

მოსახლეობის სქესობრივი შემადგენლობა
მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით (2015 წ.)

რეგიონი	მამაკაცთა რაოდენობა	ქალთა რაოდენობა	ყოველ 100 ქალზე მამაკაცთა რაოდენობა
---------	---------------------	-----------------	-------------------------------------

	მილიონი ადამიანი		
ევროპა	358	383	93,4
აზია	2262	2158	104,8
აფრიკა	596	598	99,7
ლათინური ამერიკა	258	264	97,8
ჩრდილოეთ ამერიკა	154	160	98,0
ავსტრალია და ოკეანეთი	15,5	15,4	100,2
მსოფლიო	3 724	3 659	101,8

წყარო: (WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision. Total Population by Sex. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

რეგიონების და ქვეყნების სქესობრივი სტრუქტურების შედარებისათვის ყველაზე მოსახერხებელია ყოველ 100 ქალზე (ან ყოველ 1000 ქალზე) მამაკაცთა რაოდენობის მაჩვენებლის გამოყენება (მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით ეს მაჩვენებლები მოცემულია მე 9 ცხრილის ბოლო სვეტში). ამგვარი მიდგომა დაგვეხმარება იმის დადგენაში, თუ როგორი ვითარებაა ცალკეულ ქვეყნებში მოსახლეობის სქესობრივი შემადგენლობის მხრივ. როგორც აღინიშნა, მოსახლეობაში მამაკაცთა რაოდენობის სიჭარბით გამოირჩევიან აზიის ქვეყნები. ისეთ ქვეყნებში, როგორებიცაა ავღანეთი, ინდოეთი, ირანი, პაკისტანი, იორდანია, მალაიზია, ბუტანი ყოველ 100 ქალზე 103-108 მამაკაცი მოდის. მოსახლეობის სქესობრივ სტრუქტურაში დიდი დისბალანსი შეინიშნება იმ ქვეყნებში, სადაც მნიშვნელოვან ბუნებრივმა ტემპსთან ერთად ადგილი აქვს ინტენსიურ იმიგრაციას. ასეთი ქვეყნების რიგს მიეკუთვნებიან ახლო აღმოსავლეთის ენერგომატარებლებით მდიდარი ქვეყნები აღსანიშნავია, რომ ყატარში ყოველ 100 ქალზე 306(!) მამაკაცი მოდის. მოსახლეობის სტრუქტურაში აღნიშნული სქესობრივი დისბალანსი დამახასიათებელია გაერთიანებული არაბული საემიროების, ქუვეითის, ომანისა და ბაჰრეინისთვის (WPP, 2017).

სქესობრივი სტრუქტურა დარღვეულია იმ ქვეყნებშიც, რომლის მოსახლეობას უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში გამოაკლდა მამაკაცთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ომის ან მასშტაბური ემიგრაციის გამო, ხოლო ბუნებრივიმა ტემპმა მათში ნულოვანი არ უარყოფითია. ამ ტიპის ქვეყნებს მიეკუთვნებიან საბჭოთა კავშირის ყოფილი რესპუბლიკები, სადაც ქალებთან მიმართებაში დაფიქსირებულია მამაკაცთა ყველაზე დაბალი რაოდენობა. რუსეთში, უკრაინაში, ბელორუსში, ესტონეთში, ლატვიაში, სომხეთსა და ლიტვაში ყოველ 100 ქალზე 84-89 მამაკაცი მოდის. საქართველოსათვის ეს მაჩვენებელი

91,3-ის ტოლია, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის სქესობრივი სტრუქტურა არადაამაკმაყოფილებელია (WPP, 2017).

მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ მოსახლეობის განაწილება ცალკეული ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით. ასაკობრივი სტრუქტურის ზოგადი დახასიათებისას გამოიყენება მოსახლეობის დაყოფა შემდეგ 3 ასაკობრივ ჯგუფად:

- ❖ 0-14 წელი – სამუშაომდეელი ასაკის ან ახალგაზრდა ასაკობრივი ჯგუფი;
- ❖ 15-59 წელი – შრომის ასაკის ჯგუფი;
- ❖ 60 წლის და მეტი – საპენსიო ასაკის ან ხანდაზმული ასაკობრივი ჯგუფი.

მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობის ფორმირება რიგი ფაქტორების ზეგავლენით ხდება (მიგრაციები, სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაცია, ომები, ეპიდემიები, ბუნებრივი კატაკლიზმები), თუმცა გადამწყვეტი როლს ამ პროცესში შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეების დინამიკა თამაშობს. მაგ., თუ უკანასკნელი 10-15 წლის განმავლობაში მოსახლეობის ბუნებრივი მატება მაღალი ტემპით მიმდინარეობდა, ამ შემთხვევაში მოცემული ქვეყნის (რეგიონის, დასახლების) მოსახლეობაში ახალგაზრდა ასაკობრივი ჯგუფის ხვედრითი წილი მაღალი იქნება. მოსახლეობის გამრავლების დაბალი ტემპის პირობებში მოსახლეობის დაბერება ხდება, შესაბამისად ამ შემთხვევაში სამუშაომდეელი ასაკის ჯგუფის ხვედრითი წილი მცირდება, რის შედეგად მთელ მოსახლეობაში საპენსიო ასაკის ჯგუფის პროცენტული მაჩვენებელი იზრდება. მასშტაბური ემიგრაციის არსებობის შემთხვევაში, მთელ მოსახლეობაში სამუშაო ასაკის ადამიანების ხვედრითი წილი შემცირდება.

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების ასაკობრივი სტრუქტურის მაჩვენებლების განხილვა საშუალებას გვაძლევს ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული განსხვავებები აღმოვაჩინოთ (*იხ. ცხრილი #9*).

აფრიკა მსოფლიოს ყველაზე ახალგაზრდა რეგიონია, სადაც ახალგაზრდა ასაკის (15 წლამდე) ადამიანები მთელი მოსახლეობის 40%-ზე მეტს შეადგენენ, იმ დროს, როდესაც ევროპისთვის ეს მაჩვენებელი 2,5-ჯერ ნაკლებია. ევროპის მოსახლეობის დაბერებაზე ნათლად მიუთითებს ის ფაქტი, რომ ყოველი მეხუთე ევროპელი საპენსიო ასაკის ადამიანია.

შედარებისთვის აღნიშნავთ, რომ აფრიკაში 60 წელზე უფროსი ადამიანები მოსახლეობის მხოლოდ 5%-ს შეადგენენ.

ცხრილი #9

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა
(2015 წ.)

რეგიონი	ასაკობრივი ჯგუფები (%-ში)		
	0-14 წელი	15- 19 წელი	60+ წელი
ავსტრალია და ოკეანეთი	23,6	60,0	16,4
აზია	24,6	63,8	11,6
აფრიკა	41,0	53,6	5,4
ევროპა	15,8	60,4	23,8
ლათინური ამერიკა	25,6	63,2	11,2
ჩრდილოეთ ამერიკა	18,9	60,4	20,7
მსოფლიო	26,1	61,6	12,3

წყარო: (WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision. Percentage of Total Population by Broader Age Groups. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

მოსახლეობაში ახალგაზრდა ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილით გამოირჩევიან ცენტრალური და დასავლეთ აფრიკის ქვეყნები. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ მათგანში, კერძოდ უგანდაში, მალიში, ნიგერში, მალავიში, ლიბერიაში ყოველი მეორე ადამიანი 15 წლამდე ასაკისაა. მოსახლეობაში სამუშაომდელი ასაკის ადამიანების ასეთი მაღალი წარმომადგენლობა მნიშვნელოვან სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს უქმნის ისედაც ღარიბ აფრიკის სახელწიფოებს, რომლებსაც არ შეუძლიათ მოზარდი თაობის განათლებით უზრუნველყოფა და მათი შემდგომი დასაქმება. აღსანიშნავია, რომ წერა-კითხვის არცოდნის და უმუშევრობის ყველაზე მაღალი დონე სწორედ იმ ქვეყნებშია დაფიქსირებული, სადაც 15 წლამდე ასაკის მოზარდები მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენენ.

საგულისხმოა, რომ მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონში სამუშაო ასაკის ადამიანები მთელი მოსახლეობის დაახლოებით 60-65%-ს შეადგენენ (გამონაკლისს მხოლოდ აფრიკა წარმოადგენს). სამუშაო ასაკის და დანარჩენი მოსახლეობის ამგვარი შეფარდება ნორმალურ მოვლენად ითვლება. თუმცა, ზოგიერთი ქვეყანა გამოირჩევა 15-59 წლის ასაკის ადამიანების გადაჭარბებულად მაღალი წილით. ამ ქვეყნებისთვის, დამახასიათებელია ერთი მხრივ შობადობის მაღალი დონე, ხოლო მეორე მხრივ ინტენსიური შრომითი იმიგრაცია. მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურაში დისბალანსი წარმოიშობა ქვეყანაში დიდი რაოდენობის სამუშაო ძალის შემოსვლის ხარჯზე. ახლო აღმოსავლეთის 2 ქვეყანაში – არაბთა გაერთიანებულ საემიროებში და ყატარში შრომის ასაკის ადამიანები მთელი მოსახლეობის 80%-ზე მეტს შეადგენენ. შესაბამისად, აქ მცირეა საპენსიო ასაკობრივი ჯგუფის ხვედრითი წილი – რაც დაახლოებით 2%-ის ტოლია. ზემოთ აღინიშნა, რომ ხანდაზმული ასაკის ადამიანთა წილი დაბალია აფრიკის ქვეყნებში, თუმცა ახლო აღმოსავლეთის ნავთობმომპოვებელი ქვეყნებისგან განსხვავებით, ამ კონტინენტზე ეს მოსახლეობის სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობითაა გამოწვეული. საპირისპირო მოვლენასთან გვაქვს საქმე ევროპაში. კერძოდ, სიცოცხლის მაღალი ხანგრძლივობა და შობადობის დაბალი დონე ევროპული საზოგადოების „გადაბერების“ მთავარი მიზეზია. პენსიონერთა წილი რეგიონის ზოგიერთ ქვეყანაში (გერმანიაში, შვედეთში, ბელგიაში) დაახლოებით 25%-ს აღწევს, რაც ძალზე არასასურველი მაჩვენებელია (WPP, 2017).

3.2 მსოფლიოს ქვეყნების ტიპოლოგია ბუნებრივი მოძრაობის და მიგრაციის მახასიათებლების მიხედვით

მოსახლეობის გამრავლების და მიგრაციული პროცესების სპეციფიკის გამოვლენის კიდეც ერთი საშუალებაა ქვეყნების სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდების⁷ შედარება.

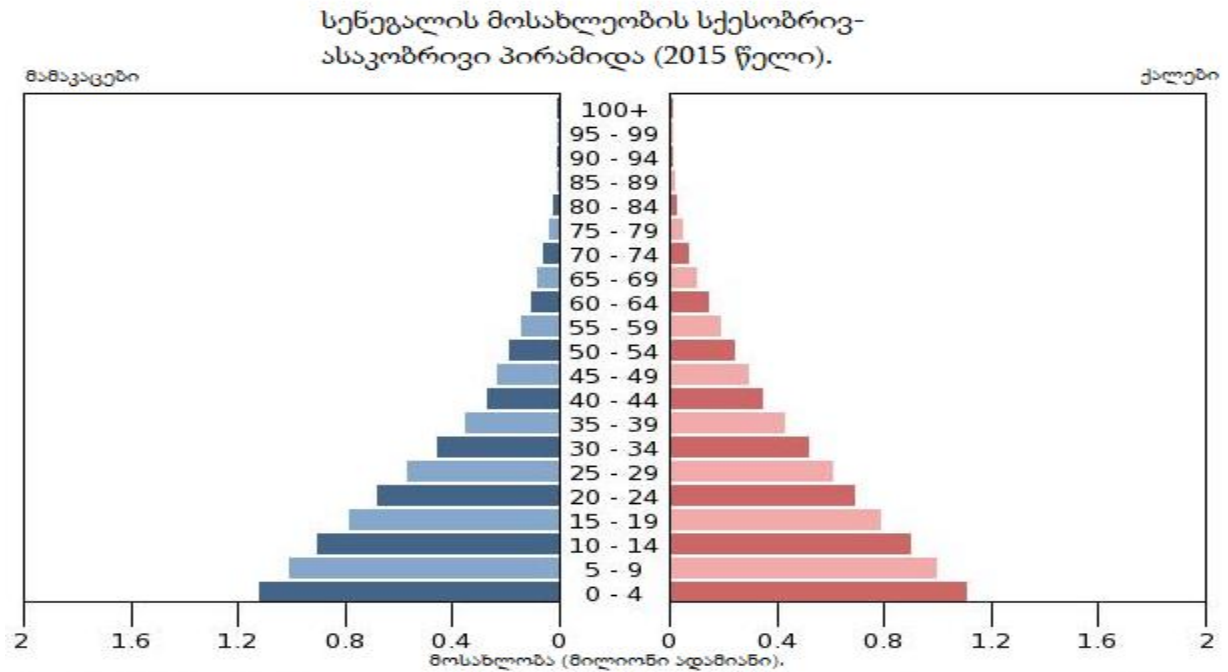
მსოფლიოს ქვეყნების ბუნებრივი მოძრაობის და მიგრაციის მაჩვენებლების ანალიზმა საშუალება მოგვცა ეს ქვეყნები პირობითად 6 ძირითად ტიპად დაგვეყო, შესაბამისად შეიქმნა 6 განსხვავებული კონფიგურაციის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდა.

აღნიშნული ტიპოლოგია შემდეგნაირად გამოიყურება:

1. პირველი ჯგუფი: აფრიკის, აზიის და ლათინური ამერიკის განვითარებადი ქვეყნები (მოდელი - სენეგალი, იხ. ნახ. #6). ამ ჯგუფის ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია კლასიკური პირამიდის მოდელი. ძირითადი მახასიათებლები:

- ❖ შობადობის დონე მაღალია, თუმცა ის ეტაპობრივად მცირდება.
- ❖ სიკვდილიანობა შედარებით მაღალია, მაგრამ განუხრელად მცირდება.
- ❖ უმეტესად საგარეო მიგრაციების უარყოფითი სალდო.
- ❖ ახალგაზრდა ასაკის ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილი.

⁷ მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდის აგება ხდება სქესობრივი და ასაკობრივი ჯგუფების მაჩვენებლების გამოყენებით. პირამიდის ერთ გვერდზე წარმოდგენილია მამაკაცთა, ხოლო მეორე გვერდზე ქალთა რაოდენობა, რომლებიც დალაგებულია 5 წლიანი ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით.

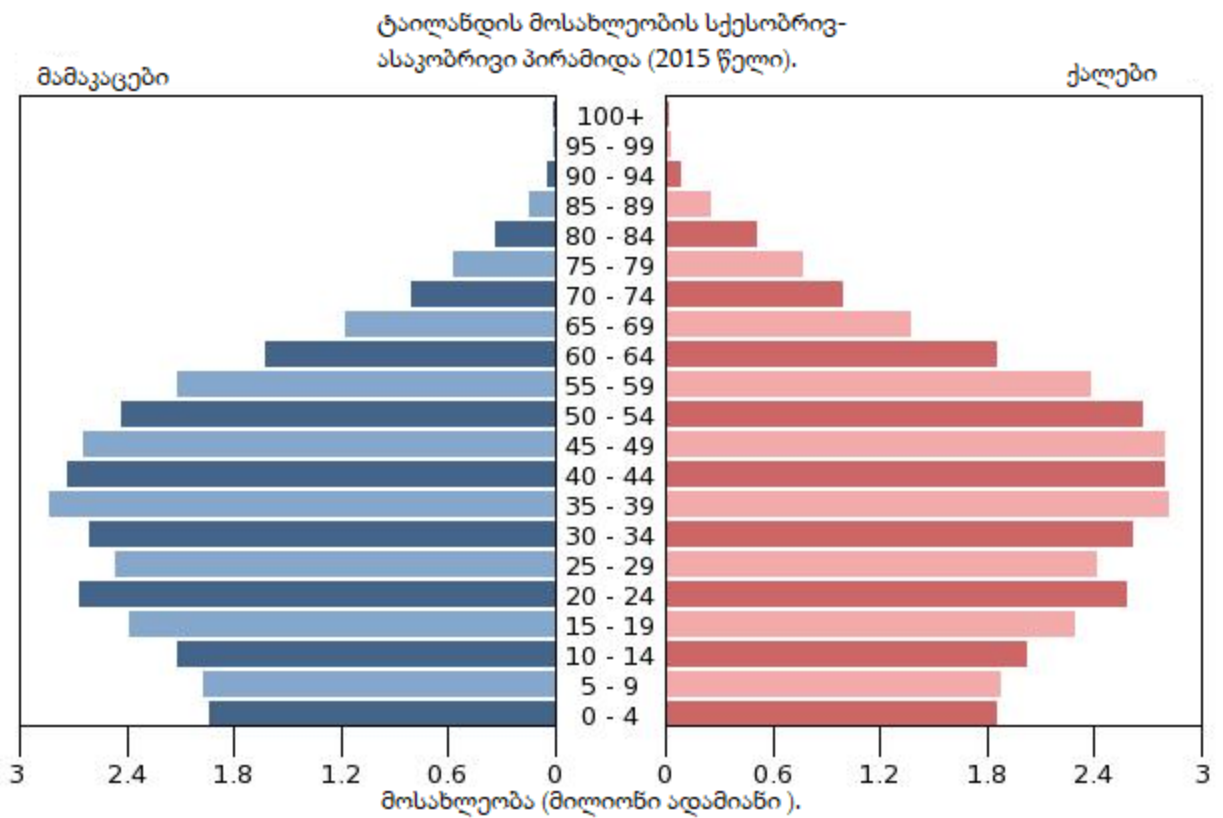

წყარო : Age-sex pyramid of Senegal. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

2. აზიის და ლათინური ამერიკის ქვეყნები, სადაც დაწყებულია შობადობის შემცირება (მოდელი - ტაილანდი, იხ. ნახ. #7).

ძირითადი მახასიათებლები:

- ❖ მაღალი ბუნებრივი მატება;
- ❖ ამ ჯგუფის ქვეყნებში უმეტესობაში დაბალი სიკვდილიანობა;
- ❖ უკანასკნელი 20-25 წლის მანძილზე მოხდა შობადობის სწრაფი კლება.

წყარო: Age-sex pyramid of Thailand. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

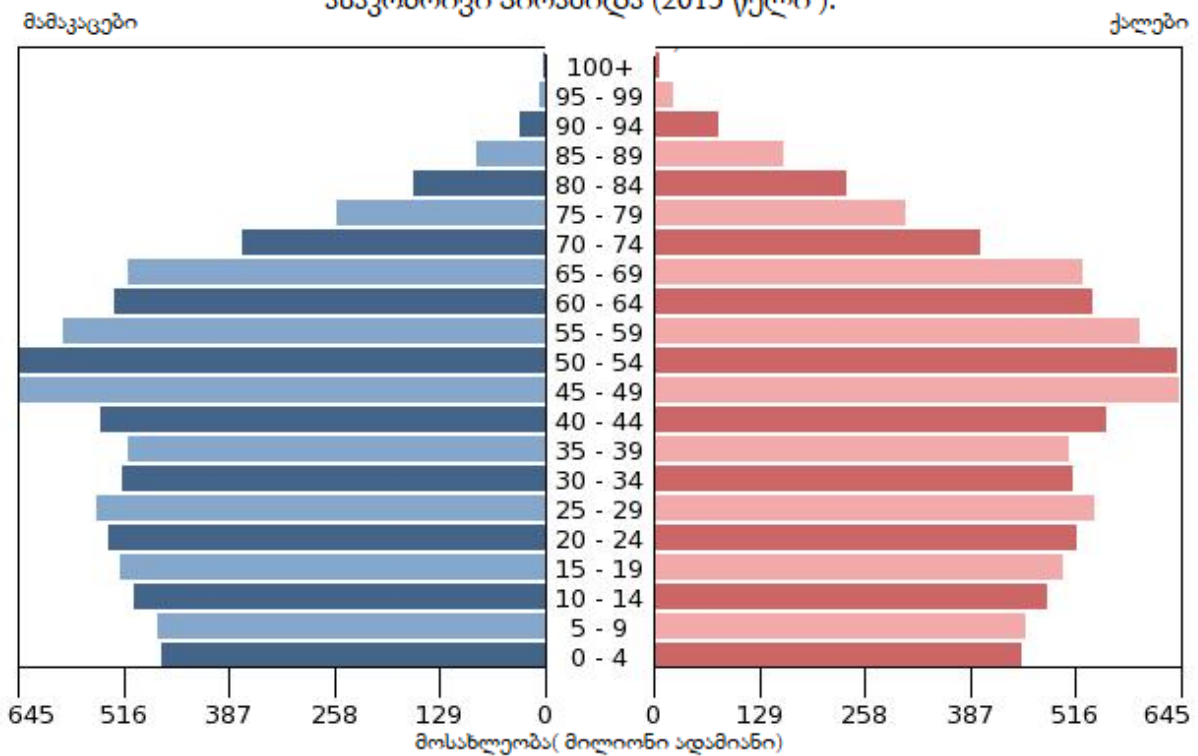
3. დასავლეთ ევროპის ქვეყნები (მოდელი - ნიდერლანდები, იხ. ნახ. #8)

ძირითადი მახასიათებლები:

- ❖ ბუნებრივი მატების ნულოვანი ან უარყოფითი მაჩვენებლები.
- ❖ საგარეო მიგრაციების მნიშვნელოვანი დადებითი სალდო.
- ❖ საპენსიო ასაკის ადამიანების ძალიან მაღალი ხვედრითი წილი.

ნახ. #8

ნიდერლანდების მოსახლეობის სქესობრივ-
ასაკობრივი პირამიდა (2015 წელი).

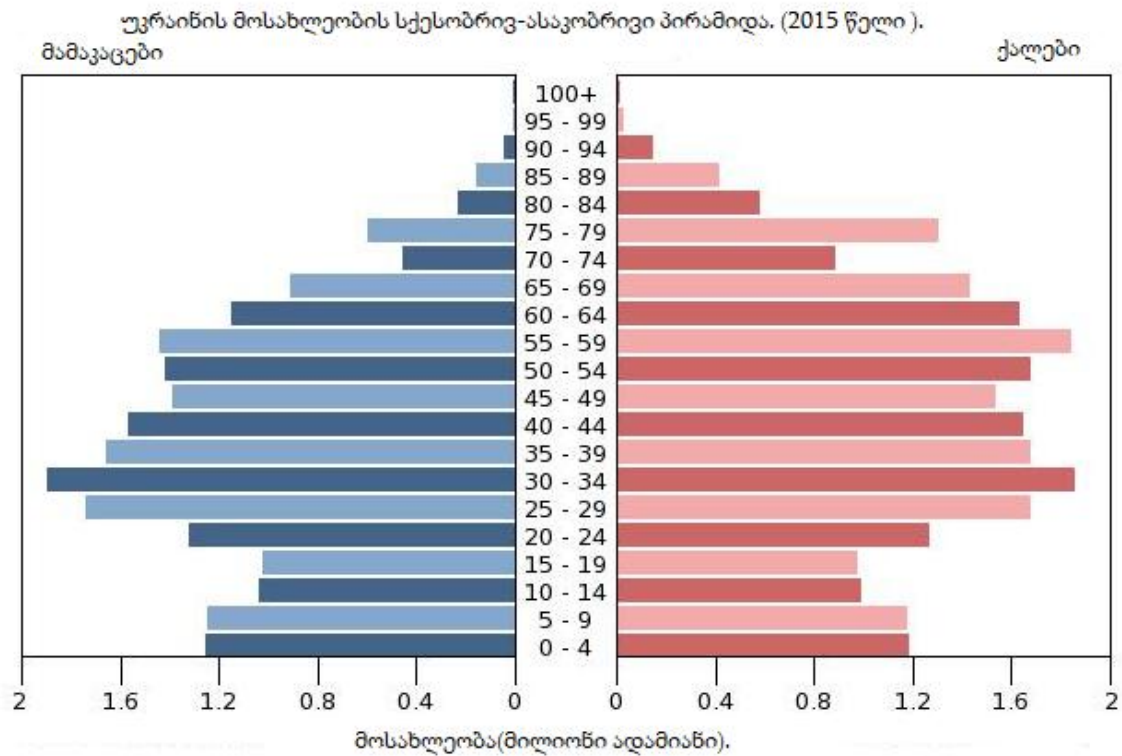

წყარო: Age-sex pyramid of Nederland. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

4. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნები (მოდელი - უკრაინა, იხ. ნახ #8).

ძირითადი მახასიათებლები:

- ❖ როგორც წესი ბუნებრივი კლება, ზოგ შემთხვევაში უმნიშვნელო ბუნებრივი მატება, მზარდი სიკვდილიანობის დონე;
- ❖ როგორც წესი, საგარეო მიგრაციების უარყოფითი სალდო;
- ❖ სქესობრივ სტრუქტურაში ქალთა მაღალი ხვედრითი წილი;
- ❖ საპენსიო ასაკის ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილი.

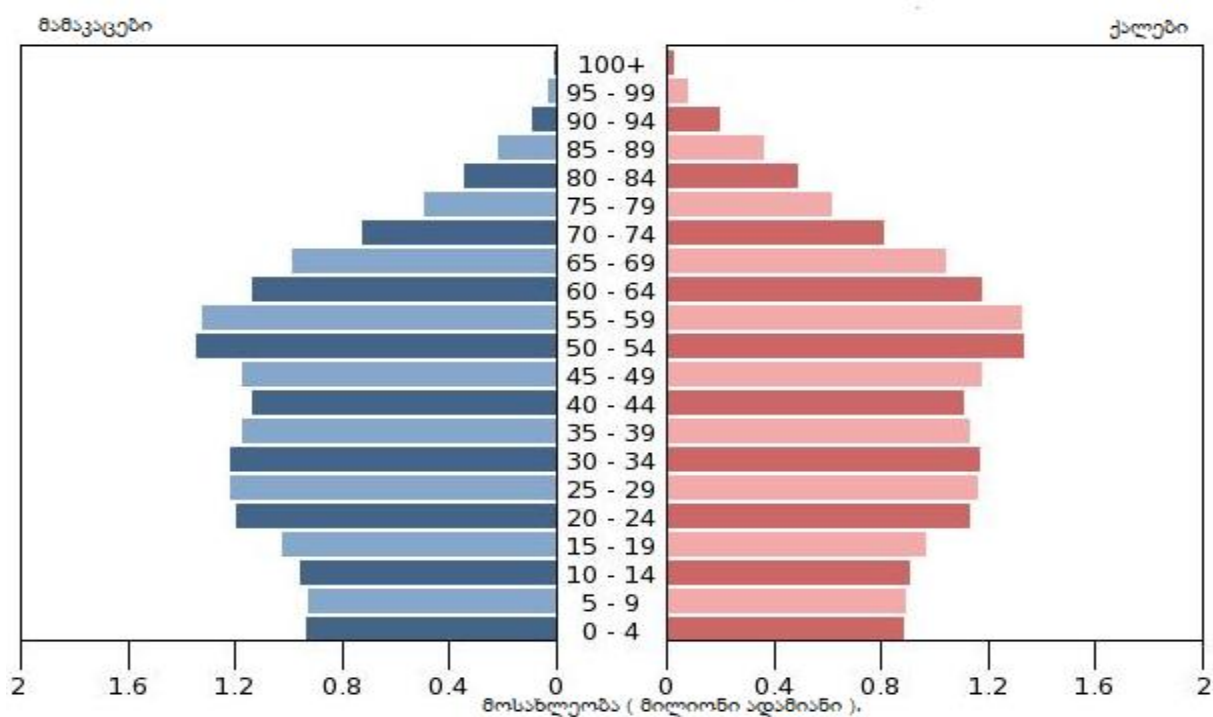
წყარო: Age-sex pyramid of Ukraine. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

5. ჩრდილოეთ ამერიკის და ოკეანეთის განვითარებული, ლათინური ამერიკის და აზიის საშუალოდ განვითარებული ქვეყნები (მოდელი - კანადა, იხ. ნახ. #10).

ძირითადი მახასიათებლები:

- ❖ ზომიერი ბუნებრივი მატება;
- ❖ ამ ჯგუფის მაღალგანვითარებული ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია საგარეო მიგრაციების მნიშვნელოვანი დადებითი სალდო.

კანადის მოსახლეობის სქესობრივ-
ასაკობრივი პირამიდა (2015 წელი).

წყარო: Age-sex pyramid of Canada. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

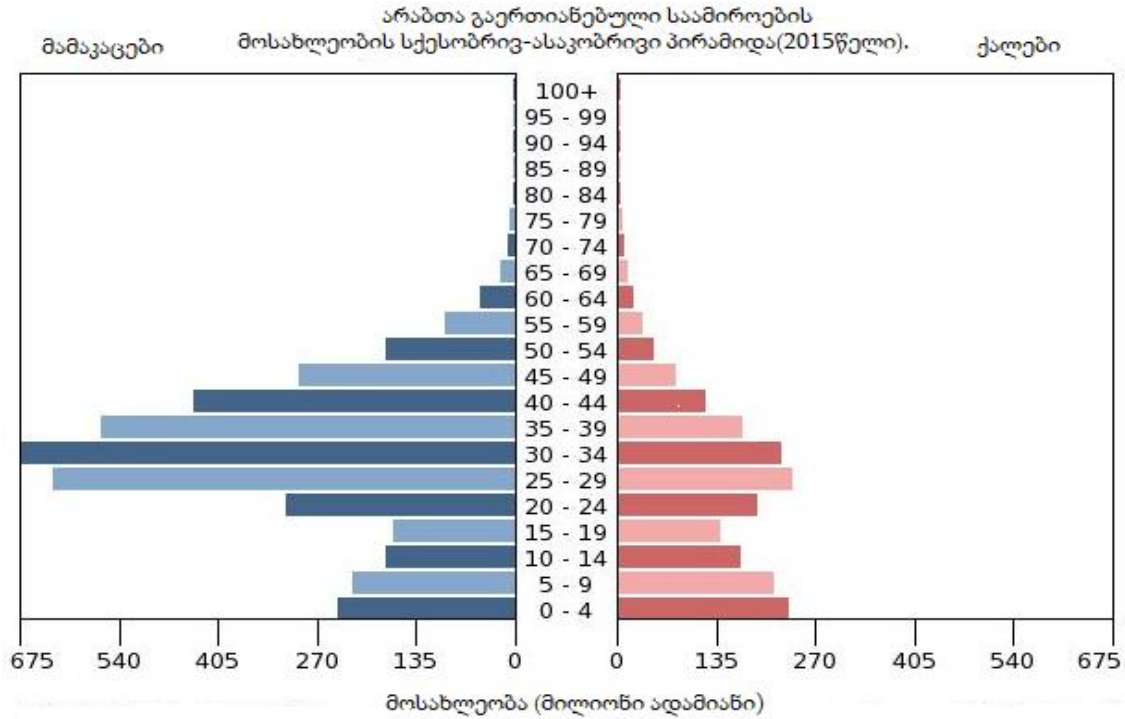
6. ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ენერგომატარებლებით მდიდარი ქვეყნები (მოდელი - გაერთიანებული არაბული საემიროები, იხ. ნახ #9).

ძირითადი მახასიათებლები:

- ❖ დაბალი სიკვდილიანობა, მაღალი ბუნებრივი მატება;
- ❖ საგარეო მიგრაციების მაღალი დადებითი სალდო;
- ❖ სქესობრივ სტრუქტურაში მამაკაცთა მაღალი ხვედრითი წილი;

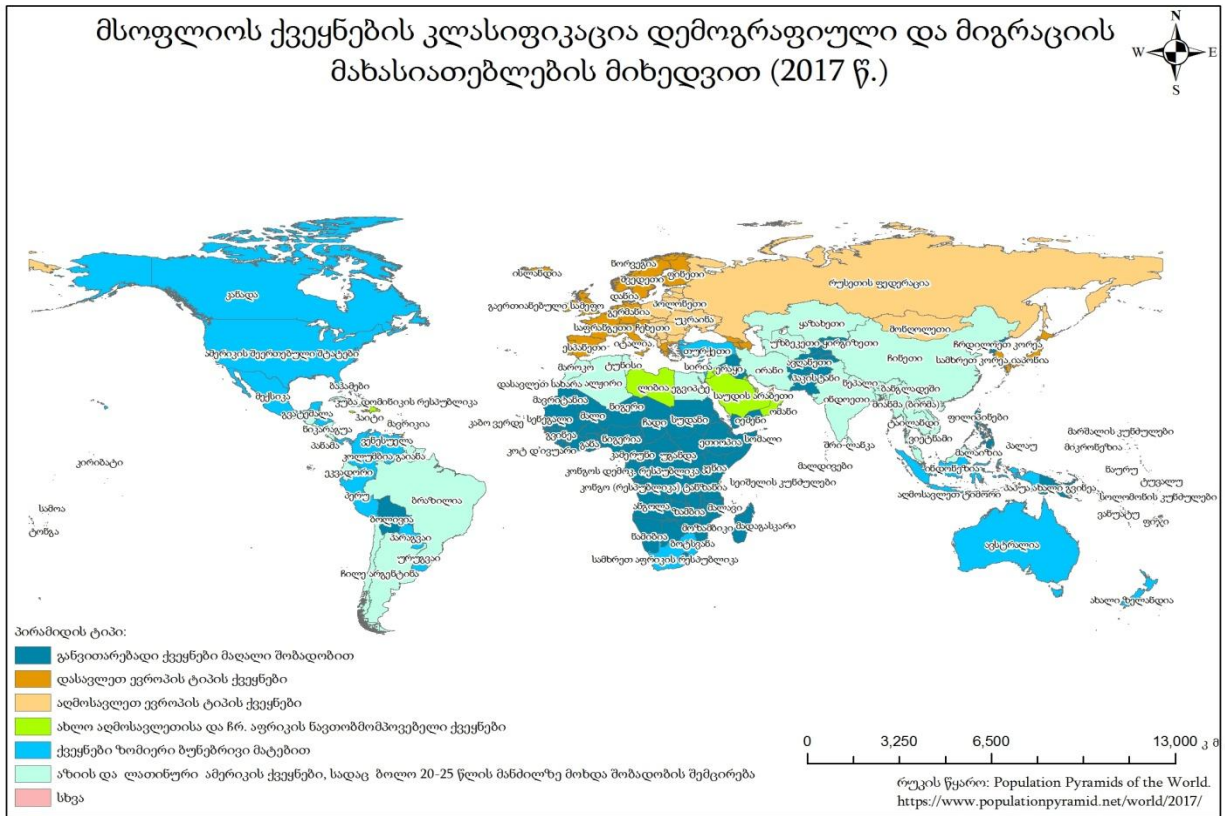
- ❖ საპენსიო ასაკის ადამიანების უაღრესად დაბალი ხვედრითი წილი;
- ❖ სამუშაო ასაკის ადამიანების ძალზე მაღალი ხვედრითი წილი.

ნახ. #11

წყარო: Age- sex pyramid of United Arab Emirates. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

ქვემოთ მოცემულ რუკაზე (იხ. ნახ.#12) მსოფლიოს ქვეყანები დაყოფილია, ზემოთ აღნიშნული 6 ტიპის ბუნებრივი მოძრაობის და მიგრაციის მახასიათებლების მიხედვით.

უნდა აღინიშნოს, რომ მსოფლიოს ცალკეული რეგიონების თუ ქვეყნების სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა საკმაოდ დინამიკური მოვლენაა. მისი ცვლილება პირდაპირ კავშირშია დემოგრაფიულ და მიგრაციულ პროცესებთან. აქედან გამომდინარე, ჩვენს მიერ შემოთავაზებული სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდების ტიპოლოგია 10-15 წლის შემდეგ ახალ სახეს მიიღებს.

3.3 მოსახლეობის ხარისხის სოციალურ-დემოგრაფიული მახასიათებლები

მოსახლეობის ხარისხი წარმოადგენს მოსახლეობის სოციალურ-დემოგრაფიული, გეოგრაფიული და დემოკრატიული მახასიათებლების პირობით სისტემას. ეს სისტემა მოიცავს ისეთ კომპონენტებს, როგორცაა შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობა, მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობა, მოსახლეობის ჯანდაცვისა და განათლების დონე, სიცოცხლის ხანგრძლივობა, პროფესიული სტუქტურა, ბუნებრივ-კლიმატური პირობები და სხვა (Демографический словарь, 1985: 183). მოსახლეობის ხარისხის თანამედროვე დასავლურ კვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა მოცემული საზოგადოების დემოკრატიზაციის დონის შესწავლას.

მოსახლეობის ხარისხი მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული ქვეყნის (ტერიტორიის, ადგილის) სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეზე, გარემოს დაცვის ხარისხზე, ბუნებრივ-გეოგრაფიულ პირობებზე, საზოგადოების ტრადიციებზე, ყოფითი კულტურის დონეზე, ასევე, პოლიტიკური რეჟიმის დემოკრატიულობაზე და სამოქალაქო საზოგადოების თავისუფლებაზე.

ამ თავში, ჩვენ ყურადღებას გავამახვილებთ მოსახლეობის ზოგიერთ სოციალურ-დემოგრაფიულ მახასიათებელზე, კერძოდ მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობაზე, ჯანდაცვისა ხარისხზე და განათლების დონეზე.

სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა ადამიანთა სიკვდილიანობის განზოგადებულ მაჩვენებელს წარმოადგენს. მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი მიუთითებს მოცემული ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და/ან ჯანდაცვის სისტემის განვითარების დონეზე. ქვეყნის, რეგიონის მოსახლეობის ხარისხის ან დემოგრაფიული სიტუაციის დახასიათებისას ყველაზე ხშირად იყენებენ ტერმინს “სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა”, თუმცა სამეცნიერო თვალსაზრისით უფრო კორექტულია “სიცოცხლის მოსალოდნელი საშუალო ხანგრძლივობა”. საქმე იმაშია, რომ სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელი ასახავს არა არსებულ სიტუაციას, არამედ გვაჩვენებს თუ როგორი იქნება ახლადდაბადებული თაობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა. მაგ., შვედეთში 2010-2015 წლებში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა განისაზღვრა 82 წლით. ეს არ ნიშნავს, რომ შვედეთის მოქალაქეები საშუალოდ ამდენ ხანს იცოცხლებენ. ეს მაჩვენებელი გავრცელდება ძირითადად იმ ადამიანებზე, რომლებიც 0-5 წლის არიან ან შემდგომი 5 წლის განმავლობაში დაიბადებიან. ამასთან, ეს მაჩვენებელი

ძალაში იქნება იმ შემთხვევაში, თუ მომავალი ათწლეულების განმავლობაში შვედეთში სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური ან ეკოლოგიური სიტუაცია იმდენად არ შეიცვლება, რომ ეს უარყოფითად აისახოს სიკვდილიანობის დონეზე.

მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ იდეალურ ვითარებაში ადამიანს 110-130 წელი შეუძლია იცოცხლოს, მაგრამ მრავალი ბიოლოგიური და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად ეს მაჩვენებელი ვერ მიიღწევა.

ადამიანის სიცოცხლის ხანგრძლივობა კაცობრიობის მთელი ისტორიის განმავლობაში განუხრელად იზრდებოდა (გამონაკლისს წარმოადგენენ მასშტაბური ომების და საყოველთაო ეპიდემიების პერიოდები). ანტიკურ ეპოქაში ადამიანები საშუალოდ 25-30 წელს ცოცხლობდნენ. ორი საუკუნის წინ მსოფლიოში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა დაახლოებით 40 წელს შეადგენდა (*Максаковский В., 2004: 113*). 1950 წლიდან დღემდე სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი მსოფლიოში 46-დან 71 წლამდე გაიზარდა. XX საუკუნეში სიცოცხლის ხანგრძლივობის საგრძნობი ზრდის ტენდენცია განაპირობა მეცნიერებისა და ტექნიკის, განსაკუთრებით კი ფარმაცევტული პროდუქციის წარმოების მიღწევებმა, რამაც მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურების და სანიტარულ-ჰიგიენური დონის გაუმჯობესება გამოიწვია. ეს ტენდენცია 50 წლის განმავლობაშიც შენარჩუნდება. დემოგრაფების პროგნოზით 2050 წლისათვის მსოფლიოში მოსახლეობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 75 წლამდე გაიზრდება (WPP, 2017).

სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მსოფლიო მაჩვენებლის საგრძნობ ზრდას ადგილი ჰქონდა XIX ს.-ის მეორე ნახევრიდან XX ს.-ის 80-იან წლებამდე. შემდეგ ეს ზრდა შენედა და მსოფლიოს რიგ მსხვილ რეგიონებში (ევროპაში, ჩრდილოეთ ამერიკაში, აფრიკაში) მისი სტაბილიზაცია მოხდა. აღსანიშნავია, რომ თუ ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდის შენელება ამ რეგიონების “დემოგრაფიული დაბერებით“ არის გამოწვეული. “ახალგაზრდა” აფრიკაში (ჩრდილოეთ აფრიკის გარდა), უკანასკნელი 30 წლის განმავლობაში სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 9 წლით გაიზარდა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ამ კონტინენტზე ვერ მოხერხდა მოსახლეობის ჯანდაცვის რადიკალური გაუმჯობესება ჯერჯერობით ვერ ხერხდება. სამაგიეროდ, უკანასკნელი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში, სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესის წყალობით, სიცოცხლის ხანგრძლივობა მნიშვნელოვნად (დაახლოებით 20 წლით) გაიზარდა.

მოსახლეობის სიცოცხლის (მოსალოდნელი) საშუალო ხანგრძლივობა
მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით

რეგიონი	სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა		
	1950-1955 წწ.	1985-1990 წწ.	2010-2015 წწ.
ავსტრალია და ოკეანეთი	60,4	70,9	77,9
აზია	41,4	62,3	71,8
აფრიკა	38,4	51,5	60,2
ევროპა	65,6	73,1	77,2
ლათინური ამერიკა	51,4	66,7	74,7
ჩრდილოეთ ამერიკა	68,8	74,9	79,2
მსოფლიო	46,6	62,9	70,8

წყარო: (WPP, 2017). The World Population Prospects: The 2017 Revision. Life Expectancy at Birth.
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

მოსახლეობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის გეოგრაფიაში დიდი განსხვავებებია. ამაზე მეტყველებს ქვემოთ მოცემული მონაცემები (იხ. ცხრილი #11). როგორც ცხრილიდან ჩანს ოკეანეთი და ევროპის 5 ქვეყანაში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 82 წელზე მეტია. აღსანიშნავია, რომ მსოფლიოს 40-მდე ქვეყანაში სიცოცხლის ხანგრძლივობამ 80 წელს მიაღწია. ქვეყნები სიცოცხლის მაღალი ხანგრძლივობით გვხვდება ჩვენი პლანეტის ყველა კონტინენტზე, გარდა აფრიკისა. ამ მხრივ, სამწუხაროდ, აფრიკა დანარჩენ მსოფლიოს მნიშვნელოვნად ჩამორჩება. სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი აფრიკის 25 ქვეყანაში 60 წელზე დაბალია. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ აფრიკაში მძიმე მდგომარეობა საჭარის სამხრეთით მდებარე ნაწილშია. ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნების წარმატებები მოსახლეობის ჯანდაცვის გაუმჯობესების სფეროში თვალსაჩინოა. ამ რეგიონში სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 71 წელზე მეტია, ხოლო ალჟირში, ტუნისსა და მაროკოში ის დაახლოებით 75 წლამდე აღწევს (WPP, 2017).

ქვეყნები მოსახლეობის სიცოცხლის (მოსალოდნელი) საშუალო ხანგრძლივობის ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (საშუალო 2010-2015 წწ.-ში)

ქვეყნები სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	წლები	ქვეყნები სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	წლები
იაპონია	83,2	ცენტრ. აფრიკის რესპუბლიკა	49,4
შვეიცარია	82,7	სიერა ლეონე	50,2
ავსტრალია	82,3	ჩადი	51,7
სინგაპური	82,3	კოტ დ'ივუარი	51,7
ისლანდია	82,2	ნიგერია	51,8
ისრაელი	80,0	სომალი	54,9
საფრანგეთი	80,0	სვაზილენდი	54,9
შვედეთი	80,0	სამხრეთ სუდანი	54,9

წყარო: (WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision. Life Expectancy at Birth.

<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

საქართველოში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 2017 წლის მონაცემებით 73,5 წელს შეადგენდა. ეს არ არის ევროპული დონის მაჩვენებელი, თუმცა უფრო მაღალია, ვიდრე პოსტ-საბჭოთა ქვეყნების უმრავლესობის ანალოგიური მაჩვენებელი. საქართველოში მამაკაცების სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 69,2 წლით განისაზღვრება, ქალების – 77,2 წლით (საქსტატი, 2017). 9 წელი განსხვავება მამაკაცებს და ქალებს შორის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობაში ნორმალური მაჩვენებელია. შემფოთებას უნდა იწვევდეს სიტუაცია, როდესაც ეს სხვაობა 10 წელზე მეტია (მაგ., რუსეთში ის 12 წელს შეადგენს). ვიმედოვნებთ, რომ საქართველოს მოსახლეობის, განსაკუთრებით შედარებით ახალგაზრდა ასაკის ადამიანების ინტენსიური ემიგრაცია უარყოფით ზეგავლენას არ იქონიებს სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობის დონეზე.

ჯანდაცვასა და სამედიცინო მომსახურებაში არსებული მდგომარეობა, როგორც წესი პირდაპირ აისახება ქვეყნის მოსახლეობის ხარისხზე. ჯანდაცვის სისტემა წარმოადგენს რთულ კომპლექსს, რომელიც ყალიბდება და ვითარდება სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ფაქტორების ზემოქმედებით. მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობა დამოკიდებულია ქვეყნის ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებზე, მასში სოციალური დაცვის მექანიზმების ეფექტური სისტემის არსებობაზე, მოსახლეობის მატერიალურ

კეთილდღეობაზე და ჯანდაცვის განვითარებაში ხელისუფლების დაინტერესების ხარისხზე. ეს უკანასკნელი ფაქტორი უაღრესად მნიშვნელოვანია. ზოგიერთი ქვეყანა არ გამოირჩევა ეკონომიკური განვითარების მაღალი დონით, მაგრამ მიუხედავად ამისა ხელისუფლება ქვეყნის შემოსავლების მნიშვნელოვან ნაწილს სწორედ ჯანდაცვის განვითარებაზე ხარჯავს. კუბას, მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურების ერთ-ერთი ყველაზე კარგად განვითარებული სისტემა აქვს, თუმცა სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მხრივ ის განვითარებადი ქვეყნების რიცხვს მიეკუთვნება.

მოსახლეობის ჯანდაცვის შეფასება შესაძლებელია მრავალი კრიტერიუმის საფუძველზე. ჩვენ გამოვიყენებთ იმ კრიტერიუმებს, რომლებსაც ასეთ შემთხვევაში პრიორიტეტს ანიჭებენ საერთაშორისო ორგანიზაციები, მათ შორის ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაცია, გაეროს მოსახლეობის ფონდი და მსოფლიო ბანკი.

ქვეყნის ჯანდაცვის დონის საუკეთესო მაჩვენებელია 1 ადამიანის სამედიცინო მომსახურებაზე დახარჯული საშუალო წლიური თანხა. ადამიანის ჯანმრთელობის დაცვაზე დანახარჯების გარკვეული ნაწილი მოდის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოყოფილ სახსრებზე, უფრო მნიშვნელოვანი ნაწილი – სამედიცინო დაზღვევაზე. საბოლოო ჯამში ჯანდაცვის დანახარჯები ქვეყნის მოსახლეობის შემოსავლების ნაწილით იფარება სახელმწიფო ბიუჯეტში გადარიცხული საშემოსავლო და სხვა სახის გადასახადების ან სამედიცინო დაზღვევის პოლისებში გადახდილი თანხის სახით. შესაბამისად, რაც უფრო შემოსავლიანია ქვეყნის მოსახლეობა, მით უფრო მეტ თანხას ხარჯავს ის სამედიცინო მომსახურებაზე. ამით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ მსოფლიოში ერთი ადამიანის ჯანდაცვაზე საშუალოდ ყველაზე დიდი თანხა აშშ-ში იხარჯება. განვითარებული ქვეყნებისგან განსხვავებით განვითარებადი სამყაროს ღარიბ მოსახლეობას საკმარისი შემოსავალი არ გააჩნია იმისთვის, რომ დამაკმაყოფილებელი დონის სამედიცინო მომსახურებით ისარგებლოს. როგორც ქვემოთ მოცემული მონაცემებიდან ჩანს (*იხ. ცხრილი #12*), აფრიკის ბევრ ქვეყანაში ერთი ადამიანის მკურნალობაზე ყოველწლიურად იმაზე ნაკლები თანხა იხარჯება, ვიდრე განვითარებულ ქვეყანაში ექიმთან ვიზიტი.

ქვეყნები 1 ადამიანის ჯანდაცვაზე ყოველწლიური დანახარჯების ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (2014 წ.)

ქვეყნები 1 ადამიანის ჯანდაცვაზე ყველაზე მაღალი დანახარჯებით	1 ადამიანზე წლიური დანახარჯები (აშშ დოლარი)	ქვეყნები 1 ადამიანის ჯანდაცვაზე ყველაზე დაბალი დანახარჯებით	1 ადამიანზე წლიური დანახარჯები (აშშ დოლარი)
აშშ	9 403	მადაგასკარი	44
ლუქსემბურგი	6 812	ერიტრეა	51
შვეიცარია	6 468	ნიგერი	54
ნორვეგია	6 347	ბურუნდი	58
ნიდერლანდები	5 202	გვინეა	68
შვედეთი	5 219	სამხრეთ სუდანი	73
გერმანია	5 182	ეთიოპია	73
ავსტრია	5 039	ტოგო	76

წყარო: (WHO, 2014) World Health Organization. Total Expenditure on Health Per Capita, 2014.

<http://www.who.int/countries/dnk/en/>

ქვეყანაში სამედიცინო მომსახურების და ჯანდაცვის განვითარების დონის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინდიკატორია ჩვილთა სიკვდილიანობა, რომელიც გვიჩვენებს თუ ყოველ 1000 დაბადებულზე რამდენი 1 წლამდე ასაკის ბავშვი გარდაიცვალა. მე-13 ცხრილის მონაცემები გვიჩვენებს განსხვავებებს განვითარებად და განვითარებულ ქვეყნებს შორის. იმ დროს, როდესაც მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში ჩვილთა სიკვდილიანობის მაჩვენებლები 2-3‰-ს ტოლია, აფრიკისა და აზიის მთელ რიგ ქვეყნების ანალოგიური მაჩვენებელი 70‰-ზე მეტია (The World Factbook, 2017).

საქართველოში ჩვილთა სიკვდილიანობა დაახლოებით 10‰-ს ტოლია, რაც მეტნაკლებად დამაკმაყოფილებელი მაჩვენებელია (საქსტატი, 2017). დსთ-ის ქვეყნებში უმრავლესობაში ჩვილთა სიკვდილიანობის დონე უფრო მაღალია. ჩვილთა სიკვდილიანობის დაბალი დონე ორსული ქალის, ხოლო მშობიარობის შემდეგ დედის და ახალშობილის ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე მუდმივი ზედამხედველობის გზით მიიღწევა. აფრიკისა და აზიის ქვეყნების უმრავლესობაში მოსახლეობის უსახსრობის და მედიცინის განვითარების დაბალი დონის გამო ჩვილთა სიკვდილიანობა ძალზე მაღალია. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ აფრიკელი ბავშვების უმრავლესობა სამშობიარო სახლებში არ იბადება. ყოველწლიურად,

აფრიკაში ფეხმძიმობის პერიოდში ან მშობიარობის პროცესში დაახლოებით 250 ათასი ქალი კვდება (WHO, 2016).

ცხრილი #13

ქვეყნები ჩვილთა სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით (2017 წ.)

ქვეყნები ჩვილთა სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით	ჩვილთა სიკვდილიანობა (%-ში)	ქვეყნები ჩვილთა სიკვდილიანობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით	ჩვილთა სიკვდილიანობა (%-ში)
ავღანეთი	110	იაპონია	2,0
სომალი	95	ისლანდია	2,1
ცენტრალური აფრიკის რესპუბლიკა	86	სინგაპური	2,4
გვინეა-ბისაუ	85	ნორვეგია	2,5
ჩადი	85	ფინეთი	2,5
ნიგერი	81	ბერმუდის კ-ები	2,5
ბურკინა ფასო	72	შვედეთი	2,6
ნიგერია	70	ჩეხეთი	2,6

წყარო: The World Factbook (2017). Infant Mortality Rate: Country Comparison. <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>

მოსახლეობის ხარისხზე განსაკუთრებული ზეგავლენა აქვს მისი განათლების დონეს. მოსახლეობის განათლების დონის დახასიათებისას რამდენიმე კრიტერიუმში გამოიყენება, მაგრამ მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობის განსაზღვრა.

ცხრილი № 14

წერა-კითხვის მცოდნე მოსახლეობა მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით

რეგიონები	წერა-კითხვის მცოდნე 15 წელზე უფროსი ასაკის მოსახლეობა (%-ში)		
	ორივე სქესი	კაცები	ქალები
საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკა	60	69	52
ახლო აღმოსავლეთი და ჩრ. აფრიკა	79	86	72
აღმოსავლეთ აზია და ოკეანეთი	95	97	92
სამხრეთ აზია	67	76	57

ლათინური ამერიკა	92	93	92
მაღალგანვითარებული და დსთ-ის ქვეყნები	99	99	98
მსოფლიო	85	89	81

წყარო: UNESCO Institute for Statistics. Education: Adult Literacy Rate.
<https://data.unicef.org/topic/education/literacy/>

მოსახლეობის წიგნიერების მაჩვენებელი საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ თუ მოცემულ ქვეყანაში (რეგიონში) რა მდგომარეობაა საწყისი განათლების მხრივ. განათლება დაწყებით, საშუალო და უმაღლეს დონეებს მოიცავს. დაწყებით დონეზე, რომელიც 4-5 წელიწადი გრძელდება, ადამიანები წერა-კითხვის საბაზო უნარებს ეუფლებიან. ბევრ განვითარებად ქვეყანაში, სასკოლო განათლება, როგორც წესი მხოლოდ დაწყებით დონეს მოიცავს.

ცხრილი #15

ქვეყნები წერა-კითხვის არმცოდნე მოსახლეობის ყველაზე მაღალი წილით

ქვეყნები	წერა-კითხვის არმცოდნე (15 წელზე უფროსი ასაკის მოსახლეობის) %	
	მთელი მოსახლეობა	ქალები
ნიგერი	85	91
გვინეა	75	88
სამხ. სუდანი	73	81
ბენინი	71	82
ბურკინა ფასო	71	78
მალი	69	80
ავღანეთი	68	82
ცენტრ. აფრიკის რესპუბლიკა	63	76
ჩადი	62	71
ეთიოპია	61	71

წყარო: Literacy Rate: List of Countries. <https://www.worldatlas.com/articles/the-highest-literacy-rates-in-the-world.html>

საერთაშორისო ორგანიზაციებმა, უპირველეს ყოვლისა კი იუნესკომ უკანასკნელი 50-60 წლის განმავლობაში დიდი შრომა გასწიეს განვითარებად ქვეყნებში უწიგნურობის დაძლევის საქმეში. 1950 წელს მსოფლიოში წერა-კითხვის უცოდინარი ადამიანები მთელი მოსახლეობის 44%-ს შეადგენდნენ, ამჟამად, ეს მაჩვენებელი 19%-ზე ჩამოვიდა (UNESCO Institute for Statistics, 2017). მიუხედავად ამისა, მსოფლიოს ცალკეული რეგიონების მოსახლეობის წიგნიერების მაჩვენებელი მისაღები დონისგან შორს არის (*იხ. ცხრილი #15*).

განვითარებად სამყაროში წერა-კითხვის არმცოდნე მოსახლეობის ხვედრითი წილი კვლავ მაღალია. ამის ძირითადი მიზეზი მდგომარეობს იმაში, რომ ბევრი განვითარებადი ქვეყანა მასწავლებლების და სკოლების მწვავე დეფიციტს განიცდის. გარდა ამისა, ამ ქვეყნებში ღარიბი ოჯახების ბავშვების უმრავლესობა იძულებულია ადრეული ასაკიდან ჩაებას შრომით საქმიანობაში, რის გამოც სკოლაში სწავლას ვერ ახერხებს. ამ მხრივ, სავალალო მდგომარეობაში აფრიკელი ასევე, დასავლეთ და სამხრეთ აზიელი ქალები არიან. დაუჯერებელი, მაგრამ ფაქტია, რომ წერა-კითხვა ნიგერში ქალების მხოლოდ 9% იცის. ამ მხრივ, მძიმე მდგომარეობაა ავღანეთში და აფრიკის რიგ ქვეყნებში (*იხ. ცხრილი #15*). მათი ნახევარი წერა-კითხვის უცოდინარია, რაც კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს საზოგადოებაში მათ უუფლებო მდგომარეობაზე.

ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში არა მარტო დაწყებითი, არამედ საშუალო განათლებაც კი სავალდებულო იყო, რამაც ამ ქვეყნებში სრული წიგნიერება უზრუნველყო. ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში, ცენტრალურ აზიასა (ეს რეგიონი მოიცავს ყოფილი სსრკ-ის ხუთ ქვეყანას) და დანარჩენ ყოფილ საბჭოთა კავშირში წერა-კითხვის მცოდნეთა ხვედრითი წილი უფრო მაღალია ვიდრე დასავლეთ ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში.

3.4 დასაქმების სტრუქტურა

შრომის უფლება ადამიანის საყოველთაოდ აღიარებული უფლებებისა და თავისუფლებების განუყოფელი ნაწილია. გაეროს გენერალური ასამბლეის მიერ 1948 წელს მიღებული ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის 23-ე მუხლის მიხედვით: “ყოველ ადამიანს აქვს შრომის უფლება, საქმიანობის თავისუფალი არჩევის, შრომის სამართლიანი და ხელსაყრელი პირობებისა და უმუშევრობისაგან თავდაცვის უფლება” (ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია). სამწუხაროდ, მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში არსებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა საშუალებას არ იძლევა, რომ ყველა მსურველი სამუშაოთი დაკმაყოფილდეს. მსოფლიოს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი უმუშევარია, ხოლო გარკვეული ნაწილი – სიღარიბის ზღვარს მიღმა იმყოფება.

ადამიანების დასაქმების დონე და ხარისხი უპირველეს ყოვლისა დამოკიდებულია საზოგადოების ეკონომიკურ განვითარებაზე და მის დემოგრაფიულ მახასიათებლებზე. ასაკობრივი სტრუქტურის სპეციფიკიდან გამომდინარე შრომით საქმიანობაში შეიძლება ჩაბმული იყოს მოსახლეობის მხოლოდ გარკვეული ნაწილი. მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში, სადაც აკრძალულია მოზარდების, კერძოდ 15 ან 16 წლამდე ადამიანების შრომის გამოყენება, დასაქმებულია საზოგადოების სამუშაო და საპენსიო ასაკის კონტიგენტი. განვითარებად ქვეყნებში ამ კატეგორიის ადამიანებს ემატებათ დასაქმებული მოზარდები. ცალკეული ქვეყნების კანონმდებლობა სხვადასხვაგვარად ადგენს შრომისუნარიანი ასაკის ჩარჩოებს. მაგ., რუსეთში სამუშაო ასაკის მოსახლეობაში შედიან 16-59 წლის მამაკაცები და 16-54 წლის ქალები; აშშ-ში – ორივე სქესის 15-64 წლის ადამიანები; დიდ ბრიტანეთში – 16-64 წლის მამაკაცები და 16-59 წლის ქალები.

მნიშვნელოვანია სამუშაო ასაკის მოსახლეობის შეფარდება სამუშაომდელი და საპენსიო ასაკის მოსახლეობასთან – ეს არის მოსახლეობის **დემოგრაფიული დატვირთვა**. მსოფლიოში ყოველი 100 შრომისუნარიანი ადამიანი საშუალოდ 70 მოზარდსა და ხანდაზმულ ადამიანს არჩენს. განვითარებულ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი დაახლოებით 50-55-ის ტოლია, ხოლო განვითარებად ქვეყნებში – 100-ის. რუსეთში, სადაც მოსახლეობის სამუშაო ასაკი 5-10 წლით უფრო მცირეა, ვიდრე მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობაში მოსახლეობის დატვირთვის

მაჩვენებელი დაახლოებით 67-ის ტოლია. მოსახლეობის მაღალი დემოგრაფიული დატვირთვა დამატებით სირთულეებს უქმნის განვითარებადი სამყაროს სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას.

დემოგრაფიული ვითარება და ეკონომიკური განვითარების სპეციფიკა აისახება ქვეყნის შრომითი რესურსების ფორმირებაზე. შრომით რესურსებს მიეკუთვნება სამუშაო ასაკში მყოფი მოსახლეობა (ინვალიდების გამოკლებით) და ის კონტინგენტები, ვინც ჯერ არ შესულა სამუშაო ასაკში ან გადასცილდა მას, მაგრამ ფაქტობრივად მონაწილეობს საზოგადოებრივ შრომაში.

შრომითი რესურსები პირობითად სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

- სამუშაო ასაკის ადამიანები ამ ასაკის ინვალიდების გამოკლებით;
- სამუშაომდელი ასაკის მომუშავე ადამიანები;
- საპენსიო ასაკის მომუშავე ადამიანები.

შრომითი რესურსების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა. გაეროს განმარტებით ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობას (ეამ) წარმოადგენენ საზოგადოებრივი შრომის პროცესში ჩაბმულ ადამიანები (განურჩევლად მათი ასაკისა) და ოფიციალურად რეგისტრირებული უმუშევრები. ამ კატეგორიაში, როგორც წესი არ შეჰყავთ დიასახლისები და პირად საკარმიდამო მეურნეობაში დასაქმებული ადამიანები. მსოფლიოს ნებისმიერ ქვეყანაში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის რიცხოვნობა ნაკლებია, ვიდრე შრომითი რესურსების რაოდენობა. განვითარებულ ქვეყნებში მიღებული მეთოდოლოგიით ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა (**Economically Active Population**) იგივეა, რაც სამუშაო ძალა (**Labour Force**).

ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების და მოსახლეობის კეთილდღეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია **დასაქმების დონე**. საერთაშორისო ორგანიზაციები დასაქმების დონის განსაზღვრისას ორგვარ მიდგომას იყენებენ. პირველის მიხედვით გამოითვლება ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ხვედრითი წილი მთელი მოსახლეობის მიმართ, ხოლო მეორეს მიხედვით – ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ხვედრითი წილი სამუშაო ასაკის მოსახლეობის მიმართ.

დასაქმების საპირისპირო მოვლენაა **უმუშევრობა** – საზოგადოებრივ საქმიანობაში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის დაუსაქმებლობა. უმუშევრებს წარმოადგენენ 16 წლის

(რიგ ქვეყნებში 15 წლის) და უფროსი ასაკის ადამიანები, რომლებსაც დასაქმება არ გააჩნიათ. ამ კატეგორიაში არ შეჰყავთ დაუსაქმებელი ინვალიდები, ფსიქიურად დაავადებული ადამიანები, პატიმრები და შეიარაღებული ძალების მოსამსახურეები. უმუშევრობა წარმოიშვება იმ შემთხვევაში, როდესაც დასაქმებაზე მოთხოვნა აჭარბებს რეალურად არსებული სამუშაო ადგილების რაოდენობას. განარჩევენ რეალურ და ფაქტობრივ უმუშევრობას. ფაქტობრივ უმუშევრად შეიძლება ჩაითვალოს ნებისმიერი დაუსაქმებელი არამოზარდი, ხოლო რეალური უმუშევრობა მოიცავს მხოლოდ რეგისტრირებულ უმუშევრებს, ე.ი. მათ, ვინც დაუსაქმებელია და ოფიციალური არხებით ცდილობს სამუშაოს პოვნას. უმუშევრობის დონე არის დაუსაქმებელ ადამიანთა ხვედრითი წილი ეამ-ში.

ცხრილი №16

ქვეყნები უმუშევრობის ყველაზე მაღალი წილით

ქვეყანა	უმუშევრობა (%-ში)
ზიმბაბვე	95
ბურკინა -ფასო	77
ჯიბუტი	60
სირია	50
სენეგალი	48
ჰაიტი	41
კენია	40
კონგ.დემოკ.რესპუბლიკა	36
ავღანეთი	35
გრენადა	35

წყარო: The World Factbook. Unemployment: Country Comparison.

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>

შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის (International Labor Organization – ILO) მონაცემებით 2016 წელს მსოფლიოში დაახლოებით 192 მილიონი უმუშევარი იყო. ILO შეფასების თანახმად, ეს ციფრი მომდევნო წლების განმავლობაში არ შემცირდება, ძირითადად სუსტად განვითარებულ “სამხრეთში” ეკონომიკური სტაგნაციის გამო (ILO, 2018).

საერთაშორისო ორგანიზაციების სტატისტიკური მონაცემები რეალურ უმუშევრობას ასახავს. მიუხედავად ამისა, ქვეყნების შედარება უმუშევრობის დონის მიხედვით რთულია,

რადგან მათში უმუშევრობის აღრიცხვა განსხვავებული მეთოდით ხდება. მთელი რიგი ქვეყნები ეამ-ს მიაკუთვნებენ დიასახლისებს და პირად საკარმიდამო მეურნეობაში დასაქმებულ ადამიანებს. შესაბამისად, ამ ქვეყნებში უმუშევრობის დონე დაბალი იქნება. მაგ., უზბეკეთის და აზერბაიჯანის ოფიციალური სტატისტიკით უმუშევრობის დონე ამ ქვეყნებში შეადგენს შესაბამისად 0,7 და 1,2%-ს, რაც არ ასახავს არსებულ მდგომარეობას. თუ ქვეყნის ოფიციალურ სტატისტიკას ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობაში შეყავს არა საზოგადოებრივ შრომაში ჩაბმული, არამედ ნებისმიერი ფორმით დასაქმებული ადამიანი, ასეთ შემთხვევებში ამ ქვეყანაში საქმე გვაქვს ფარულ უმუშევრობასთან, რაც საკმაოდ გავრცელებულია განვითარებად სამყაროში

მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის განაწილებას ეკონომიკის სექტორების მიხედვით, რომელიც ასახავს მოცემული რეგიონის, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეს. განვითარებად სამყაროში მაღალია სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულ ადამიანთა ხვედრითი წილი, ხოლო განვითარებულ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი საკმაოდ დაბალია, სამაგიეროდ დასაქმების დონე აქ მაღალია მომსახურების ე.ი. ეკონომიკის მესამეულ სექტორში.

ცხრილი №17

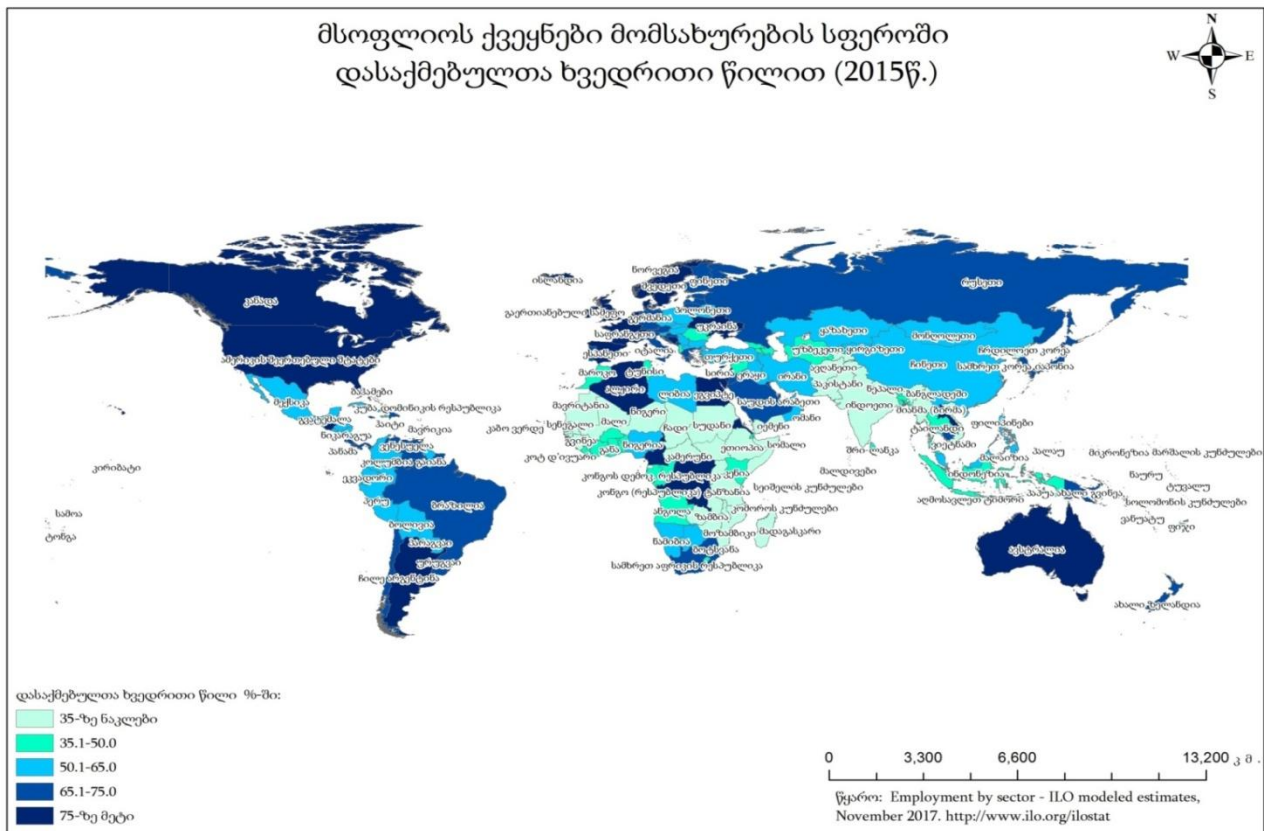
დასაქმება ეკონომიკის სექტორების და მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით

რეგიონი	დასაქმება ეკონომიკის სექტორის მიხედვით (%-ში)		
	სოფლ.მეურნეობა	მრეწველობა	მომსახურება
აფრიკა	53,2	15	33,3
ლათინური ამერიკა	14,3	22,7	64,4
ჩრდილოეთ ამერიკა	1,7	20,5	79,3
აზია და ოკეანეთი	28,5	25,4	47,1
ევროპა	5,8	27,5	69,4
მსოფლიო	26,5	23,9	51,1

წყარო: Employment by sector – ILO modeled estimates, May 2018. <http://www.ilo.org/>

როგორც, ცხრილი #-17 დან ჩანს, მსოფლიო ჯერ კიდევ არ არის პოსტინდუსტრიული, რადგან მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა მხოლოდ ნახევარია ჩაბმული. თუმცა, უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში ამ მხრივ მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. ჯერ კიდევ 2006 წ., მსოფლიო მასშტაბით მომსახურებაში ჩაბმული იყო დასაქმებულთა 40%, ხოლო სოფლის მეურნეობაში 38,7% (Global Employment Trends, 2017: 12). აღნიშნულ პერიოდში ეკონომიკის ამ ორი სექტორში დასაქმებულთა მაჩვენებელი მესამეული სფეროს სასარგებლოდ საგრძნობლად შეიცვალა.

ნახ. #13

ეკონომიკურ განვითარებაში მსოფლიოს რეგიონებს შორის დიდი დისბალანსი დასაქმების სტრუქტურაზე აისახება. მსოფლიოს მსხვილ რეგიონებს შორის, მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა ხვედრითი წილის მიხედვით ჩრდილოეთ

ამერიკა გამოკვეთილი ლიდერია. ის ფაქტი, რომ ევროპა აღნიშნული მაჩვენებლით ამერიკას ჩამორჩება, იმით უნდა ავხსნათ, რომ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების სამუშაო ძალის მნიშვნელოვანი ნაწილი კვლავინდებურად მრეწველობაშია ჩაბმული. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ლათინურ ამერიკაში მესამეულ სექტორში სამუშაო ძალის თითქმის 2/3 დასაქმებული. აფრიკა კვლავ ყველაზე ჩამორჩენილ რეგიონად რჩება. მსოფლიოში ეს ერთადერთი აგრარული კონტინენტია, სადაც სოფლის მეურნეობაზე დასაქმებულთა ნახევარზე მეტი მოდის.

რაც შეეხება აზიას, თვალსაჩინოა მრეწველობის სფეროში დასაქმებულთა წილის ზრდა წინა პერიოდთან შედარებით, რაც ევროპიდან და ჩრდილოეთ ამერიკიდან მრეწველობის საწარმოების გადმოტანამ ან ახალი ობიექტების გახსნამ განაპირობა. აზია მრეწველობის განვითარებისათვის საკმაოდ მიმზიდველი რეგიონია, უპირველეს ყოვლისა იაფი მუშახელის გამო.

ცხრილ #18-ში მოცემულია მსოფლიოს 15 მოწინავე ქვეყანა მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა ხვედრითი წილით. ამ ქვეყნებში მოსახლეობის 3/4-ზე მეტი ეკონომიკის მესამეულ სექტორშია დასაქმებული. როგორც ვხედავთ, მათ დიდ უმრავლესობას შეადგენენ მაღალგანვითარებული სამყაროს ლიდერები (აშშ და დასავლეთ ევროპის ქვეყნები), რომლებიც დიდი ხანია განვითარების პოსტინდუსტრიულ ფაზაში იმყოფებიან.

ცხრილი №18

ქვეყნები მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა მაღალი წილით

ქვეყნები	მომსახურების სფეროში დასაქმებულები (%-ში)
ლუქსემბურგი	87,1
ბაკამები	84,2
ბრუნეი	81,8
ისრაელი	81,6

ნიდერლანდები	81,3
გაერთ. სამეფო	80,5
ისლანდია	79,8
აშშ	79,4
კვიპროსი	79,3
მალტა	78,6
ნორვეგია	78,5
კანადა	78,4
ავსტრალია	78,3
ბარბადოსი	77,9
ბელგია	77,4

წყარო: Employment by sector – ILO modeled estimates, May 2018. <http://www.ilo.org/>

ამასთან, ამ სიაში ვხვდებით ქვეყნებს, რომელიც ჯერ კიდევ 20-25 წლის მომსახურების სექტორში დასაქმებულთა მაღალი ხვედრითი წილით არ გამოირჩეოდნენ. საინტერესოა, რამ განაპირობა აღნიშნულ სფეროში მათი ასეთი წინსვლა?

განსაკუთრებულად აღნიშვნის ღირსია ბრუნეი. ის ენერგომატარებლებით მდიდარი ქვეყანაა. მნიშვნელოვანია, რომ ნავთობისა და გაზის ექსპორტიდან მიღებული შემოსავლები მესამეული სფეროს განვითარებას ხმარდება. გარდა ამისა, ბრუნეის ხელისუფლება ცდილობს მაქსიმალურად შეუწყოს ხელი უცხოური ინვესტიციები მოზიდვას. უცხოური კაპიტალისთვის ქვეყანაში საუკეთესო პირობებია შექმნილი. ასევე, აქტიურად მიმდინარეობს მუშაობა ტურისტების მოსაზიდად. მთლიანობაში, ბრუნეი ეკონომიკური თავლსაზრისით საკმაოდ დივერსიფიცირებული ქვეყნა გახდა.

სენტ-ვინსენტსა და გრენადინებში, ბაჰამებში და ბარბადოსში ეკონომიკის წამყვანი დარგი ტურიზმია. ეს განაპირობა ამ ქვეყნების მიმზიდველმა კლიმატურმა პირობებმა, ეგზოტიკურმა ბუნებამ, პოლიტიკურმა სტაბილურობამ, ეფექტურმა

კანონმდებლობამ, კანადასა და აშშ-თან შედარებითმა სიახლოვემ და იაფი, ამასთან მაღალი ხარისხის ტურისტული ინფრასტრუქტურის არსებობამ. უკანასკნელ პერიოდში, ეკონომიკის ტრადიციული დარგი შაქრის ლერწამი უკანა პლანზე გადადის და განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საინფორმაციო ტექნოლოგიების და ფინანსური მომსახურების განვითარებას. ეს შესაძლებელი გახდა აღნიშნულ სექტორებში აშშ-დან და კანადიდან უცხოური ინვესტიციების მოზიდვამ. აღნიშნულმა ცვლილებებმა გამოიწვია მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის ჩართვა მომსახურების სფეროში.

3.5 მოსახლეობის რასობრივი შემადგენლობა

თანამედროვე მეცნიერებაში რამდენიმე მოსაზრება არსებობს ადამიანის წარმოშობის შესახებ. მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია ორი თეორია – პოლიცენტრული და მონოცენტრული. პირველი თეორიის თანახმად ადამიანი თითქმის ერთდროულად სხვადასხვა რეგიონებში წარმოიშვა, რის გამოც არსებობს განსხვავებული რასები. მონოცენტრული თეორიის ფუძემდებლის ჩარლზ დარვინის მიხედვით, კი ადამიანი ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკაში წარმოიშვა. შემდგომ, მიგრაციის მეშვეობით ადამიანთა ჯგუფები მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონებში აღმოჩნდნენ, ადგილობრივ ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებთან ადაპტაცია განიცადეს – შედეგად რამდენიმე რასა ჩამოყალიბდა.

რასა არის გარკვეულ გეოგრაფიულ არეალში ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული ჯგუფი, რომლის წევრებისთვის ერთნაირი მორფოლოგიური და ფიზიოლოგიური ნიშნებია დამახასიათებელი. რასა (ადამიანთა ფენოტიპი) ყველაზე მსხვილი ანთროპოლოგიური დაჯგუფებაა.

არსებობს რასების კლასიფიკაციის რამდენიმე მოდელი, მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია: 1) ტიპოლოგიური (მორფოლოგიური), 2) მოსახლეობების შერევის და 3) კლინალური (ბიოლოგიური ვარიაციების, უპირატესად ფიზიოლოგიური) მოდელები.

ყველაზე მიღებულია ტიპოლოგიური მოდელი, რომლის თანახმად ადამიანები განასხვავდებიან მორფოლოგიური ნიშნებით, რაც მოიცავს კანის ფერს, ტუჩებისა და ცხვირის ფორმას, ყვრიმალეების ფორმას, თმის ფერს და ა.შ. ზოგადი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია განასხვავებს ოთხ ძირითად რასას:

- აფრიკულს,
- ავსტრალიოიდურს,
- მონღოლოიდურს და
- კავკასიურს (ევროპეოიდურს)

აფრიკულ რასას ხშირად ნეგროიდული რასის სახელითაც მოიხსენიებენ. ცივილიზებულ სამყაროში გავრცელებული ეთიკური ნორმების გათვალისწინებით სასურველია ეს ტერმინი არ ვიხმაროთ. კავკასოიდური რასა ჯერ კიდევ საბჭოთა (ამჟამად რუსულ) ლიტერატურაში გარკვეული კულტურულ-პოლიტიკური მოსაზრებებით მოიხსენიებოდა (დღესაც მოიხსენიება), როგორც ევროპეოიდური რასა.

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი 500 წლის განმავლობაში ინტენსიური მიგრაციული პროცესების საფუძველზე შეიცვალა რასების გავრცელების გეოგრაფია. ამჟამად აფრიკული რასის წარმომადგენლები მრავლად არიან ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში, ხოლო ავსტრალიაში და ამერიკაში გაცილებით უფრო მეტი კავკასოიდი ცხოვრობს, ვიდრე ავსტრალიოიდი და მონღოლოიდი. მსოფლიოს მოსახლეობის რასობრივი სტრუქტურის დინამიკაზე ზუსტი ინფორმაცია არ არსებობს, მაგრამ გარკვეული შეფასებების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მრავალრიცხოვანი კავკასიური რასაა, რომლის წარმომადგენლები უმრავლესობას შეადგენენ ორივე ამერიკაში, ევროპაში, აზიის დიდ ნაწილში (სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის გარდა), ავსტრალიასა და ჩრდილოეთ აფრიკაში. რაოდენობით შემდეგ ადგილებზე არიან მონღოლოიდები, აფრიკელები და ავსტრალიოიდები.

რასები იყოფა სუბრასებად. ანთროპოლოგი რიჩარდ მაკკალოქი მაგ., კავკასოიდურ რასაში 10 სუბრასას გამოარჩევს, რომლებიც თავის მხრივ კიდევ სახეობებად იყოფა (McCulloch, 2010). რუსი მეცნიერი ვალერი ტიშკოვი თავის კლასიფიკაციაში 4 ძირითად და 6 გარდამავალ რასას (Тишков, 2011) გამოყოფს. ამ კლასიფიკაციის მიხედვით ქართველები შედიან ევროპეოიდური რასის სამხრეთული ფორმის ბალკანურ-კავკასიურ ჯგუფში. რასების გარდამავალი ფორმების არსებობა განაპირობა სხვადასხვა რასების წარმომადგენლების შერევამ, რაც დიდი ხნის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ასე შეიქმნა გარდამავალი რასები, როგორებიცაა სამხრეთ ინდური რასა, რომელიც ჩამოყალიბდა კავკასოიდთა და ავსტრალიოიდთა შერევის შედეგად. მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ დღევანდელი იაპონელები ავსტრალიოიდების და მონღოლოიდების შთამომავლები არიან. რასების, ხალხების შერევის საკითხის შესწავლა წარმოადგენს მოსახლეობების შერევის სპეციალისტების კვლევის ძირითად საგანს.

აუცილებელი არაა, რომ რასათა შერევის პროცესი საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდეს. დღევანდელ მობილურ მსოფლიოში სხვადასხვა რასათა წარმომადგენლების შერევა უფრო ხშირად ერთ ან ორ თაობას მოიცავს. ცხადია, ამგვარი შერევის შედეგად მიღებულ შთამომავლობას შესაბამისი ტერმინებით მოიხსენიებენ. მაგ, კავკასოიდის და აფრიკელის შთამომავალს **მულატი** ეწოდება, ინდიელის და კავკასოიდის შთამომავალს – **მეტისი**, ინდიელის და აფრიკელის შთამომავალს – **ზამბო**, ხოლო ადამიანს, რომელიც გაჩნდა სამხრეთ ამერიკაში ან აფრიკაში ამ რეგიონის მკვიდრი წარმომადგენლის ფრანგთან, პორტუგალიელთან ან ესპანელთან ქორწინების შედეგად **კრეოლს** უწოდებენ.

ზოგადად ხალხების, კერძოდ კი რასების შესწავლის კლინალური მეთოდის მთავარი მიზანია გამოავლინოს გენების ის ტიპები, რომლებიც დამახასიათებელია ამა თუ იმ ხალხისათვის, რასისათვის. ამ დარგის სპეციალისტების ძირითადი ყურადღება ეთმობა სხვადასხვა რასების სისხლის შემადგენლობაში განსხვავებების გამოვლენას. ეს განსხვავებები კი, როგორც მათმა კვლევებმა აჩვენა რეალურად არსებობს. მაგ., ევროპის ხალხებში სისხლში ე.წ. ალელეს შემცველობა იკლებს დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ (Models of Classification, 1988). კლინალური მეთოდით რასების ან ხალხების შესწავლა ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ გეოგრაფიულ გარემოს მნიშვნელოვანი ზეგავლენა აქვს ადამიანების არა მარტო მორფოლოგიურ, არამედ ფიზიოლოგიურ თვისებებზეც.

3.6 ლინგვისტური გეოგრაფია და მსოფლიოს მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა
ენა არის ნიშნების დინამიკური სისტემა, რომელსაც გააჩნია საკომუნიკაციო, აზროვნებისა და შინაარსის გადმოცემის ფუნქციები (ქსე, 1979: 141). ენა წარმოიშვა პირველყოფილი ადამიანების ჩამოყალიბების პროცესში, ხოლო მისი განვითარება და დახვეწა მიმდინარეობდა საზოგადოებრივი ცვლილებების პარალელურად. ენა ადამიანის და საზოგადოების განვითარების მძლავრი წყაროა. რელიგიასთან ერთად ის კულტურის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია, რომელიც ერთმანეთისაგან განასხვავებს ინდივიდებს და სოციალურ-კულტურულ ერთობებს. ენის კულტურის განვითარების და გავრცელების უმნიშვნელოვანესი საშუალებაა.

ენათა და ენობრივი მოვლენების გავრცელება წარმოადგენს გეოგრაფების შესწავლის საგანს. მიცნიერების ის დარგი, რომელიც შეისწავლის ენათა გავრცელების გეოგრაფიულ (ტერიტორიულ) თავისებურებებს არის **ლინგვისტური გეოგრაფია (ლინგვოგეოგრაფია)**.

ლინგვოგეოგრაფიის კვლევის ძირითად ობიექტს წარმოადგენს ლინგვისტური არეალი. შეიძლება გამოვყოთ დიდი და მცირე ლინგვისტური არეალები. მათი სიდიდე ხშირ შემთხვევაში დამოკიდებულია გეოგრაფიული გარემოს ტიპზე. ამერიკელი ლინგვისტი ჯოჰანა ნიკოლსი გამოყოფს გავრცობილ (*Spread*) და ჩაკეტილ (*Residual*) ლინგვისტურ არეალებს. ჩაკეტილი ლინგვისტური არეალის საზღვრები, როგორც წესი გადის ტერიტორიის ლანდშაფტურ-გეოგრაფიულ მსხვილ ერთეულებზე (ოკეანეებზე, მთებზე, მდინარეებზე და ა.შ.). იმ დროს, როდესაც გავრცობილი ლინგვოარეალები დიდ სივრცეზე არიან გადაჭიმული,

რაც ამ ტერიტორიაზე ხელს უწყობს ერთი ენის მრავალი დიალექტის შექმნას. ჩაკეტილ ლინგვისტურ არეალებში კი ვითარდება დამოუკიდებელი ენები. ასეთი არეალების ტიპიურ მაგალითს წარმოადგენს კავკასია, ხოლო გავრცობილი ლინგვისტური არეალისას – ევრაზიის სტეპები (Кибрик, 2008).

გეოგრაფიული გარემოს ზემოქმედებით იქმნება ლინგვისტური არეალის გენეტიკური სიმჭიდროვე, რომელიც გვაჩვენებს ენის გენეტიკური ოჯახების რაოდენობას მოცემული ტერიტორიის ფართობის ერთეულზე. გენეტიკური სიმჭიდროვის მაჩვენებლების შედარებამ საშუალება მისცა მეცნიერებს გამოეტანათ დასკვნა იმის თაობაზე, რომ ახალი სამყაროსთვის დამახასიათებელია ენათა ოჯახების უფრო მეტი რაოდენობა, ვიდრე ევრაზიის კონტინენტისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ მისი ფართობი ევრაზიის ფართობთან შედარებით მცირეა. მსოფლიოში გენეტიკური სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი კი დამახასიათებელია ახალი გვინეისათვის – 88.8. ამის მიზეზად ჯოჰანა ნიკოლსი გეოგრაფიულ ფაქტორებს ასახელებს, ისეთებს, როგორცაა დაბალი განედი, ტოპოგრაფიული ბარიერები, რომლებიც განაპირობებენ შედარებით მცირე ტერიტორიაზე მრავალი ლინგვისტური ჯგუფების, შესაბამისად ენობრივი მრავალფეროვნების წარმოშობას (Кибрик, 2008). გეოგრაფიული გარემოს ტიპი, რომელშიც ვრცელდება ენა, მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ფორმირებულ ენებსა და დიალექტებს შორის გენეტიკური კავშირის ხასიათზე. გეოგრაფიული გარემო ხშირად ქმნის ზუსტ საზღვრებს და პირიქით – მკაფიო ლანდშაფტურ-გეოგრაფიული საზღვრების არარსებობის შემთხვევაში საქმე გვაქვს ე.წ. დიალექტების ჯაჭვის წარმოქმნასთან.

გეოგრაფიული ფაქტორი საკმაოდ მნიშვნელოვანია ისეთი ლინგვისტური პროცესებისათვის, როგორებიცაა ენობრივი კავშირი და ენის დიფუზია. ტერმინი “ენობრივი კავშირი” გულისხმობს მოსაზღვრე ტერიტორიებზე გავრცელებული ენების სტრუქტურულ მსგავსებას, ამასთან, ამ ენებს შორის ლინგვისტური ახლონათესაობა არ არის აუცილებელი. მსხვილი ენობრივი კავშირის ყველაზე ნათელ მაგალითს წარმოადგენს სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის იზოლირებული და ანალიტიკური ენები – ეს კავშირი აერთიანებს ენებს, რომლებიც წარმოადგენენ ენათა ოთხ ოჯახს. ენების ურთიერთკავშირის პროცესში ხდება გრამატიკული ურთიერთქმედება, რომელიც ენის მთლიან სტრუქტურაზე ახდენს გავლენას.

ენათა ურთიერთკავშირის შედეგად ხდება „დიფუზია“, კერძოდ ერთი ენა გრამატიკული თვალსაზრისით მეორეზე ზემოქმედებს. ტერმინი „დიფუზია“ უფრო

ზოგადია, ვიდრე „ენობრივი არეალი“. დიფუზიის შედეგად დროის დიდი ინტერვალის შემდეგ შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ ერთი არეალის არამონათესავე ენები, ტიპოლოგიურად უფრო ახლოს არიან ერთმანეთთან, ვიდრე მონათესავე ენებთან, რომლებიც სხვადასხვა გეოგრაფიულ არეალებში მდებარეობენ.

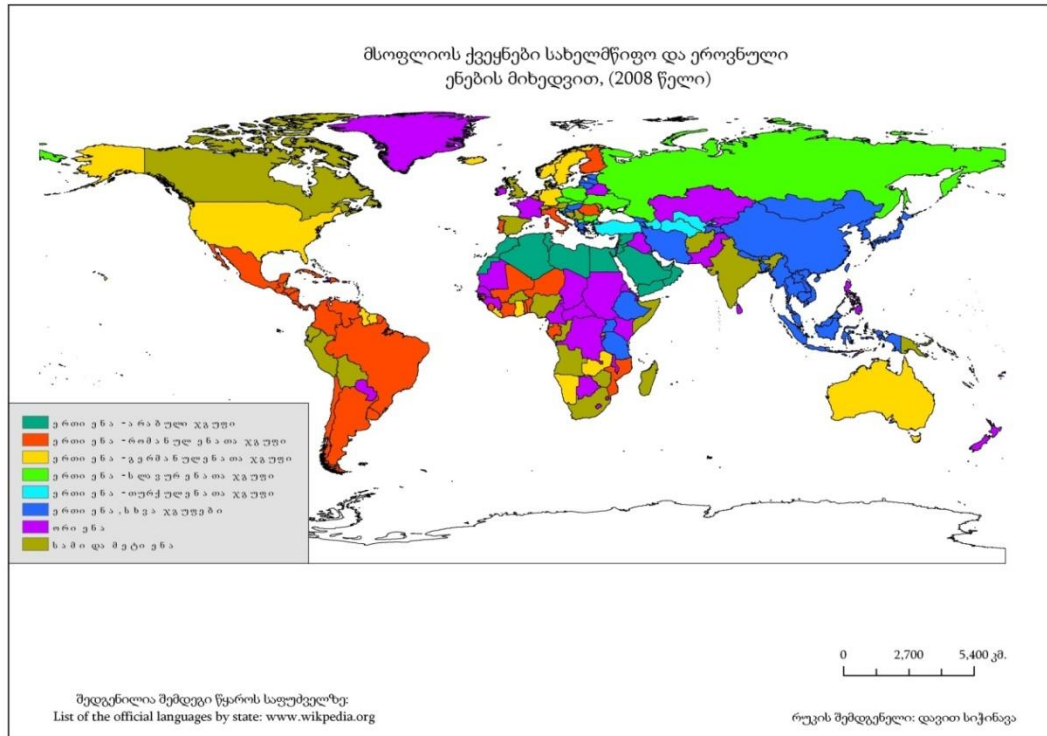
ზემოთ ჩამოთვლილი მაგალითებიდან ნათლად ჩანს, რომ ერთი ენის გავლენას მეორეზე, განსაკუთრებით მეზობელი ტერიტორიებისათვის, გეოგრაფიული საფუძველი გააჩნია. თუმცა, მთელ რიგ შემთხვევებში არ არის აუცილებელი, რომ ერთი ენის გავლენა მეორეზე გეოგრაფიული ფაქტორებით იყოს გამოწვეული, ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ რუსული ენა, რომელიც განიცდიდა გავლენას ძველსლავური, გერმანული და ფრანგული ენებისა, მიუხედავად იმისა, რომ რუსული ენის გავრცელების არეალი არ ესაზღვრებოდა არც ერთი ზემოთჩამოთვლილი ენის გავრცელების არეალს. ყველა შემთხვევაში ლინგვისტური ზეგავლენა გამოიწვეული იყო მოცემული ენების მაღალი სოციალური პრესტიჟით. დღევანდელ მსოფლიოში ინგლისური ენის სხვა ენებზე ზეგავლენა ხდება არა გეოგრაფიული ფაქტორის, არამედ ამ ენაზე მოსაუბრეთა მეშვეობით.

ენობრივი ნიშანი ეროვნულობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია, მისი განუყოფელი ნაწილი. გავრცელებულია შეხედულება, რომ ერი ლინგვისტურ კატეგორიას წარმოადგენს. ამიტომაც ხალხების კლასიფიკაციაში ენობრივი სიახლოვის პრინციპს იყენებენ. ასეთი ნათესაობა, ჩვეულებრივ, რამდენიმე ერის ერთი ფუძიდან წარმომავლობას უკავშირდება. ყოველი ერი საერთო ენაზე საუბრობს, მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა არსებობს, როდესაც ერის ცალკეული ნაწილი სხვადასხვა ენაზე საუბრობს. მაგ., მორდვა საუბრობს ორ ძალზე განსხვავებულ – მოშკანურ და ერზიანულ ენებზე. ირლანდიელთა მხოლოდ 1/5 საუბრობს მშობლიურ ენაზე, დანარჩენი კი – ინგლისურ ენაზე. შესაბამისად არსებობს ერთენოვანი სახელმწიფოები, სადაც სახელმწიფო ენის სტატუსი მინიჭებული აქვს იმ ენას, რომელზეც მეტყველებს მოსახლეობის უმრავლესობა. არსებობს მრავალენოვანი სახელმწიფოები, სადაც ეროვნული უმცირესობები, გარდა მშობლიური ენისა, იყენებენ ასევე გაბატონებულ ეროვნულ ენას. ასეთი ორენოვანი ხალხთა ჯგუფები გვხვდება უპირატესად აზიისა და აფრიკის ახალგაზრდა სახელმწიფოებში, სადაც ლოკალურ ენებთან ერთად სულ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენს და ძალზე ფართოდ ვრცელდება ოფიციალური სახელმწიფო ენები (მაგ.: ინდოეთში – ჰინდი, პაკისტანში – ურდუ, ინდონეზიაში – ბახასა ინდონეზია, ფილიპინებზე – პილიპინო). ორენოვნებას ბილინგუალიზმს უწოდებენ, ხოლო

თუ ქვეყანაში ორ ენაზე მეტი არის გავრცელებული – მულტილინგუალიზმი. ორენოვნება, როგორც წესი გავრცელებულია ეთნიკური საზღვრების გასწვრივ. ბილინგუალიზმის მოვლენა დამახასიათებელია აგრეთვე ქვეყნებისთვის, რომელშიც იმიგრანტთა დიდი რაოდენობაა.

ევროპის ბევრი სახელმწიფო ორენოვანი ან მრავალენოვანია (იხ. ნახ. #14). შვეიცარიაში გერმანო-შვეიცარიელები ლაპარაკობენ ერთ-ერთ ზემოგერმანულ დიალექტზე, ფრანკო-შვეიცარიელები – საფრანგეთის მოსაზღვრე რაიონების დიალექტებზე, იტალო-შვეიცარიელები – იტალიური ენის ჩრდილოურ დიალექტებზე. გვხვდება მეოთხე ენაც – რეტორომანული, რომელზეც რომაული ლეგიონერების შთამომავალნი საუბრობენ. ქვეყანაში ეს ოთხივე ენა სახელმწიფო ენად არის გამოცხადებული. ორენოვანია ბელგიაც: ფლანდრიაში, რომელიც ქვეყნის ჩრდილოეთით მდებარეობს საუბრობენ ენაზე, რომელიც მეზობელი ჰოლანდიურის მსგავსია, ხოლო ვალონიაში – ფრანგულად. ავსტრიაში ოთხი ოფიციალური ენაა. ესენია: გერმანული მთელს ქვეყანაში, სლოვენური – კარინთიაში, ხორვატიული და უნგრული – ბურგენლანდში. ესპანეთშიც ოთხი ოფიციალური ენა გვხვდება – ესპანური ოფიციალურია მთელი ქვეყნისათვის, ხოლო კატალონიური, გალიციური და ბასკური ენები ოფიციალურია შესაბამის პროვინციებში.

ნახ. #14

ორენოვნება ხშირი მოვლენაა ასევე აფრიკისა და აზიის, ამერიკის ზოგიერთ სახელმწიფოში, იქ, სადაც, რომელიმე ადგილობრივ ენასთან ერთად ოფიციალურად აღიარებულია ყოფილი მეტროპოლიის ენა, რაც ხშირი მოვლენაა. მაგ., აფრიკის 55 ქვეყნიდან 21-ში ოფიციალურად აღიარებულია ფრანგული ენა, მათ შორის 9-ში ინგლისურ და ადგილობრივ ენებთან ერთად, 19-ში კი ოფიციალური ინგლისურია, მათ შორის 9-ში რომელიმე ადგილობრივ ენასთან ერთად. 5 ქვეყანაში ოფიციალური ენა პორტუგალიურია (ნეიბე ვ. და სხვა, 2004: 143). აფრიკის გარდა ყოფილი მეტროპოლიების ენა ადგილობრივთან ერთად ოფიციალურია აზიისა და ამერიკის სახელმწიფოებშიც. მაგ., პაკისტანში ოფიციალური ენის სტატუსი მინიჭებული აქვს ინგლისურს და ურდუს., ინდოეთში – ინგლისურსა და ჰინდის, შუა აზიის სახელმწიფოებში – ყაზახეთში, ყირგიზეთში, თურქმენეთში, ტაჯიკეთსა და უზბეკეთში ყოფილი მეტროპოლიის ენა – რუსული არა მხოლოდ ფართოდ გამოიყენება, არამედ ყაზახეთსა და ყირგიზეთში ოფიციალური ენის სტატუსიც კი გააჩნია. სამხრეთ ამერიკის სახელმწიფოებში კი ადგილობრივ ინდიელ ტომთა ენებთან ერთად ოფიციალურია ყოფილი მეტროპოლიის ენა – ესპანური.

სახელმწიფო ენები ლინგვისტურად მრავალფეროვან ქვეყნებში “ლინგვა ფრანკას” (Lingua Franca) როლს ასრულებენ. **ლინგვა ფრანკა** ანუ ნარევი ენა წარმოადგენს სხვადასხვა

ენების სინთეზს, რომელიც გამოიყენება ერთაშორისი ურთიერთობის პროცესში. ეს ტერმინი მომდინარეობს ფრანგული ენის დიალექტიდან, რომელიც წმინდა მიწაზე ლაშქრობის დროს ჯვაროსნების ურთიერთობის ენად მოგვევლინა. მოგვიანებით, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში ის ვაჭრების და მოგზაურების ურთიერთობის ენა გახდა.

ჩვ.წ.აღ-მდე მე-3 და ჩვ. წ. აღ-ის მე-5 საუკუნეებს შორის ხელმთაშუა ზღვის სამყარო იყო ერთიანი და საერთო იყო ენაც, კერძოდ ბერძნული. მოგვიანებით რომის ბატონობის დროს ლინგვა ფრანკა გახდა ლათინური ენა, ვიდრე ევროპულმა რეგიონულმა ენებმა დამოუკიდებელი განვითარება არ დაიწყეს. ანალოგიურ როლს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-5 საუკუნიდან ახალი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნემდე ახლო აღმოსავლეთსა და ეგვიპტეში არამეული ენა თამაშობდა, ხოლო ხალიფატის პერიოდში (და საკმაოდ დიდხანს, მომდევნო ხანაშიც) ახლო აღმოსავლეთის ლინგვა ფრანკა არაბული ენა იყო.

არსებობს ენების ტიპოლოგიური და გენეტიკური კლასიფიკაცია. პირველი ეფუძნება მორფოლოგიას, ფონეტიკას, სინტაქსს, სემანტიკას. გენეტიკური კლასიფიკაცია გულისხმობს ენათა დაჯგუფებას ნათესაობის, ანუ საერთო წარმომავლობის მიხედვით. მონათესავე ენათა ჯგუფი შეადგენს ენათა ოჯახს. **ენათა ოჯახი** არის ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი ერთეული – ერთობლიობა მონათესავე ენებისა, რომლებიც ერთი ფუძე-ენის დიფერენციაციის შედეგად არის წარმოშობილი. მათში გამოიყოფა შტოები (**ენათა ჯგუფები**) (ქსე, 1979: 145). დიფერენციაციის პროცესი სხვადასხვა დროს რამოდენიმეჯერ შეიძლება მომხდარიყო, ამის შესაბამისად ოჯახი იყოფა უფრო ახლო მონათესავე ენათა შტოებად და კიდევ უფრო მცირე ქვეჯგუფებად. თითოეულ შტოს ან ქვეჯგუფს თავისი ფუძე ენა ქონდა, ეს უკანასკნელი კი თავის მხრივ მთელი ოჯახის საერთო ენისაგან მომდინარეობს.

ენათა ოჯახის ფორმირების პროცესი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული დედამიწაზე მოსახლეობის განსახლებასთან. ყველაზე ახალი ენები, როგორც წესი გვხვდება მეზობელ ხალხებს შორის, რაც განპირობებულია საერთო წარმომავლობით ან ერთი რეგიონის შიგნით ხანგრძლივი ერთობლივი თანაცხოვრებით. გარკვეულ შემთხვევებში ენობრივი მსგავსება შეინიშნება იმ ხალხებს შორისაც, რომლებიც ერთმანეთის მოშორებით ცხოვრობენ (მაგ., იაკუტებსა და აზერბაიჯანელებს შორის, უნგრელებსა და მანსებს შორის და ა.შ.) ეს აიხსნება იმით, რომ ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებს ან საერთო გენეტიკური ფესვები გააჩნიათ ან შორეულ წარსულში მოსაზღვრე ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ.

ენათა ოჯახებისა და ჯგუფების გავრცელების გეოგრაფიული საზღვრები საზოგადოების განვითარების ისტორიის მანძილზე განუწყვეტლივ იცვლებოდა. მაგ., არაბულ ენაზე, რომელსაც VII საუკუნემდე იყენებდა არაბეთის ნახევარკუნძულის მოსახლეობის მცირე ნაწილი, დღესდღეობით საუბრობს მთელი სამხრეთ-დასავლეთი აზია და ჩრდილოეთ აფრიკის სახელმწიფოების მოსახლეობა, რაც მთელი დედამიწის 10%-ს შეადგენს. საკმაოდ დიდ არეალზეა გავრცელებული თურქული ენების ჯგუფი, რომელიც მოიცავს ტერიტორიას ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთ ციმბირის ჩათვლით.

სხვადასხვა შეფასებით გამოყოფენ 30-დან 100-მდე ენათა ოჯახს. ყველაზე კარგად ინდო-ევროპული ენათა ოჯახია შესწავლილი. მისი გავრცელების არეალი ყველაზე დიდია და მოიცავს ევროპას, სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთ აზიას, ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკას, ავსტრალიას. ინდო-ევროპული ოჯახის ენებზე საუბრობს მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის 45%.

ინდოევროპული ენების ოჯახს ორი შტო გააჩნია (აღმოსავლური და დასავლური). აღმოსავლურ შტოს ეკუთვნის ენები ინდოარიული (სანსკრიტი, ჰინდი, ურდუ, ბენგალური, გუჯარათი, ორია და სხვ.) და ირანული ჯგუფისა (დასავლური-სპარსული ანუ ფარსი, ტაჯიკური, ქურთული, ბელუჯური, ტატური, თალიშური და სხვ. აღმოსავლური – დარი, პუშტუ ანუ ავღანური, ოსური, პამირის ენები – ვახანური, შუგანური, იშკაშიმური და სხვა) ამავე შტოს ეკუთვნის ნურისტანული ენები (აშკუნი, პარუნი), ასევე ბერძნული და სომხური ენები.

დასავლურ შტოს მიეკუთვნება – რომანული, კელტური და გერმანული (გერმანიკული) ენები. რომანული ენები განვითარდა ლათინური ენების დიალექტებიდან, 2000 წლის წინათ ლათინური ენა იყო საერთო მთელ რომის იმპერიაში. მე-5 საუკუნეში კი რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ, ევროპის ერთიანობა დაირღვა და ლათინური ენის რეგიონალურმა ვარიანტებმა დაიწყეს განვითარება ერთმანეთისაგან იზოლირებულად და შემდგომ საუკუნეებში ჩამოყალიბდნენ დამოუკიდებელ ენებად. ესენია: ესპანური, ფრანგული, პორტუგალიური, მასთან ახლო მდგომი გალიციური, კატალონიური, ოქიტანური (პრივანსალური), რეტორომანული, იტალიური, სარდინიური, რუმინული. კელტური ენები აერთიანებენ გოიდელურ ენებისა (ირლანდური, გელური, მენური) და ბრიტანულ ენების (ბრეტონული, უელსური, თითქმის მკვდარი ენა – კორნუელური)

ქვეჯგუფებს. გერმანული ენების ჯგუფი სამ ქვეჯგუფად იყოფა: აღმოსავლეთ გერმანული (მკვდარი გოთური ენა), ჩრდილოგერმანული ანუ სკანდინავიური (შვედური, ნორვეგიული, ფარერული, ისლანდიური) და დასავლეთ გერმანული ქვეჯგუფი (ინგლისური, ფრიზული ჰოლანდიური, აფრიკანსი, გერმანული, იდიში).

ზემოთ ჩამოთვლილი ენების გარდა ინდოევროპული ენების ოჯახში შედის ასევე ბალტიური და სლავური ენები. ბალტიურში შედიან (დასავლეთბალტიური – მკვდარი პრუსიული ენა და აღმოსავლეთბალტიური – ლიტვური და ლატვიური). სლავური ენები, თავის მხრივ იყოფა აღმოსავლეთ სლავურ (რუსული, უკრაინული, ბელორუსული), დასავლეთ სლავურ (ჩეხური, სლოვაკური, პოლონური, ლეჟიციური) და სამხრეთ სლავურ (ბულგარულ, მაკედონურ, სლოვენურ, სერბოხორვატულ) ენებად.

ევროპაში გვხვდება, აგრეთვე იზოლირებული ენა – ბასკური, რომელიც არც ერთ ენათა ოჯახში არ შედის. ის გავრცელებულია ესპანეთსა და საფრანგეთში. მისი სინტაქსი და სტრუქტურა სპეციფიური და რთულია და ყველა მცდელობა, დაეკავშირებინათ ეუსკარა რომელიმე ენობრივ ჯგუფთან წარუმატებლად დასრულდა. ზოგიერთი ლინგვისტი ცდილობს მის დაკავშირებას კავკასიურ ლინგვისტურ ჯგუფთან, მაგრამ მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ მიუხედავად ბევრი მნიშვნელოვანი მსგავსებისა, ეუსკარის კარგი ცოდნაც კი ვერ უზრუნველყოფს ძველი იბერიული ენის გაგებას.

ენათა ოჯახების ყველაზე დიდი მრავალფეროვნებით (15 ენობრივი ოჯახი) გამოირჩევა აზია. რიცხოვრივად ყველაზე დიდია ჩინურ-ტიბეტური (სინო-ტიბეტური) ოჯახი. რომელიც ლოკალიზებულია აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში, რომელიც შედგება სამი ჯგუფისაგან, ესენია: ჩინური, ცენტრალური და დასავლეთჰიმალაური. აზიაში რიცხოვრივად მეორე ადგილზე ინდოევროპული ენების ოჯახია, რომელიც ზემოთ უკვე დავახასიათეთ და ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები უმთავრესად განსახლებულნი არიან სამხრეთ აზიის ჩრდილო ნაწილში, ირანსა და ავღანეთში. მესამე ადგილზეა ავსტრონეზიული ოჯახი, რომელიც ძირითადად გავრცელებულია სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის კუნძულებზე, თუმცა ავსტრონეზიული ენები ოკეანეთის და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის გარდა კუნძულ მადაგასკარზეც გვხვდება. რიცხოვნობის მიხედვით რიგით მეხუთე ოჯახი აზიაში არის ავსტრაზიული ოჯახი, რომელზეც ლაპარაკობს ინდოჩინეთის ზოგიერთი ხალხი, შესაბამისად მისი გავრცელების არეალი სამხრეთ აღმოსავლეთი და სამხრეთი აზიაა.

საკმაოდ დიდ გეოგრაფიულ არეალზე გავრცელებული ალტაის ოჯახის ენები – თურქეთიდან აღმოსავლეთით – ჩრდილო-აღმოსავლეთ ციმბირის ჩათვლით. ალტაის ოჯახს მიეკუთვნება თურქულ, მონღოლურ და ტუნგუსო-მანჯურულ ენათა ჯგუფები. თურქული ენების ჯგუფში გამოიყოფა ენათა შემდეგი ქვეჯგუფები: ჩუვაშური, ოღუზური ანუ სამხრეთ-დასავლური (თურქული, აზერბაიჯანული, თურქმენული და სხვა), ჩრდილო-დასავლური ქვეჯგუფი (თათრული, ბაშკირული, ყაზახური, ყირგიზული, ბალყარული, ყარაჩაული), სამხრეთ აღმოსავლური (უზბეკური და უიღურული), ასევე იაკუტური (იაკუტური და დოლგანური) და სამხრეთციმბირული ქვეჯგუფი (ნაკასური, ტუვინური და სხვა).

თანამედროვე მონღოლურ ენებს, რომელიც გავრცელებულია ცენტრალურ აზიურ რაიონებში მიეკუთვნება საკუთრივ მონღოლური, ბურიატული, ყალმუხური, და სხვა ენები. ტუნგუსო-მანჯურიულ ენებს კი მიეკუთვნება მანჯურიული – ჩინეთში, ასევე ევენკური და მასთან ახლოს მდგომი ევენური და აღმოსავლეთ ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის სხვა ენები. ტაიური (პარატაიური) ოჯახი ლოკალიზებულია ინდოჩინეთსა და ჩინეთის სამხრეთით.

აფროაზიულ ანუ სემიტო-ქამიტურ ენათა ოჯახი გავრცელებულია აფრიკის, ჩრდილოეთ, და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში და სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში. ის შედგება 5 ჯგუფისაგან, ესენია: სემიტური, ეგვიპტური, ბერბეროლიბიური, ქუშიტური და ჩადური. ავსტროაზიული ენების ცალკეული ჯგუფები ერთმანეთს შორეულ წარსულში დაშორდნენ, რის შედეგადაც ნათესაობის ნიშნები უფრო სუსტია, ვიდრე ინდოევროპულ ოჯახში. ეგვიპტური ენების ჯგუფში შემავალი ენები მკვდარი ენების რიცხვში შედის. XVII ს.-დან მისი მემკვიდრე კოპტური ენაა, რომელსაც ღვთისმსახურებაში იყენებს ეგვიპტის ქრისტიანული მოსახლეობა, მაგრამ ბოლო საუკუნეებში სალაპარაკო ენად კოპტურის ნაცვლად ეგვიპტის ქრისტიანებიც არაბულის ეგვიპტურ დიალექტს იყენებენ (გაჩეჩილაძე, 2003: 100).

სემიტური ჯგუფი ერთ-ერთი კლასიფიკაციით ორი ძირითადი შტოსაგან შედგება. აღმოსავლური და დასავლური. ეს უკანასკნელიც თავის მხრივ იყოფა ჩრდილოურ და სამხრეთურ ჯგუფებად. აღმოსავლური ენების ჯგუფს კი წარმოადგენს ასურეთისა და ბაბილონის მკვდარი აქადური ენები.

დასავლეთ სემიტური ენების შტოს ჩრდილოეთ ქვეჯგუფებს მიეკუთვნება ქანაანური და არამეული ენები. პირველში შედის მკვდარი ენა – ძველქანაანური, ფინიკიური და ასევე ძველებრაული ენა და მისი დღევანდელი ფორმა ივრითი. საინტერესოა, ის ფაქტი, რომ XX

საუკუნემდე ივრითიც მკვდარ ენად იყო მიჩნეული. მას, როგორც „თორას ენას“ იყენებდნენ მხოლოდ იუდაისტური რიტუალების აღსრულებისას და ის არ იყო სალაპარაკო ენა, ვინაიდან ებრაული დიასპორა ამჟობინებდა თავის უფრო მრავალრიცხოვან მეზობლებთან კონტაქტის დამყარებას მათივე ენაზე. სალაპარაკო ენად დიასპორას ებრაელობისათვის იქცა მათი მიმღები ქვეყნის ენა. მაგ: ესპანეთში ეს იყო კასტილიური, რომელიც ესპანეთიდან განდევნის შემდეგ ებრაელებმა ოსმალეთშიც შეინარჩუნეს “ლადინოს” სახელწოდებით. არაბულ სამყაროში ებრაელები საუბრობდნენ არაბულ დიალექტებზე და ა.შ. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ პალესტინის ტერიტორიაზე ებრაული სახელმწიფოს – ისრაელის წარმოშობისთანავე, სახელმწიფო ენად გამოცხადდა ივრითი. ამჟამად არაბეთის ნახევარკუნძულზე არაბულის შემდეგ ის ყველაზე ფართოდ გავრცელებული სემიტური ენაა (გაჩეჩილაძე, 2003: 103-104).

ჩრდილოურ ქვეჯგუფს დასავლეთ სემიტური ენების ჯგუფს ქანაანურის გარდა, როგორც უკვე ვახსენეთ მიეკუთვნება არამეული ენა, იგივე სირიული ან აისორული ენა. არამეულს ფართო გავრცელება ჰქონდა ჩვენ წელთაღრიცხვამდე I ათასწლეულში და ის ერთაშორისი ურთიერთობის ყველაზე გავრცელებული ენა იყო (გაჩეჩილაძე, 2003: 125-126). იესო ქრისტე თავის მოწაფეებს არამეულ ენაზე ესაუბრებოდა. აღმოსავლეთის ქრისტიანები თავისი ტექსტების ჩასაწერად არამეულის ედესურ დიალექტს – სირიულს იყენებდნენ. ამჟამად, ეს ენა მხოლოდ ჩრდილოეთ ერაყშია შემორჩენილი.

დასავლეთ სემიტური ენების სამხრეთულ ქვეჯგუფს კი მიეკუთვნება არაბული ენა (რომელიც სახელმწიფო ენაა აზიისა და აფრიკის 20-ზე მეტ ქვეყანაში და მასზე 250 მილიონ ადამიანზე მეტი ლაპარაკობს). მთელი მუსლიმური სამყარო არაბულს ლოცვებისა და რელიგიური რიტუალების ენად იყენებს.

აფრაზიულ ენათა ოჯახის დანარჩენი ჯგუფები – ბერბერული, ქუშიტური და ჩადური გავრცელებულნი არიან ჩრდილოეთ და ჩრდილო აღმოსავლეთ აფრიკაში. (ბერბერული – საჰარის ოაზისებში და მის ჩრდილოეთით, ქუშიტური – საჰარის აღმოსავლეთით, ხოლო ჩადური ენები საჰარის სამხრეთით) (Ерѳк, 1989: 386).

აზიაში სხვა ენობრივი ოჯახებიდან გვხვდება – ქართველურ ენათა ოჯახი, რომლის შემადგენლობაში შედის ქართული, მეგრულ-ჭანური (ლაზური) და სვანური ენები. ყველა ამ ენაზე საუბრობენ ქართველები საქართველოს ტერიტორიაზე და ასევე მის ფარგლებს გარეთაც, სადაც მათი განსახლების უპირატესი არეალია თურქეთის შავიზღვისპირეთის

აღმოსავლეთ ნაწილი. შავიზღვისპირეთის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში, მარმარილოს ზღვისპირეთში ქართულ და ლაზურ ენებზე ლაპარაკობენ XIX-XX საუკუნეებში თურქეთის აღმოსავლეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან გადასახლებული ქართველებისა და ლაზების შთამომავალნი, რომელთა რაოდენობა დღესდღეობით ნახევარ მილიონამდეა. ქართულ ენაზე ირანშიც ლაპარაკობენ, კერძოდ იმ რეგიონებში, სადაც XVII ს.-ში კახეთიდან ქართველების გადასახლება მოხდა. ამჟამად, ქართული ენა გავრცელებულია ისპაჰანის პროვინციის 14 სოფელში (ფერეიდანში) და იმ ქალაქებში, სადაც ფერეიდნელი ქართველები ცხოვრობენ (გაჩეჩილაძე, 2003: 107-110).

ჩრდილოკავკასიურ ოჯახს მიეკუთვნება აზხაზურ-ადიღურ და ნახო-დაღესტნურ ენათა ჯგუფები. პირველში შედის აზხაზური, ადიღური, ყაბარდოული, ჩერქეზული, აბაზინური, უბიხური, ხოლო მეორე ჯგუფი ორ ქვეჯგუფად იყოფა: ნახური (ჩეჩნური, ინგუშური, ბაცბიური) და დაღესტნური რომელშიც შედის დაღესტნის 30-მდე ენა, ასევე ავარო-ანდური ენები, ცეზური, ლაკო-დარგინული და ლეკური ენები. ჩრდილოკავკასიური ოჯახის ენები სამხრეთ დასავლეთ აზიაშიც არის გავრცელებული, ამ ენის მატარებლები არიან ახლო აღმოსავლეთში გადასახლებული ჩრდილოეთ კავკასიელები, რომლებიც სახლობენ თურქეთში, სირიაში, იორდანიაში, ისრაელში.

ურალის ენები ძირითადად გავრცელებულია რუსეთის ევროპული ნაწილის ჩრდილოეთში, ასევე უნგრეთში, ბალტიისპირეთში, ფინეთსა და სკანდინავიაში. ენათა ეს ოჯახი ორი ჯგუფისაგან შედგება: ფინო-უგორული და სამოდური.

ესკიმოსურ-ალეუტური ენების გავრცელების არეალებია აზიის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთი, ასევე ამერიკის არქტიკული ნაწილი. ამ ოჯახის ენებს მიეკუთვნება ესკიმოსური და მასთან ახლომონათესავე ალეუტური ენები.

კიდევ ერთი ენათა ოჯახი, რომელიც წარმოდგენილია უკიდურეს ჩრდილო აღმოსავლეთ აზიაში, აერთიანებს ჩუკოტკურ, კორიაკულ, იტელმენურ და სხვა ენებს.

განსაკუთრებულ ოჯახს ქმნიან რიცხობრივად უმნიშვნელო ანდამანური ენები (ჩრდილოანდამანური, ჯერვა, ონგიო და სხვ. ენები), რომლებიც ანდამანის კუნძულებზეა გავრცელებული (ინდოეთის ოკეანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში).

როგორც აღინიშნა, აფრიკელთა 1/3 აფროაზიულ ენათა ოჯახის ენებზე საუბრობს, ხოლო ამ კონტინენტის მოსახლეობის ნახევარი – საჰარის სამხრეთით გავრცელებულ სამ ენათა ოჯახის ენებზე. ესენია: ნიგერო-კორდოფანული (კონგო-კორდოფანული), ნილოს-

საპარული და კოისანური. ყველაზე მრავალრიცხოვანია პირველი, რომელიც ორ ჯგუფად იყოფა: ნიგერ-კონგო და კორდოფანული. ნიგერ კონგოს ჯგუფში გამოიყოფა ქვეჯგუფები: ბენუე-კონგო, რომელშიც შედის მანტუს ენები (სუაჰილი, კინიარუანდა, კირუნდი, კიკონგო, კილუბა, ლუგანდა, ლინგალა, სხვა). მანტუს ენებიდან ყველაზე გავრცელებულია სუაჰილი, რომელზეც საუბრობს 35-50 მლნ ადამიანი (მაქსაკოვსკი, 2002: 182). ის კენის და ტანზანიის ოფიციალური ენაა, ასევე გავრცელებულია უგანდაში, მოზამბიკში, ზაირში, მალაკში, ზამბიაში. ზაირში და კონგოში.

ნილოს-საპარის ენათა ოჯახი გავრცელებულია აღმოსავლეთ აფრიკაში და 6 ჯგუფისაგან შედგება. მათ შორის ყველაზე მსხვილი შარი-ნილოსურია.

კოისანურ ენათა ოჯახი, რომელიც გვხვდება აფრიკის სამხრეთ-დასავლეთში, აერთიანებს ბუშმენურ და ჰოტენტონურ ენებს.

ამერიკის მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა ევრაზიისგან და აფრიკისგან განსხვავებით გაცილებით უფრო ერთგვაროვანია. ევროპული კოლონიზაციის შედეგად იქ გავრცელდა ესპანური, პორტუგალიური, ინგლისური, ჰოლანდიური და სხვა ევროპული ენები. ამერიკის 18 ქვეყანაში სახელმწიფო ენაა ესპანური, რომელზეც 230-240 მლნ კაცი ლაპარაკობს (მაქსაკოვსკი, 2002: 275). თუმცა, მოსაუბრეთა რაოდენობის მხრივ პირველ ადგილზე ინგლისური ენაა. ინგლისური ოფიციალური ენაა აშშ-ში, კანადაში, იამაკაში, ტრინიდადსა და ტობაგოში, გაიანაში, ბარბადოსში და ა.შ. რიცხოვნობით პორტუგალიური ბრაზილიის სახელმწიფო ენაა. ფრანგული სახელმწიფო ენაა კანადაში, ჰაიტიში, გვადელუპეში და საფრანგეთის გვიანაში, ხოლო ჰოლანდიური – სურინამსა და ნიდერლანდების ანტილის კუნძულებზე.

მექსიკაში, პერუში, ბოლივიასა და პარაგვაიში ესპანურთან ერთად ოფიციალურ ენებად ინდიელთა ენებიც ითვლება. ინდიელთა ენებიდან ყველაზე ფართოდ გავრცელებულია კეჩუა, რომელიც გვხვდება პერუში, ეკვადორში, ბოლივიაში, არგენტინასა და ჩილეს სასაზღვრო ზოლში. ასევე ენა გუარანი, რომელიც გავრცელებულია პარაგვაიში, ბრაზილიაში, ბოლივიასა და არგენტინაში. კიდევ ერთი ფართოდ გავრცელებული ინდიელთა ენაა – აიმარა, რომელზეც საუბრობენ ბოლივიაში, პერუსა და ჩილეში, ხოლო აცტეკურ ენაზე – მექსიკაში.

ავსტრალიაში სახელმწიფო ენაა ინგლისური, რომელზეც მოსახლეობის 97% საუბრობს (The World Factbook, Australia, 2017). აქვე სხვა ევროპულ ენებთან ერთად გვხვდება

ავსტრალიელ აბორიგენტთა ენები, რომელთაც არ გააჩნიათ საერთო არც ერთ სხვა ენათა ოჯახებთან და ლინგვისტიკის მიერ გაერთიანებულია ავსტრალიურ ენათა ოჯახში.

ოკეანეთში გავრცელებულ ენათა ოჯახებს რაც შეეხება, ერთ-ერთი მათგანი, კერძოდ ავსტრონეზიული ოჯახი ზემოთ უკვე ვახსენეთ, ხსენებული ოჯახის გარდა რეგიონში გვხვდება პაპუასების ენები, რომლებიც ახალ გვინეასა და მასთან ახლოს მდებარე კუნძულებზეა გავრცელებული. მათ სხვა ენებისაგან იზოლირებული მდგომარეობა უკავია, პაპუასების ენათა რაოდენობა ათასზე მეტია და ისინი არამონათესავე 11 ენის ჯგუფს ქმნიან. ამ ჯგუფებიდან ყველაზე მრავალრიცხოვანია ტრანს-ახალგვინეური, დასავლეთ პაპუასური, სეპიკ-რამუ, ტორიჩელისა და აღმოსავლეთ პაპუასური ენათა ოჯახები.

ცხრილი #19

მსოფლიოს ძირითადი ენათა ოჯახები და ჯგუფები

ინდოევროპულ ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
გერმანული	გერმანელები, ინგლისელები, ჰოლანდიელები, ფრიზები (ნიდერლანდები), ფლამანდიელები (ნიდერლანდები და ბელგია), ავსტრიელები, დანიელები, შვედები, შოტლანდიელების ნაწილი, გერმანოშვეიცარიელები, ნორვეგიელები, ელზასელები (საფრანგეთი), ოლსტერელები (ჩრ. ირლანდია), ისლანდიელები, ლუქსემბურგელები, აშშ-ს ამერიკელები, ანგლოკანადელები, აფრიკანერები (სამხ. აფრიკის რესპუბლიკა), ლიხტენშტეინელები, ანგლოავსტრალიელები, ანგლოახალზელანდიელები
სლავური	რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები, პოლონელები, ბულგარელები, ჩეხები, სლოვაკები, სლოვენები, სერბები, ხორვატები, ბოსნიელები, მონტენეგროელები, მაკედონიელები
რომანული	იტალიელები, ფრანგები, ესპანელები, პორტუგალიელები, კატალონიელები, ვალონები (ბელგია), გალიციელები (ესპანეთი), ფრანკოშვეიცარიელები, რეტორომანები (შვეიცარია), კორსიკელები (საფრანგეთი), იტალოშვეიცარიელები, რუმინელები, მოლდოველები, ლათინური ამერიკის ხალხების დიდი უმრავლესობა

ბალტიური	ლიტველები, ლატვიელები
კელტური	ირლანდიელები, ბრეტონელები (საფრანგეთი), უელსელები, გელები (შოტლანდიელების ნაწილი)
ინდოარიული	ჰინდუსტანელები, ბენგალიელები, პენჯაბელები, ბიხარელები (ყველანი ძირითადად ინდოეთი)
ალბანური	ალბანელები, კოსოვოელები
ბერძნული	ბერძნები, კვიპროსელი ბერძნები
ირანული	ირანელები, ავღანელები, ტაჯიკები, ოსები, ქურთები
სომხური	სომხები

ალტაის ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
თურქული	თურქები, თურქმენები, უზბეკები, ყაზახები, ყირგიზები, აზერბაიჯანელები, თათრები, იაკუტები, ბაშკირები, ჩუვაშები, ყარაჩაევლები, ბალყარები (ბოლოს დასახელებული 6 ეთნოსი რუსეთში ცხოვრობს)

სემიტო-ქამიტურ ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
სემიტური	არაბები, ებრაელები

სინო-ტიბეტური ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
მანდარინი (ჩინური)	ჩინელები, დუნგანელები

ურალის ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
ფინო-უგორიული	ფინელები, უნგრელები, ესტონელები, უგორიელები (რუსეთი)

კავკასიურ ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
------------	---------------

აფხაზურ-ადიღური	აფხაზები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, აბაზინები, ადიღეელები
ნახო-დაღესტნური	ჩეჩნები, ინგუშები, ლეკები, ავარელები, დარგინელები

კორეული ენის ოჯახი:
კორეელები

იაპონური ენის ოჯახი:
იაპონელები

ბასკური ენის ოჯახი:
ბასკები

ქართული ენის ოჯახი:
ქართველები, ქართველი ებრაელები

3.7 რელიგიები და მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობა

რელიგიის ერთმნიშვნელოვანი და ზუსტი განსაზღვრების მოცემა ალბათ შეუძლებელია. მეცნიერებაში განმარტებათა დიდი რაოდენობა არსებობს. მათი ხასიათი დამოკიდებულია იმ მეცნიერთა მსოფლმხედველობაზე, რომლებიც მათ ფორმულირებას უკეთებენ. კითხვაზე, თუ რა არის რელიგია ადამიანი უმეტეს შემთხვევაში გვპასუხობს: “ღმერთის რწმენა”.

სიტყვა რელიგია ეტიმოლოგიურად მოდის ლათინური “რელიგარე“-დან, რაც ქართულად გაერთიანებას, რაიმესთან ხელმეორედ დაკავშირებას ნიშნავს. შესაძლებელია, რომ თავდაპირველად იგი ადამიანის რაიმე წმინდასთან, მუდმივთან, უცვლელთან მიჩვევას ნიშნავდა. ეს სიტყვა პირველად ჩვენ წელთაღრიცხვამდე I საუკუნეში იქნა გამოყენებული ცნობილი რომაელი ორატორისა და პოლიტიკოსის, ციცერონის მიერ, სადაც იგი რელიგიას სხვა ცნებას, კერძოდ კი ცრუმორწმუნეობას უპირისპირებს. ტერმინ “რელიგიის” ფართო გამოყენება ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში დაიწყო და აღინიშნებოდა, რომ ახალი რწმენა იყო ღრმად ფილოსოფიური და ზნეობრივი სისტემა და არა ველური ცრურწმენა.

ბუდიზმი – პირველი მსოფლიო რელიგია ინდოეთში წარმოიშვა. სამხრეთ აზიის რეგიონის რელიგიების განვითარებაზე დიდი ზეგავლენა იქონია მისმა გეოგრაფიულმა და სოციალურ-დემოგრაფიულმა თავისებურებებმა. ინდოსტანის ნახევარკუნძული კლიმატურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით ერთ-ერთი ყველაზე მიმზიდველი ადგილი იყო. ამის გამო, აქ უძველესი დროიდან სახლობდნენ სხვადასხვა ხალხები. ინდოსტანზე არ ხდებოდა მონების იმპორტი. მუშა ძალის ნაკლებობა აქ არასდროს იგრძნობოდა. ევროპისაგან განსხვავებით, სადაც ხდებოდა კლასების ჩამოყალიბება, აქ საზოგადოება კასტებად დაიყო. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე მე-6 საუკუნეში აზიაში გავრცელება დაიწყო “დისიდენტურმა” რელიგიებმა ბუდიზმმა და ჯაინიზმმა, რომლებიც საზოგადოების კასტობრივი სტრუქტურის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ალბათ ამის გამო, ამ რელიგიებმა ინდოსტანზე ფეხი ვერ მოიკიდეს. მოგვიანებით, ფეოდალური ურთიერთობების განვითარების დროს ოფიციალურმა რელიგიამ ბრაჰმანიზმმა ტრანსფორმაცია განიცადა და ჩამოყალიბდა ინდუიზმის სახით. ინდუიზმმა მაკონსოლიდირებელი როლი ითამაშა ინდოსტანის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები ხალხების ცხოვრებაში. აღსანიშნავია, რომ ისევე როგორც

ბრაჰმანიზმი, ინდუიზმიც წინააღმდეგი იყო სხვა ხალხების დაპყრობისა. შესაბამისად არასდროს მომხდარა ამ რელიგიის ექსპორტი სხვა რეგიონებში.

სამაგიეროდ, ბუდიზმი შექმნიდან მცირე ხანში გასცდა ინდოეთის ფარგლებს და მოიცვა სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ბუდიზმის ძირითადი დებულება ასეთია: ყოველივეს საფუძველი არის მარადიული, შეუცნობელი სულიერი საწყისი, რომელიც იმყოფება აბსოლუტურ მყუდროებაში – “ნირვანაში”. ხილული მატერიალური სამყარო მხოლოდ ილუზია და მოჩვენებაა. ცხოვრება, რომელიც ამ მოჩვენებით სამყაროში მიმდინარეობს, ბოროტება და ტანჯვაა. ამიტომ ადამიანი მუდამ უნდა ცდილობდეს, რომ რაც შეიძლება მალე დააღწიოს თავი ტანჯვის ქვეყანას. აქედან გამომდინარე, ბუდიზმი ქადაგებს ასკეტიზმსა და პასიურობას. იგი ადამიანს მოუწოდებს უარი თქვას ცხოვრების ყველა სიკეთეზე, დათრგუნოს ყველა ცდუნება, რათა მიაღწიოს ხსნას – “ნირვანას”.

ბუდისტური რელიგიის ფუძემდებლად გადმოცემა ასახელებს შაკიების მეფეთა გვარის შვილს გაუტამას, რომელმაც 29 წლის ასაკში მიატოვა მეფური ცხოვრება და მკაცრი ასკეტური ყოფით დაასრულა სიცოცხლე; ჯერ კიდევ საკმაოდ ახალგაზრდამ შეიცნო ჭეშმარიტება, ადამიანის ცხოვრების ნამდვილი აზრი, რომელიც ოთხი ჭეშმარიტების სახით ჩამოაყალიბა. ამის შემდეგ მას ეწოდა ბუდა – გასხვიოსნებული. მეოთხე ჭეშმარიტებაში ბუდა ადამიანს ასწავლის გზას, თუ როგორ დაძლიოს სურვილები და მოთხოვნილებანი რვასაფეხურიანი ცხოვრების გზის გავლით. ეს საფეხურებია: ჭეშმარიტი ფიქრი, ჭეშმარიტი მოძღვრება, ჭეშმარიტი მისწრაფება, ჭეშმარიტი სიტყვა, ჭეშმარიტი ჭკრეტა, ჭეშმარიტი ჩაღრმავება, ჭეშმარიტი ცხოვრება, ჭეშმარიტი ქცევა. ისევე როგორც სხვა რელიგიები, ბუდიზმი ადამიანის ცხოვრებას ორ ნაწილად ყოფს: სააქაოდ – სანსარად და საიქიოდ – ნირვანად. ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ბუდიზმი ორ მიმდინარეობად გაიყო: თჰერავადად და მაჰაიანადად. პირველის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ სიკვდილის შემდეგ ნირვანაში პირდაპირ ხვდებიან მხოლოდ უმაღლესი კასტის წარმომადგენლები. მაჰაიანელებს, კი მიაჩნიათ, რომ ნირვანაში შეიძლება დაუბრკოლებლად მოხვდეს ყველა ჭეშმარიტი ბუდისტი, განურჩევლად მისი კასტობრივი კუთვნილებისა.

ერთ-ერთი უძველესი მონოთეისტური რელიგიაა იუდაიზმი⁸, რომელიც ძვ. წ-ის II ათასწლეულში შექმნეს მომთაბარე ებრაულმა ტომებმა. იუდაიზმი ჩაისახა გვაროვნული წყობილების დროს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო კლასები. ისტორიული განვითარების მსვლელობაში, როცა გაჩნდა კლასობრივი საზოგადოება, ცვლილებები განიცადა იუდაიზმშიც. მონათმფლობელური საზოგადოების გაჩენის პერიოდში, ათასგვარი სულებისა და წინაპართა კულტის რწმენამ თანდათან დაუთმო ადგილი ჯერ ადგილობრივ და შემდეგ კი ერთიანი ღმერთის რწმენას.

იუდაიზმის ძირითადი დოგმატი არის ერთი ღმერთის რწმენა. ეს დოგმატი იმ ქვეყნად ადამიანის პირადი ხსნის პირობად ცხადდება. იუდაიზმში ერთი ღმერთის რწმენას უშუალოდ უკავშირდება დოგმატი მესია-მხსნელის მოსვლის შესახებ. ამ დოგმატის მიხედვით, მესია მოვა იმისათვის, რომ ადამიანები გაასამართლოს დამსახურების მიხედვით. მიწიერი სამყარო, იუდაიზმის მიხედვით არის მზადება მარადიული მომავლისათვის. იუდაური რელიგიის დოგმატიკაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს იდეას ძველი აღთქმის, როგორც ღვთიური გამოცხადების და უმაღლესი ჭეშმარიტების შესახებ. აქ, უპირველეს ყოვლისა გამოყოფენ მოსეს ხუთწიგნეულს – თორას. იუდაიზმის საფუძველს თორასთან ერთად ქმნის თალმუდი, რომელიც არის ამ რელიგიის ეთიკური და სამართლებრივი კოდექსი.

ქრისტიანობა ოც საუკუნეს ითვლის. ქრისტიანული რელიგია წარმოიშვა პირველ საუკუნეში რომის იმპერიაში. დაპყრობილი ხალხები სასოწარკვეთამდე მივიდნენ, რადგან ღმერთებისა და საკუთარი ძალით თავის გადარჩენის იმედი დაკარგეს, რის გამოც სწრაფად მოიკიდა ფეხი მესიანიზმის იდეამ. იესო ქრისტეს გამოჩენის შემდეგ ის სწრაფად გავრცელდა პალესტინაში. მისმა მოვლინებამ გამოაცოცხლა რომის იმპერიის ერთი ნაწილი. ქრისტიანობა ილაშქრებდა წარმართული რელიგიის წინააღმდეგ, მინიმუმამდე ამარტივებდა რელიგიურ წეს-ჩვეულებათა სისტემას. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ქრისტიანობა ოპოზიციაში ედგა, როგორც წარმართულ, ასევე მონოთეისტურ იუდაიზმს.

V ს.-ში ქრისტიანობა ორ მიმართულებად გაიყო, როდესაც შეიქმნა დასავლეთ რომის იმპერია სატახტო ქალაქ რომით და აღმოსავლეთ რომის იმპერია სატახტო ქალაქ

⁸ მეცნიერულ წრეებში დღემდე მიმდინარეობს დავა იმის თაობაზე, თუ რომელი რელიგია უნდა ჩაითვალოს პირველ მონოთეისტურ რელიგიად, იუდაიზმი თუ ზოროასტრიზმი. სავარაუდოა, რომ მონოთეიზმი უფრო ადრე იყო წარმოდგენილი ზოროასტრიზმში, ვიდრე იუდაიზმში. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერ-თეოლოგთა ნაწილი ზოროასტრიზმს არ მიიჩნევს მონოთეისტურ რელიგიად.

კონსტანტინოპოლით. ამ ორი იმპერიის ეკლესიებს შორის დაწყებული დავა მხოლოდ 1054 წელს დასრულდა, როცა საბოლოოდ ჩამოყალიბდა მართლმადიდებელი და კათოლიკური ეკლესიები. XVI ს.-ში კათოლიციზმს გამოეყო პროტესტანტიზმი, რომელიც ამჟამად მრავალი სუბრელიგიის სახით გვევლინება.

მართლმადიდებლობა თავიდანვე დაექვემდებარა ბიზანტიის იმპერატორის ხელისუფლებას. მასში ჩამოყალიბდა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, ავტოკეფალური მართლმადიდებლური ეკლესიები. დღეისათვის მსოფლიოში 15 ავტოკეფალური (კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალიმის, საბერძნეთის, საქართველოს, რუმინეთის, ბულგარეთის, რუსეთის, კვიპროსის, ელადის, ალბანეთის, პოლონეთის, ჩეხეთის და ამერიკის) და 3 ავტონომიური (სინაის, ფინეთის და იაპონიის) მართლმადიდებლური ეკლესიაა.

მართლმადიდებლობისაგან განსხვავებით კათოლიკური ეკლესიის სტრუქტურა მკაცრად ცენტრალიზებულია. მისი ცენტრი ვატიკანში მდებარეობს. კათოლიციზმსა და მართლმადიდებლობას ბევრი საერთო გააჩნია, თუმცა სარწმუნოებისა და კულტის გაგებაში არსებობს ცალკეული მნიშვნელოვანი განსხვავებები. კათოლიკური ეკლესია კანონიკურად თვლის ბიბლიას მხოლოდ ლათინურ ენაზე, იმ დროს, როდესაც მართლმადიდებლურ ქვეყნებში გამოიყენება შესაბამისი ქვეყნის ენებზე ნათარგმნი ბიბლია. განსხვავებით მართლმადიდებლობისაგან, რომელიც ამტკიცებს, რომ სულიწმინდა მამა ღმერთიდან გადმოდის, კათოლიკეები კი მიიჩნევენ, რომ სულიწმინდა გადმოდის, როგორც მამა ღმერთიდან, ისე ძე ღმერთიდან. მართლმადიდებლებისაგან განსხვავებით, კათოლიკეები სამოთხისა და ჯოჯოხეთის გარდა აღიარებენ სალხინობელს, სადაც უნდა მოხდეს სამოთხისათვის არასაკმარისად განწმენდილი სულის განწმენდა. კათოლიციზმის ერთ-ერთი თავისებურებაა რომის პაპის უცოდველობისა და პირველობის აღიარება.

ქრისტიანული სარწმუნოების საფუძველია ბიბლია (წმინდა წერილი, წიგნი) ანუ ძველი და ახალი აღთქმა. ქრისტიანული მოძღვრებისა და კულტის ერთ-ერთი მთავარი წყაროა სახარება (ევანგელე). სახარება წარმოადგენს ახალი აღთქმის პირველ ოთხ წიგნს, რომლებიც შეიცავენ ხარებას ქრისტეს შობის, ცხოვრების, ვნებისა და აღდგომის შესახებ. არსებობს ოთხი კანონიკური სახარება: მათესი, მარკოზის, ლუკასი და იოანესი.

ისლამი⁹, მსოფლიო რელიგიათა შორის ყველაზე ახალგაზრდაა, აღმოცენდა არაბეთის ნახევარკუნძულზე, ახალი წელთაღრიცხვის მე-7 ს.-ის დასაწყისში. ამ დროისთვის არაბების ნაწილი ქრისტიანობას ეზიარა, მაგრამ უმრავლესობა წარმართულ რწმენაზე რჩებოდა. არაბები უდიდეს პატივს მიაგებდნენ მექას ოაზისში მდებარე ტაძარს, სადაც ინახებოდა ქააბა – მათთვის უწმინდესი “შავი ქვა”.

ისლამის ფუძემდებელი მუჰამედი (არაბულად მისი სახელი გამოითქმის, როგორც “მოჰამად”), მექის ერთ-ერთი შეძლებული და წარჩინებული ოჯახის წარმომადგენელი იყო. ადრე დაობლებული მოჰამედი სხვადასხვა დროს მწყემსად, აქლემების გამყოლად, ვაჭრადც კი მუშაობდა. როგორც პატიოსანმა ადამიანმა დაიმსახურა მეტსახელი “ალ-ამინ” (სანდო).

40 წლის ასაკში მუჰამედს (მიჩნეულია, რომ ეს 610 წელს მოხდა) ჰქონდა ხილვები, რომლის დროსაც მას ჩაესმა ალაჰის ქადაგებანი. მუჰამედი წერა-კითხვის არმცოდნე იყო, ამდენად ყურანის ტექსტს იგი ზეპირად გადასცემდა მის მიმდევრებს. მისი გამონათქვამები ჩაიწერეს და იმისათვის, რომ არ ყოფილიყო კითხვათსხვაობა, ჩანაწერების სხვადასხვა ვერსიები მოსპეს. არაბული ენა, რომელზეც ყურანი არის შესრულებული ისლამის ერთადერთ ენადაა მიჩნეული. წესით ის არც უნდა ითარგმნებოდეს სხვა ენებზე, რადგან შესაძლოა ჭეშმარიტი აზრი დაიკარგოს.

მუჰამედი კარგად იცნობდა იუდაიზმისა და ქრისტიანობის პრინციპებს, რაც გარკვეულწილად ყურანშიც აისახა. ყურანში მრავლადაა ნასესხები იდეები ბიბლიიდან, რაც სრულებითაც არ ამცირებს მის თვითმყოფადობას.

ყურანი ქრისტიანებსა და იუდეველებს მიიჩნევს “აჰლ ალ-ქითაბ”-ად (“წიგნის ხალხად”) და მუსლიმებისგან მოითხოვს, რომ მათ მიმართ ტოლერანტობა გამოამჟღავნონ. ისლამი წინასწარმეტყველებად სცნობს იმავე პირებს, რასაც იუდაიზმი და ქრისტიანობა, კერძოდ ნოეს, აბრამს, იესოს, მოსეს, ადამს. ყურანი მოწიწებით მოიხსენიებს მარიამს, როგორც წინასწარმეტყველ იესოს დედას. მაგრამ ყველაზე მაღლა ყურანი აყენებს ისლამისთვის უდიდეს წინასწარმეტყველს, მოციქულთა მოციქულს – მუჰამედს. მაგრამ არც იუდეველები და არც ქრისტიანები მუჰამედს ღმერთის მოციქულად და წინასწარმეტყველად არ სცნობენ.

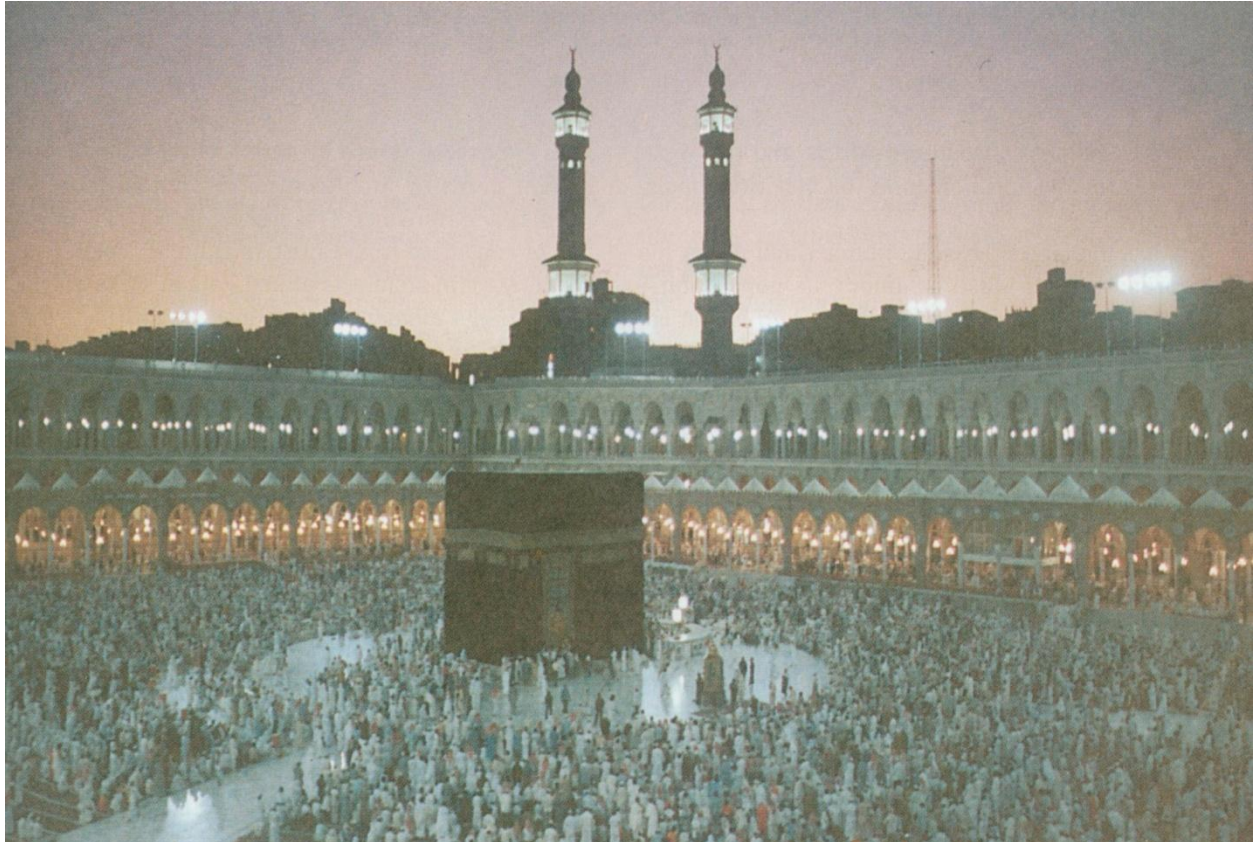
⁹ ინფორმაცია ისლამის წარმოშობის შესახებ ადებულია შემდეგი წყაროდან: გაჩეჩილაძე რ. (2003). ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი. გვ. 138-145

ისლამის საფუძველს ყურანთან ერთად ქმნის შარიათი, რომელიც არის მისი რელიგიურ-ეთიკური და სამართლებრივი ნორმების კრებული. ისლამი საკმაოდ მალე ჩამოყალიბდა მწყობრ რელიგიურ სისტემად. წარმართულ არაბული საზოგადოებაში სიკვდილი არსებობის დასასრულად იყო მიჩნეული, ხოლო მუჰამედმა დაარწმუნა არაბები, რომ ჭეშმარიტი მორწმუნენი სიკვდილის შემდეგ სამოთხეს ეზიარებიან, ხოლო ცოდვილნი ჯოჯოხეთში მოხვდებიან. ისლამის მიმდევართათვის ეს დიდი სტიმული იყო ებრძოლათ “ჭეშმარიტი რწმენისათვის” და შემდგომი ცხოვრება სამოთხეში გაეტარებინათ.

ისლამის, როგორც რელიგიის, საბოლოო სახით ჩამოყალიბება მოხდა იასრიბში, ქალაქში სადაც მუჰამედმა რვა წელი გაატარა, მას შემდეგ რაც იძულებული იყო მექა მიეტოვებინა. მუჰამადის გადასახლებას მექადან იასრიბში (სავარაუდოდ ეს მოხდა ქრისტიანული კალენდრით 622 წლის 16 ივლისს) მუსლიმებმა უწოდეს ჰიჯრა და თავისი წელთაღრიცხვა სწორედ ამ თარიღიდან დაიწყეს. მუჰამედმა თავისი მექელი თანამოაზრეების (“მუჰაჯირების”) მხარდაჭერით იასრიბში საფუძველი ჩაუყარა მუსლიმთა პირველ სახელმწიფოს. მოგვიანებით იასრიბს დაერქვა მედინა, რომელიც მუსლიმთათვის მექას შემდეგ მეორე წმინდა ქალაქია.

630 წელს მუჰამადმა მოკავშირეთა ლაშქრით აიღო მექა. გამარჯვებულებმა გაანადგურეს წარმართული კერპები, მაგრამ შეინარჩუნეს ქაბა. ის ამჟამად მდებარეობს მოჰამედის მიერ დაფუძნებული მექის მთავარი მიზგითის ალ-მასჯიდ ალ-ჰარამ-ის ეზოს ცენტრში. ეს ადგილი მუსლიმთა მთავარი სალოცავი და ყველაზე წმინდა ადგილია.

მუჰამადის სიკვდილის შემდეგ მისი ადგილი დაიკავა, ხალიფამ, მუჰამედის ნაცვალმა. შემდეგი 29 წლის განმავლობაში ხალიფატს მართავდნენ აბუ-ბაქრი, ომარი, ოსმანი და ალი. ისლამი ამ ოთხ ხალიფას უმწიკვლოდ ან “მართლმორწმუნედ” (“არ-რაშიდუნ”) მიიჩნევს, ხოლო მათი მეფობის პერიოდი მიჩნეულია მუსლიმთა “ოქროს ხანად”.

661 წელს სამოქალაქო ომში დაიღუპა მეოთხე ხალიფა ალი, რომლის სიკვდილის შემდეგ ისლამში განხეთქილება წარმოიშვა. ალის მომხრეების აზრით ხალიფას ტიტული უნდა გადასულიყო მისი ქალიშვილის შთამომავალ ჰასანზე (ჰუსეინზე). მაგრამ ისიც მოკლეს და ხალიფა გახდა უმიანთა გვარის წარმომადგენელი უმაჰია, რომელმაც სატახტო ქალაქად დამასკო გამოაცხადა. ალის მომხრეებმა მისი გამეფება არალეგიტიმურად აღიარეს და ისლამი ორ – სუნიტურ და შიიტურ შტოებად გაიყო. სუნიტები ყურანთან ერთად წმინდა წიგნად აღიარებენ სუნას, სადაც მოჰამედის ცხოვრება არის აღწერილი. შიიტები სუნას მხოლოდ ნაწილობრივ ცნობენ.

ისლამი მთელ მსოფლიოს კულტურული თვალსაზრისით ორ ნაწილად ჰყოფს. პირველი არის დარ ალ-ისლამი (ისლამის სახლი, მხარე), ე.ი. ტერიტორია, სადაც მუსლიმები ცხოვრობენ. მეორე კი დარ ალ-ჰარბი (ომის სახლი, მხარე) ანუ მსოფლიოს ის ნაწილი, რომელშიც ისლამი არ არის გავრცელებული. ისლამის მიხედვით მუსლიმები უნდა შეეცადონ, რომ მთელი მსოფლიო “დარ ალ-ისლამად” იქცეს.

ისლამის გავრცელების არეალი XVI ს-ის მიჯნაზე

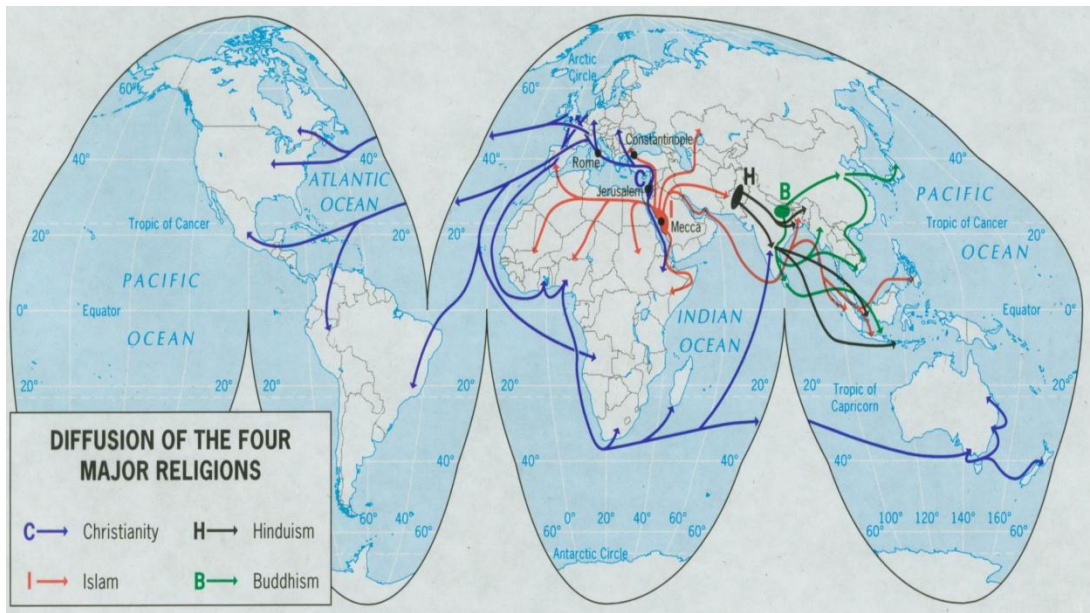

ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ დღიდან ხალიფატის შექმნისა დაიწყო არაბული დაპყრობები, რომელთა მიზანი იყო არა მხოლოდ ახალი მიწების დაპყრობა, არამედ ამ ტერიტორიებზე ისლამის გავრცელება. უნდა ითქვას, რომ სამხრეთელი ხალხების დიდი უმრავლესობისათვის ისლამი მისაღები აღმოჩნდა, რადგან იგი კარგად პასუხობდა ამ ხალხების მოთხოვნილებებს და შეესაბამებოდა მათ ადათ-წესებს. ისლამის განვითარებას ხელი შეუწყო იმ ფაქტმა, რომ არაბული კულტურა იზვიათი გამონაკლისის გარდა უფრო მაღლა იდგა, ვიდრე მათ მიერ დაპყრობილი ხალხების კულტურა. არაბებმა დაპყრობილ ტერიტორიებზე ისლამის გარდა გაავრცელეს დამწერლობა. ისლამმა და არაბულმა დამწერლობამ ფეხი ვერ მოიკიდეს ევროპაში, იქ სადაც უკვე არსებობდა ქრისტიანობა და საკუთარი დამწერლობა, კერძოდ, ესპანეთში, პორტუგალიაში, საფრანგეთში, საქართველოსა და სომხეთში. XIII საუკუნეში ისლამი გავრცელდა წინა აზიაში, იქ სადაც თურქული ტომები სახლობდნენ. ამ დროისათვის თურქომანებმა, რომლებიც სამხრეთ ციმბირის და შუა აზიის მკვიდრებად ითვლებოდნენ, დაიპყრეს შუა აზიის, ირანის და წინა აზიის ტერიტორიები. მრავალრიცხოვანმა თურქომანებმა ანუ ოსმალოებმა დაიწყეს ჯერ ჩრდილოელი მეზობლების, ხოლო შემდეგ არაბების შევიწროებაც. საბოლოოდ მათ გაანადგურეს

ბიზანტიის იმპერია და არაბთა ხალიფატი. ამასთან, ოსმალოებმა დაიპყრეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის და კავკასიის ნაწილი, სადაც გავრცელეს ისლამი, მაგალითად ალბანეთში, ბოსნიაში, აზერბაიჯანში, ჩრდილოეთ კავკასიაში. არაბებისა და ბიზანტიელებისგან განსხვავებით ოსმალოები არ გამოირჩეოდნენ კულტურის განვითარების მაღალი დონით. ამის გამო, ისლამურ სამყაროში დაიწყო კულტურული სტაგნაცია, რამაც უარყოფითი როლი ითამაშა ამ ცივილიზაციის შემდგომ განვითარებაზე.

ნახ. #16

მსოფლიოს 4 ძირითადი რელიგიის გავრცელება

წყარო: www.slidplayer.com

რელიგიების (კონფესიების) თანამედროვე გეოგრაფია უკანასკნელი რამდენიმე საუკუნის მანძილზე დიდი სტაბილურობით გამოირჩევა. რელიგიების ექსპანსიური განვითარება ფაქტობრივად შეჩერებულია, მაგრამ ამავე დროს, განსაკუთრებით XX-XXI საუკუნეებში, ტრადიციულ რელიგიათა გვერდით, იქმნება მრავალი ახალი, არატრადიციული რწმენები, რომელთა დიდი ნაწილისთვის დამახასიათებელია მიმდევართა რაოდენობის განუხრელი ზრდა.

მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობის დადგენა საკმაოდ რთულია და არსებული მონაცემები მხოლოდ მიახლოებით სურათს იძლევა. ყოველივე ეს გამოწვეულია სხვადასხვა ქვეყნებში სტატისტიკური აღრიცხვის განსხვავებული მეთოდების

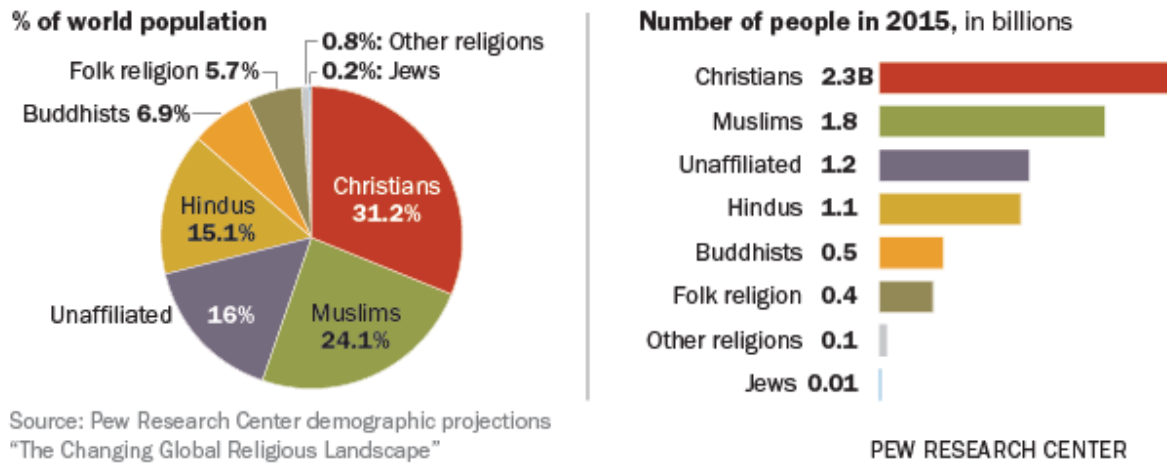
გამოყენებით (ცალკეულ ქვეყნებში აღრიცხვა წარმოებს საეკლესიო ორგანიზაციებში და საკმაოდ არაზუსტად) და ზოგში კი მათი სრულიად არარსებობით. რეალურ სურათს ცვლის ის ფაქტიც, რომ აღმოსავლეთ აზიის ზოგიერთ ქვეყანაში ადამიანი ერთდროულად რამოდენიმე რელიგიის მიმდევარი იყოს და ის რამდენიმე განსხვავებული რელიგიის მიმდევრების სიაში შეიძლება აღმოჩნდეს.

2015 წლის მონაცემებით, აღმსარებელთა რაოდენობის მიხედვით, პირველობას ქრისტიანობა ინარჩუნებს. მას მსოფლიოში დაახლოებით 2,3 მილიარდი მიმდევარი ჰყავს. მეორე ადგილზეა ისლამი – 1,8 მილიარდი მიმდევარი. შთამბეჭდავია არამორწმუნეთა (ათეისტების, სეკულარების, აგნოსტიკოსების) რაოდენობაც – 1,2 მლრდ., ბუდიზმი – 500 მლნ. ეთნიკურ რელიგიებში მიმდევართა რიცხვით გამოირჩევა ინდუიზმი – 1,1 მლრდ. ადამიანი.

ნახ. #17

ძირითადი რელიგიების მიმდევრები

Christians are the largest religious group in 2015

წყარო: **The Changing Global Religious Landscape.**

<http://www.pewforum.org/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/>

ზემოთ აღნიშნული, მოსახლეობის კონფესიური შემადგენლობის დადგენასთან დაკავშირებული სირთულეების გამო, საკმაოდ ძნელია ცალკეულ რელიგიათა მიმდევრების დინამიკის განსაზღვრა. არსებული სტატისტიკა საშუალებას გვაძლევს შევადაროთ 1987-2015

წლებში სხვადასხვა რელიგიის მიმდევართა რაოდენობის დინამიკა. აღნიშნულ პერიოდში გაიზარდა მუსლიმების (17%-დან 23%-მდე) და ინდუისტების (12%-დან 15%-მდე) ხვედრითი წილი ყველა რელიგიის აღმსარებელთა რაოდენობაში. ეს ფაქტი აიხსნება იმით, რომ სწორედ იმ ქვეყნებში, სადაც დასახელებული რელიგიებია გავრცელებული, აღინიშნება მოსახლეობის ყველაზე დიდი ბუნებრივი მატება.

რამდენადმე შეიცვალა ცალკეულ რელიგიათა და მათ მიმდინარეობათა თანაფარდობა მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით. ასე მაგალითად, აფრიკაში (საჰარიდან სამხრეთით) მისიონერების მოღვაწეობისა და რიგი პოლიტიკური ფაქტორების გავლენით მნიშვნელოვნად გაიზარდა ქრისტიანთა და მუსლიმთა რაოდენობა, ადგილობრივ ტრადიციულ რელიგიათა მიმდევრების შემცირების ხარჯზე. ლათინურ ამერიკაში, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ კვლავ კათოლიციზმის ციტადელია, იზრდება პროტესტანტთა რიცხვი.

ქრისტიანობა მსოფლიოში ყველაზე ფართო გავრცელებული რელიგიაა. პირველ რიგში ეს ეხება კათოლიციზმს. კათოლიკეები, ბევრ ქვეყანაში, მორწმუნეთა უმრავლესობას, ხოლო ზოგიერთში კი მეტნაკლებად მნიშვნელოვან რელიგიურ ჯგუფებს ქმნიან (იხ. ნახ #18).

ნახ #18

აზიაში ისინი მხოლოდ ფილიპინებზე შეადგენენ აღმსარებელთა უმრავლესობას, თუმცა მათი ცალკეული ჯგუფები წარმოდგენილია ბევრ სხვა ქვეყანაშიც. აფრიკაში კათოლიკური რწმენა ძირითადად ესპანეთისა და პორტუგალიის ყოფილ კოლონიებში შემორჩა. ავსტრალიაში ისინი მორწმუნეთა დაახლოებით 1/3-ს წარმოადგენენ. მაგრამ მათი გავრცელების ყველაზე ფართო არეალი წარმოდგენილია ლათინურ ამერიკაში, სადაც ისინი ყველა ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობას ქმნიან. ეს ესპანური და პორტუგალიური კოლონიზაციის შედეგია. კათოლიკეები საკმაოდ ფართოდ არიან წარმოდგენილი ჩრდილოეთ ამერიკაშიც.

გავრცელების ფართო გეოგრაფიული არეალი დამახასიათებელია, აგრეთვე, პროტესტანტიზმისათვის, რომელსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ჩრდილოეთ, ცენტრალურ და ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კონფესიურ შემადგენლობაში. პროტესტანტები ქმნიან მორწმუნეთა ძირითად ჯგუფებს სამხრეთ და დასავლეთ აფრიკაში; ისინი მრავლად არიან ავსტრალიასა და ოკენეთში, ხოლო აშშ-სა და კანადაში შეადგენენ მორწმუნეთა შესაბამისად ნახევარს და მესამედს.

მართლმადიდებლობის გავრცელების არეალი გაცილებით უფრო შეზღუდულია. ყველაზე დიდი რაოდენობით მართლმადიდებლები ყოფილ საბჭოთა კავშირში (რუსეთი, უკრაინა, ბელორუსია, მოლდოვა, საქართველო) და სამხრეთ-აღმოსავლეთი ევროპის ქვეყნებშია (საბერძნეთი, რუმინეთი, ბულგარეთი, კვიპროსი, მაკედონია, სერბეთი, ჩერნოგორია) წარმოდგენილი (იხ. დანართი, ნახ. #19).

ისლამი, მიმდევართა რაოდენობით მეორე ადგილზეა. გეოგრაფიული თვალსაზრისით, ქრისტიანობისაგან განსხვავებით მისი გავრცელების არეალები აზიისა და აფრიკის ტერიტორიებით შემოისაზღვრება. მუსლიმების კონცენტრაციის ძირითადი რეგიონებია სამხრეთ-დასავლეთი და ცენტრალური აზია, ჩრდილოეთი აფრიკა და ნაწილობრივ სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზია. სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში ისლამი ქარბობს ყველა ქვეყანაში, გარდა ისრაელისა და კვიპროსისა, სამხრეთ აზიაში – პაკისტანსა და ბანგლადეშში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში – ინდონეზიაში, ცენტრალურ აზიაში – ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებში. ისლამი დომინანტი რელიგიაა ჩრდილოეთ აფრიკის ყველა, ხოლო ცენტრალურ-აღმოსავლეთ აფრიკაში კი ზოგიერთ ქვეყანაში.

ევროპაში მუსლიმები უმრავლესობას მხოლოდ ალბანეთსა და ბოსნია-ჰერცეგოვინაში შეადგენენ.

დღესდღეობით მსოფლიოში 50-ზე მეტი ისლამური სახელმწიფოა. მათ შორის 28-ში ისლამი სახელმწიფო რელიგიადაა გამოცხადებული. ყველაზე მრავალრიცხოვანი ისლამური სახელმწიფოებია: ინდონეზია, პაკისტანი, ბანგლადეში, ნიგერია, ირანი, თურქეთი, ეგვიპტე.

ბუდიზმი, რელიგიების მსოფლიო რუკაზე გაცილებით კომპაქტურად არის წარმოდგენილი და მოიცავს ცენტრალურ-აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზიის ზოგიერთ რაიონებს. ამასთანავე, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში ჭარბობენ თჰერავადას და მაჰაიანას აღმსარებლები, ხოლო ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ნაწილში ლამაიზმის მიმდევრები. მნიშვნელოვანია ბუდიზმის გავლენა იაპონიაში, ჩინეთსა და კორეის რესპუბლიკაში.

ეთნიკური და რეგიონული რელიგიების გავრცელების არეალები, როგორც წესი, კიდევ უფრო შეზღუდულია. ასე, ინდუიზმის ადეპტების 99% მოდის აზიაზე, უპირატესად კი ინდოეთსა და ნეპალზე. კონფუციონიზმმა გავლენა თავის სამშობლოში – ჩინეთში შეინარჩუნა, ხოლო სინტოიზმი კი წმინდა იაპონურ რელიგიად რჩება. სრულიად განსხვავებული გეოგრაფია გააჩნია იუდაიზმს, რომელიც რამდენიმე ქვეყანაში, მეტწილად ისრაელსა და აშშ-შია წარმოდგენილი. ადგილობრივი ტრადიციული რელიგიები უმეტესწილად აფრიკაში და ფრაგმენტულად აზიაში, ამერიკასა და ოკეანეთშია შემორჩენილი.

კონფესიათა გეოგრაფიის ერთ-ერთი ამოცანაა ქვეყნების შესწავლა მათში გავრცელებული რელიგიის (რელიგიების) მიხედვით და მსოფლიოს კლასიფიკაცია მონო-, ბი- და პოლიკონფესიურ ქვეყნებად. მსოფლიოში ქვეყანათა უმრავლესობა განეკუთვნება მონოკონფესიურ სახელმწიფოთა რიცხვს, ანუ მათი მოსახლეობის 70%-ზე მეტი ერთი რელიგიის აღმსარებელია. ბიკონფესიური და პოლიკონფესიური ქვეყნების რაოდენობა თითქმის თანაბარია. პოლიკონფესიური ქვეყნების უმრავლესობა აფრიკაში მდებარეობს. ეს განპირობებულია იმით, რომ აფრიკა ისტორიულ წარსულში ახლო აღმოსავლური და ევროპული კოლონიალიზმის ობიექტი იყო, რის შედეგადაც აქ არსებულ ადგილობრივ ტრადიციულ რელიგიებთან ერთად, ფართოდ გავრცელდა ისლამი და ქრისტიანობა.

ამრიგად, თანამედროვე მსოფლიოს რელიგიური სურათი საკმაოდ რთული და მრავალფეროვანია. მიუხედავად იმისა რომ რელიგია საკმაოდ კონსერვატიული სოციალურ-

კულტურული ფენომენია, მასში მიმდინარე პროცესებს გარკვეული ცვლილებები შეაქვს მსოფლიოს კონფესიათა გეოგრაფიაში.

ცხრილი #20

მსოფლიოს რელიგიური შემადგენლობა

ქრისტიანები

მართლმადიდებლები:

ქართველები, ბერძნები, რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები, სერბები, ბულგარელები, მაკედონიელები, რუმინელები, მოლდოველები, ჩერნოგორიელები, კვიპროსელი ბერძნები, ოსები, აფხაზების ნახევარი.

მონოფიზიტები: ეთიოპელების უმრავლესობა, ლიბანელი არაბების 1/3, ასირიელები.

სომხეთის სამოციქულო ეკლესიის მიმდევრები (გრიგორიანელები): სომხები.

კათოლიკეები:

ლათინური ამერიკის ხალხები, ავსტრიელები, გერმანელების ნახევარი, ვალონები, ფლამანდიელების უმრავლესობა, ირლანდიელების უმრავლესობა, უნგრელების უმრავლესობა, ხორვატები, სლოვენელები, პოლონელები, ესპანელები, ბასკები, კატალონიელები, გალიციელები, ლიტველები, კორსიკელები, ლიხტენშტეინელები, ლუქსემბურგელები, მალტელები, პორტუგალიელები, ფრანგები, სლოვაკების უმრავლესობა, ჩეხების უმრავლესობა, ფრანკოშვეიცარიელების უმრავლესობა, იტალოშვეიცარიელები, ფილიპინელები.

პროტესტანტები: ინგლისელები (ანგლიკანები), შოტლანდიელების უმრავლესობა (პრესბიტორიანები), უელსელების უმრავლესობა (ანგლიკანები), გერმანელების ნახევარი (ლუთერანები), ფინელები (ლუთერანები), დანიელები (ლუთერანები), ნორვეგიელები (ლუთერანები), ისლანდიელები (ლუთერანები), ჰოლანდიელების უმრავლესობა (კალვინისტები), შვედები (ლუთერანები), გერმანოშვეიცარიელების უმრავლესობა

(კალვინისტები), სამხრეთ კორეელთა მეოთხედი (ანგლიკანები და პრესბიტერიანები), ესტონელები (ლუთერანები), ლატვიელების უმრავლესობა (ლუთერანები).

მუსლიმები

მუსლიმი შიიტები: ირანელები, ბაჰრეინელთა უმრავლესობა, ერაყელთა უმრავლესობა, იემენელთა უმრავლესობა, აზერბაიჯანელები, იორდანელების 10%, ავღანელების 10%, სირიელების 20%.

მუსლიმი სუნიტები: არაბები (წინა პუნქტში ჩამოთვლილი შიიტი არაბებისა გარდა), ქურთები, ინდონეზიელები, ავღანელები, პაკისტანელები, მალაიზიელების 2/3, თურქები, პაკისტანელები, კვიპროსელი თურქები, დაღესტნელები, ჩეჩნები, ინგუშები, ჩერქეზები, ყაზახელები, ბალყარები, ყარაჩაევლები, თათრები, ბაშკირები, თურქმენები, უზბეკები, ყირგიზები, ყაზახები, ტაჯიკების უმრავლესობა, ალბანელები, ბოსნიელები, აფხაზების ნახევარი.

ბუდისტები

ბირმელები, ვიეტნამელები, ჩინელები, კორეელების უმრავლესობა, ლაოსელები, მალაიზიელების 1/3, ტაილანდელები, შრი-ლანკელების უმრავლესობა, იაპონელები.

ინდუისტები

ინდოელთა უმრავლესობა, ნეპალელები.

იუდეველები

ებრაელები

თავი 4. მიგრაცია

4.1 მოსახლეობის მიგრაცია, როგორც საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენა

მოსახლეობის მიგრაცია ანუ მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა კაცობრიობის ისტორიაში უძველესი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენაა. მიგრაცია (*Migratio*) ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს გადასახლებას. უხსოვარი დროიდან ადამიანები ერთი ტერიტორიიდან მეორეზე გადაადგილდებოდნენ საკვების მოპოვების, საცხოვრებლის პოვნის, დასაქმების, ვაჭრობის, მკურნალობის, განათლების მიღების, მოგზაურობის, ახალი ტერიტორიების ათვისების ან დაპყრობის, კულტურული იდენტობის და სიცოცხლის შენარჩუნების მიზნით.

აქედან ნათელია, რომ მიგრაციები სხვადასხვა, მათ შორის ბუნებრივ-გეოგრაფიული, ეკონომიკური, დემოგრაფიული, საომარი, პოლიტიკური, კულტურული (მათ შორის რელიგიური და ეთნიკური), სოციალური მიზეზებით და ფაქტორებითაა გამოწვეული. ადამიანების მიგრაცია ერთი ან ერთდროულად რამდენიმე ფაქტორით შეიძლება იყოს განპირობებული.

მიგრაციებზე მოქმედი ფაქტორებიდან უძველესია *ბუნებრივ-გეოგრაფიული ფაქტორი*. თავისი განვითარების ადრინდელ ეტაპზე ადამიანების გადასახლების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მიზეზად გვევლინებოდა ბუნებრივი კატაკლიზმები, კერძოდ ვულკანური ამოფრქვევები, მიწისძვრები, წყალდიდობა, ზვავები, ქარიშხლები და ა.შ. გარდა ამისა, ანტიკურ ეპოქაში ადამიანი ხშირად იცვლიდა საცხოვრებელ ადგილს თუ მისი ნათესები გვალვის ან სხვა ბუნებრივი მოვლენის შედეგად ნადგურდებოდა. საუკუნეების განმავლობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ადგილის გეოგრაფიულ მდებარეობას და მის ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებს ენიჭებოდა. ადამიანები ცდილობდნენ ეცხოვრათ, ერთი მხრივ, თბილ კლიმატურ სარტყლებში, ხოლო, მეორე მხრივ, წყალთან ახლოს, კერძოდ ზღის ან მდინარის სანაპიროზე. მოსახლეობის გადაადგილება, ასევე დაკავშირებული იყო ნიადაგების ნაყოფირებასთან, რის გამოც მთის მოსახლეობა საცხოვრებლად ბარში ჩადიოდა.

ომები ადამიანების მასობრივი ტერიტორიული გადაადგილების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია. ომების შედეგად იცვლებოდა არა მარტო ქვეყნების საზღვრები, არამედ მათი მოსახლეობის ეთნიკური და რელიგიური შემადგენლობა.

დაპყრობილი ხალხი ხშირად იძულებული იყო დაეტოვებინა თავისი ბინადრობის ადგილები და სხვაგან გადასახლებულიყო. სწორედ ომების და მოსახლეობის მასობრივი გადასახლების შედეგად მიიღო დღევანდელი ეთნოდემოგრაფიული სახე ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკებმა, ავსტრალიამ, ჩრდილოეთ აფრიკამ, ციმბირმა, რუსეთის შორეულმა აღმოსავლეთმა და ა.შ. თვით ევროპის ქვეყნების უმეტესობაში მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას შეადგენენ ის ხალხები, რომლებიც აქ დაპყრობითი ომების შედეგად ჩასახლდნენ. თანამედროვე მსოფლიოში რეგიონული ომების ან შეიარაღებული კონფლიქტების მიზეზით ასეულობით ათასი ადამიანი იძულებული იყო მიეტოვებინა საცხოვრებელი და სხვაგან გადასახლებულიყო. ასე მოხდა ყოფილ იუგოსლავიაში, საქართველოში, აზერბაიჯანში, რუანდაში და ა.შ.

თანამედროვე მიგრაციულ პროცესებში უმნიშვნელოვანესი ადგილი *ეკონომიკური ფაქტორით* გამოწვეულ ტერიტორიულ გადაადგილებას უკავია. მაღალგანვითარებული ქვეყნები, ბუნებრივი მატების დაბალი დონის გამო განიცდიან სამუშაო ძალის დეფიციტს და მისი აღმოფხვრა, როგორც წესი სხვა ქვეყნებიდან ჩამოსული ადამიანების ხარჯზე ხდება. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ პროცესს აშკარად გამოხატული სოციალურ-გეოგრაფიული მიმართულება გააჩნია, რადგან განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობა დასაქმების მიზნით მიემართება ეკონომიკურად მაღალგანვითარებულ ან განვითარებად, მაგრამ ენერგო რესურსებით მდიდარ ქვეყნებში. აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ეკონომიკურმა ემიგრაციამ მასშტაბური ხასიათი მაღალგანვითარებულ ქვეყნებშიც მიიღო. ეკონომიკურად განვითარებული ერთი ქვეყნიდან მეორეში სამუშაოდ მაღალი დონისა და კვალიფიკაციის მქონე სპეციალისტები მიემგზავრებიან. მათ ემიგრაციას აშკარად გამოხატული მატერიალური ხასიათი აქვს, რადგან იგი დაკავშირებულია უფრო მაღალი ანაზღაურების მიღებასთან. აღნიშნული სახის მიგრაციას ადგილი აქვს ევროპის ფარგლებში და ევროპიდან ამერიკის შეერთებულ შტატებში ან კანადასა და აშშ-ს შორის.

დემოგრაფიული სიტუაცია გარკვეულ გავლენას ახდენს მიგრაციულ პროცესებზე. ცნობილია, რომ ეკონომიკურად სუსტად განვითარებულ ქვეყნებში ჭარბმოსახლეობა უმუშევრობის ზრდაზე პირდაპირ აისახება, რის გამოც მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი იძულებულია სამუშაო სხვა ქვეყნებში ეძებოს. შესაბამისად, მოსახლეობის ემიგრაცია,

როგორც წესი, მაღალია იმ ქვეყნებში, რომლებიც გამოირჩევიან მოსახლეობის ბუნებრივი მატების მაღალი დონით.

ქალაქებში შრომათმოწყობის მაღალი პოტენციალის არსებობამ ხელი შეუწყო მათი მოსახლეობის სწრაფ ზრდას სოფლის მოსახლეობის მიზიდვის ხარჯზე. ეს პროცესი განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმდინარეობს განვითარებად ქვეყნებში, სადაც ჭარბმოსახლეობის და აქედან გამომდინარე დასაქმების პრობლემა განსაკუთრებით მწვავედ სასოფლო დასახლებებში დგას.

ადამიანს, რომლებიც მიგრაციულ პროცესებში მონაწილეობს ზოგადად **მიგრანტი** ეწოდება. ამასთან, მიგრაციის გამომწვევი მიზეზების მიხედვით განასხვავებენ მიგრანტების რამდენიმე კატეგორიას. ჩვენი სახელმძღვანელოს მე-2 თავში მოცემულია ემიგრაციის და იმიგრაციის განმარტებები. ამ განმარტებებიდან ჩანს, რომ ადამიანი, რომელიც ტოვებს სამშობლოს და სამუდამოდ ან დიდი ხნით მიემგზავრება სხვა ქვეყანაში არის **ემიგრანტი**, ხოლო ეს ადამიანი მის მიმღებ ქვეყანაში იქნება **იმიგრანტი**.

სხვაობა იმიგრაციის და ემიგრაციის მაჩვენებლებს შორის არის **მიგრაციის სალდო**. მიგრაციის სალდო გამოისახება, როგორც აბსოლტური მაჩვენებლებით, ასევე პროცენტებით ან პრომილებით. თუ, იმიგრაცია ემიგრაციას აჭარბებს, ამ შემთხვევაში ქვეყნისათვის დამახასიათებელია მიგრაციის დადებითი სალდო, ხოლო თუ ადგილი აქვს პირუკუ მოვლენას, მაშინ მიგრაციის სალდო უარყოფითი იქნება.

სამართლებრივი თვალსაზრისით მიგრაციები, კერძოდ კი საერთაშორისო მიგრაციები შეიძლება იყოს **ლეგალური** ან **არალეგალური** ხასიათის. თუ ერთი ქვეყნის მოქალაქე მეორეში შეაღწევს ამ ქვეყნის იმიგრაციის დადგენილი წესების დარღვევით, ამ შემთხვევაში მისი მიგრაცია არალეგალურად ჩაითვლება.

დროის ხანგრძლივობის მიხედვით მიგრაციები შეიძლება იყოს სამუდამო, დროებითი, სეზონური და ქანქარისებური.

- მიგრაცია სამუდამოა, თუ ადამიანი სამუდამოდ ტოვებს თავის საცხოვრებელ ადგილს და სხვაგან მიემგზავრება.
- მიგრაცია დროებითია, თუ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა ხდება გარკვეული ვადით. დროებითი მიგრაციების ყველაზე გავრცელებული ფორმაა ტურიზმი. გარდა ამისა, დროებითი მიგრაცია შეიძლება გამოწვეული იყოს დასაქმების, მკურნალობის ჩატარების ან განათლების მიღების მიზეზით.

- სეზონური მიგრაციის დროს ადამიანი სეზონური დასაქმების მიზნით მოკლე ვადით ტოვებს თავის საცხოვრებელ ადგილს. სეზონური მიგრაციის ერთ-ერთი გავრცელებული ფორმაა მწყემსების მიერ პირუტყვის გადადენა საზაფხულო ან საზამთრო იალაღებზე. ეს პროცესი რამდენიმე თვე გრძელდება ხოლმე. მეორე მაგალითია, “სეზონური მუშების” მიგრაცია სასოფლო-სამეურნეო რაიონებში მოსავლის აღების და დაბინავების პერიოდში. სეზონური მიგრაციების ეს ფორმა საკმაოდ გავრცელებულია, მაგალითად, სამხრეთ ევროპის ქვეყნებში – ესპანეთში, იტალიასა და საფრანგეთში, როდესაც ყურძნისა და ციტრუსების მოსავლის აღების პერიოდში იქ ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნებიდან სეზონური მიგრანტები ჩადიან.
- ქანქარისებური მიგრაცია გულისხმობს, რომ მიგრანტი ყოველდღიურად მიდის სამუშაოზე ერთი პუნქტიდან მეორეში და სამუშაოს დამთავრების შემდეგ თავის მუდმივ საცხოვრებელ ადგილზე ბრუნდება. ქანქარისებური მიგრაცია საკმაოდ გავრცელებულია იმ პატარა ქალაქებში და სასოფლო დასახლებებში, რომლებიც მსხვილი ქალაქების მახლობლად მდებარეობენ. ამ სოფლებისა და პატარა ქალაქების მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი დასაქმებულია მსხვილი ქალაქის საწარმოებში ან იქ სავაჭროდ მიემგზავრება. ქანქარისებური მიგრაცია განვითარებულია ერთმანეთთან ახლოს მდებარე ორ მსხვილ ქალაქს შორისაც (მაგალითად, თბილისი და რუსთავი). ამგვარ გადაადგილებას ყოველდღიური ან თითქმის ყოველდღიური ხასიათი აქვს.

XX ს.-ში საკმაოდ დიდი გავრცელება ჰპოვა მიგრაციის ერთ-ერთმა სახეობამ, რომელსაც რეპატრიაცია ეწოდება. რეპატრიაცია გულისხმობს ადამიანის მიერ თავისი მოქალაქეობის ქვეყნის დატოვებას და წინაპრების სამშობლოში სამუდამოდ გადასვლას. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც შეიქმნა ისრაელი, მასში მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხიდან მილიონობით ებრაელი ჩავიდა. 1960-იან წლებში სომხეთში საცხოვრებლად გაემგზავრა ათასობით ეთნიკური სომეხი, ძირითადად ახლო აღმოსავლეთის და ევროპის ქვეყნებიდან. 1980-იანი წლების ბოლოს და 1990-იანი წლების დასაწყისში ასეულობით ათასმა ეთნიკურმა გერმანელმა დატოვა საბჭოთა კავშირი და გერმანიაში საცხოვრებლად წავიდა. საბჭოთა კავშირის დაშლამ გამოიწვია ინტენსიური რეპატრიაცია, რომელმაც ყველა ყოფილი მოკავშირე რესპუბლიკა მოიცვა და მასში მილიონობით ადამიანი მონაწილეობდა.

ამ პროცესში რეპატრიანტთა დიდ უმრავლესობას ეთნიკური რუსები შეადგენდნენ, რომლებიც ძირითადად რუსეთში გადავიდნენ საცხოვრებლად.

მოსახლეობის მიგრაციები ყოველთვის უაღრესად აქტუალური მოვლენა იყო. მიგრაციული პროცესების შედეგები დადებითად აისახა კაცობრიობის ცხოვრების მრავალ ასპექტზე. კერძოდ, მიგრაციები ხელს უწყობს (უწყობდა):

- ახალი ტერიტორიების ეკონომიკურ ათვისებას;
- სამუშაო ძალის რაციონალურ გამოყენებას;
- ადამიანებს შორის ურთიერთკავშირს, რის შედეგადაც ხდება აკულტურაცია (აკულტაცია) ე. ი. ხალხებს შორის კულტურის მიღწევების, ტრადიციების, წეს-ჩვეულებების ურთიერთგაცვლას;
- მეცნიერების განვითარებას და სამეცნიერო-ტექნიკური მიღწევების საერთაშორისო გავრცელებას;
- ვაჭრობის განვითარებას;
- ტურიზმის განვითარებას;
- სპორტის განვითარებას;
- დასაქმებას, შესაბამისად ადამიანის მატერიალური დონის ამაღლებას;
- განათლების, კულტურული და პროფესიული დონის ამაღლებას;
- ჯანდაცვის განვითარებას და ადამიანების მკურნალობას.

4.2 მიგრაციის თეორიები (კონცეფციები)

მიგრაციას, როგორ უძველეს საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ მოვლენას სპეციფიკური მახასიათებლები გააჩნია. ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ მიგრაციის სფეროში მაინც არ არსებობს ერთი უნივერსალური თეორია, რომელიც მეცნიერების მიერ ერთხმად არის აღიარებული, ვინაიდან მიგრაციის არსი და მისი კვლევა ინტერდისციპლინარულ საკითხად რჩება. მიგრაციის არსი, სტრუქტურა, შედეგები და მათი ანალიზი საჭიროებს ისეთი დარგების კვლევას, როგორცაა გეოგრაფია, დემოგრაფია, სოციოლოგია, პოლიტიკური მეცნიერება, სამართალი, ეკონომიკა, ფსიქოლოგია, კულტურა და სხვა. (Brettel C. & Hollified J. 2000).

ერნსტ რავენსტეინის მიგრაციის თეორია

ერნსტ რავენსტეინი (*Ernst Ravenstein*) მიჩნეულია მიგრაციის ერთ-ერთ პირველ თეორიტიკოსად. ის ინგლისისა და უელსის მონაცემებს აგროვებდა და შემდეგ მათ აანალიზებდა. შედეგები წარმოდგენილი იყო მიგრაციის კანონის თავში წიგნში „ამერიკაში ჩამოსვლა“ (*Laws of Migration in Coming to America*). რავენსტეინმა დაასკვნა, რომ მიგრაცია მჭიდრო კავშირშია სხვადასხვა ფაქტორებთან, რომლებიც მოსახლეობას უბიძგებს დატოვონ საკუთარი ქვეყანა და /ან გაემგზავრონ საცხოვრებლად სხვა ქვეყანაში. როგორც წესი, მიგრაციის პირველადი მიზეზი უკეთესი ეკონომიკური შესაძლებლობებია. (Daugherty H. & Kammeyer K. 1995).

რავენსტეინმა შეიმუშავა მიგრაციის თეორია, რომელიც მორგებული იყო 1834-1913 წლების პერიოდს. ეს თეორია გულისხმობს :

- ყველა მიგრაციული ნაკადი იწვევს უკან დაბრუნებას ან საპირისპირო მიგრაციას;
- მიგრანტების უმეტესობა მოკლე მანძილებზე გადაადგილდება;
- ის მიგრანტები, რომლებიც დიდ მანძილებზე გადაადგილდებიან გეზს ძირითადად დიდი ინდუსტრიული ქალაქებისკენ იღებენ;
- მიგრაცია ვითარდება სოფელი-ქალაქის მიმართულებით. ქალაქის მაცხოვრებლები უფრო ნაკლებად ხასიათდებიან მიგრაციებით ვიდრე სოფლის;
- ქალებს უფრო გააჩნიათ მიგრაციისადმი მიდრეკილება, ვიდრე კაცებს. თუმცა ქალები უფრო მოკლე მანძილზე მიგრირებენ, ვიდრე კაცები.
- მიგრაცია ძირითადად ეკონომიკური მიზეზით არის განპირობებული.

მიგრაციის მიზეზი ხდება ბუნებრივი გარემო და საცხოვრებელი პირობები. ადამიანები ძირითადად გეოგრაფიულად მიმზიდველი ლოკაციებისკენ გადაადგილდებიან.

- ✓ მიმზიდველი რეგიონები გულისხმობს თბილ კლიმატს და ზღვის სანაპიროს.
- ✓ მიგრანტები საკუთარ საცხოვრის არასახარბიელო პირობების გამოც ტოვებენ. წყალი, ბევრი თუ ცოტა, გარემო პირობების ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორია. ბევრი ადამიანი იძულებულია გადაადგილდეს წყალთან დაკავშირებული პრობლემების გამო, როგორებიცაა, მაგალითად, წყალდიდობა, რომელიც ხშირად წლების მანძილზე მუდმივ ხასიათს იღებს.
- ✓ გვალვა ასევე ხშირად გამხდარა მიგრაციის მიზეზი. მაგალითად, 1930 წელს აშშ-ში მტვრის ქარიშხლების (Dust Bowl) სერიის შემდეგ, რომელსაც რამდენიმე წლიანი გვალვა მოყვა, ათასობით ოჯახმა დატოვა თავისი ფერმა და საცხოვრებლად კალიფორნიაში გადავიდა.
- ✓ მიგრაციის პროცესში ხანდახან თავს იჩენს ხელისშემშლელი შუალედური სირთულეები, გარემოს ან კულტურული ხასიათის დაბრკოლებები. ბევრმა ამერიკელმა, რომელიც კალიფორნიის ოქროს ციებ-ცხელებით იყო მოხიბლული, დანიშნულების ადგილს ვერ მიაღწია ისეთი ბარიერების გამო, როგორიცაა კლდოვანი მთები და უდაბნოები.

მიგრაციის მასტიმულირებელი ფაქტორები (Push-Pool Factors)

მიგრაციის ფენომენის არსი წარმოდგენილია მიგრაციის მასტიმულირებელი ფაქტორების (Push-Pool Factors) თეორიაში, რომელიც ევერეთ ლიმ (Everett S. Lee) 1966 წელს შეიმუშავა. ამ თეორიის თანახმად, ყველა ადამიანი პოტენციური მიგრანტია, ვინაიდან ხალხი აფასებს თავიანთი საცხოვრებელი და სამუშაო ადგილების ხელსაყრელობას და მათ სხვა ადგილების ანალოგიურ პირობებს ადარებს.

მიგრაცია გულისხმობს ადამიანის საცხოვრებელი ადგილის მუდმივ ან გრძელვადიან ცვლილებას. მიგრაცია შეიძლება გამოწვეული იყოს სხვადასხვა ფაქტორებით, რომლებიც შეიძლება იყოს ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული ხასიათის და ასევე დამოკიდებული იყოს გარემო პირობებზე. ადგილი, სადაც ადამიანი ცხოვრობს ან მუშაობს შეიძლება იყოს არასასურველი ანუ უარყოფითი, ხოლო ადგილი სადაც წასვლას აპირებს

მიმზიდველი. ორივე, მასტიმულირებელი ფაქტორი დაკავშირებულია საწყის და დანიშნულების ადგილებთან. მიგრაციის მასტიმულირებელი ფაქტორების აღქმა განსხვავებულია თითოეული მიგრანტის შემთხვევაში. ისეთი მახასიათებლები, როგორებიცაა ასაკი, ოჯახური მდგომარეობა და განათლების დონე მნიშვნელოვან როლს თამაშობს მიგრაციის შესახებ გადაწყვეტილების მიღებაში.

ამ ძირითადი ფაქტორების გარდა, არსებობს შუალედური სირთულეები, როგორებიცაა კანონიერი ბარიერები, მიგრაციის ხარჯები, მანძილი, რომელთაც შეუძლია შეაფერხოს მიგრაცია. ზოგიერთ გარემოებას, როგორებიცაა მიგრანტთა კავშირები (ეთნიკური თანამეგობრობები, დიასპორა) აქვს უნარი, მთლიანად მართოს მიგრაციული ნაკადების მიმართულებები, რითაც შეუძლია შეასუსტოს შუალედური სირთულეების გავლენა და შეამციროს გადაადგილების ხარჯები. დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ გადაწყვეტილება მიგრაციის შესახებ, რომელიც, როგორც წესი, ინდივიდუალურად ან ოჯახთან შეთანხმებით უნდა იქნეს მიღებული, დამოკიდებულია საწყის და დანიშნულების ადგილებზე არსებული ფაქტორების ბალანსზე, ისევე როგორც შუალედურ სირთულეებსა და პირად გარემოებებზე (King, 2013: 12–13).

მიგრაციული ციკლის მოდელი

მიგრაციული ციკლის მოდელის მიხედვით, ეროვნული მიგრაციული რეჟიმი დემოგრაფიული დინამიკისა და შრომის ბაზრის სტრუქტურების საპასუხოდ ყალიბდება. ეს კონცეფცია დაფუძნებულია იდეაზე, რომ საზოგადოება და ქვეყნის სხვადასხვა სისტემები ახალი მიგრაციული გარემოებების შესაბამისად იცვლებიან და ვითარდებიან. მაგ., ემიგრაციის ქვეყანა იმიგრაციის ქვეყნად გარდაიქმნება, თუ იწყება ეკონომიკური აღმავლობა და შრომის ბაზარი ფართოვდება (Fassmann and Reeger 2012: 67).

მოდელის სპეციფიკური ელემენტი ახალ გარემოებებთან ეტაპობრივი შეგუებაში მდგომარეობს. საწყისი პოზიციები შეიძლება მეტნაკლებად სტაბილურად დახასიათდეს. ამ ეტაპზე ემიგრაცია უფრო თვალსაჩინოა, ვიდრე იმიგრაცია, ან მიგრაციის სალდო ნულის ტოლია. შუალედური, ანუ გარდამავალი ეტაპის დროს, ყოფილი ემიგრაციის ქვეყანა ეტაპობრივად იმიგრაციის ქვეყნად გარდაიქმნება. ამას თან მოსდევს საკანონმდებლო ხასიათის ცვლილებები, რომლებიც რომელიც მოწოდებულია მიგრაციისა და ინტეგრაციის საკითხები დაარეგულიროს.

„მიგრაციული ციკლის მოდელი“ ქვეყნების მიგრაციების გრძელვადიანი განვითარების გეგმაა. თუმცა, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ყველა ქვეყანა განვითარების ანალოგიურ ციკლს გადის ან ცალკეული ეტაპები ყველასათვის თანაბრად გრძელდება. პირიქით, ამ ციკლის სხვადასხვა მოდელებისა და ტრაექტორიების განვითარების დიდი ალბათობა არსებობს. თუმცა, მიუხედავად ამისა, ამ მოდელის არსი ხშირად ეხმარება მეცნიერებს ემიგრაციისა და იმიგრაციის დინამიური პროცესის შესწავლაში.

მსოფლისტემათა მოდიფიცირებული თეორია

მიგრაციების მსოფლისტემური მიდგომის თეორია დამოკიდებულების თეორიის საფუძველზე აღმოცენდა და XVI ს.-დან დღემდე გლობალური კაპიტალისტური სისტემის უფრო სრული და რთული განვითარებისა და გაფართოვების ისტორიული ანალიზი ჩამოაყალიბა (Wallerstein 1974, 1979). ამ მსოფლიო კაპიტალისტურმა სისტემამ კოლონიალურ ნიღაბში თავის აპოგეას 1900 წლისთვის მიაღწია. ომის შემდგომ დეკოლონიზაციის ეპოქაში ის ნეოკოლონიალიზმითა და კორპორატიული კაპიტალიზმით საზრდოობდა.

მსოფლისტემების თეორია მაკრო დონის თეორიათა რიცხვს მიეკუთვნება. ის საერთაშორისო მიგრაციის გადამწყვეტ ფაქტორად ასახელებს არა ცალკეული ინდივიდებისა და ოჯახების გადაწყვეტილებებს, არამედ მსოფლიოში არსებული პოლიტიკური და ეკონომიკურ სტრუქტურების მოღვაწეობასა და არასაბაზრო ეკონომიკისა და სოციალური სისტემების მდგომარეობას.

საერთაშორისო მიგრაციული ნაკადების კვალი მკაფიოდაა გამოხატული მეტროპოლიებსა და კოლონიებს შორის ურთიერთობის პროცესში. სწორედ ამ კავშირებმა შექმნა სატრანსპორტო და საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურა, ადმინისტრაციული რგოლები და ლინგვისტური და კულტურული საზოგადოებები მსოფლიოს მასშტაბით კოლონიალიზმის პერიოდის დროს მეწარმეები საწარმოებს პერიფერიულ ქვეყნებში ხსნიდნენ, რათა იაფი მუშახელის, ნედლეულისა და რესურსების საშუალებით მეტი მოგება მიეღოთ. სწორედ ამის გამო, ემიგრაცია ხშირად ყოფილი კოლონიებიდან იმ ქვეყნებისკენ იყო მიმართული, რომლებთანაც კავშირები კოლონიალიზმის პერიოდში დამყარდა – მაგალითად, პაკისტანელები და ინდოელები მიემგზავრებიან უმეტესად დიდ ბრიტანეთში, ალჟირელები – საფრანგეთში, ფილიპინელები – ამერიკის შეერთებულ შტატებში და ა.შ.

მსოფლსისტემების თეორია მეტწილად ემანუელ უოლერსტეინის (1974 და 1979 წლების) ნაშრომებს ეფუძნება, რომელიც მსოფლიო ქვეყნების კლასიფიკაციას მსოფლიო საბაზრო ეკონომიკაში მათი პოზიციების მიხედვით ახდენდა. დომინანტი კაპიტალისტური რეგიონები და ქვეყნები (ჩრდილოეთ ამერიკა, ევროპა, იაპონია, ავსტრალია და ახალი ზელანდია) წარმოადგენდნენ ბირთვის, ხოლო განვითარებადი ქვეყნები პერიფერიას. ახალ საერთაშორისო შრომის დანაწილებაში სიმდიდრისა და სტატუსის კუთხით შუალედური ადგილები საშუალოდ განვითარებული ქვეყნებს – ნახევარპერიფერიას ეკავა. მსოფლსისტემების თეორიამ წინა პლანზე წამოწია შრომა და მიგრაციები. კაპიტალიზმმა შეაღწია პერიფერიულ რეგიონებში და მოიცვა აგრობიზნესი და საექსპორტო ზონები, რომლებმაც სასოფლო საქმიანობა და დასაქმებისა და ეკონომიკური ზრდის ტრადიციული მოდელები უკანა პლანზე გადაწია და შრომითი მიგრაციისთვის მობილური არეალები შექმნა. ამ პროცესმა ბირთვის ქვეყნებს საშუალება მისცა დაბალანაზღაურებადი და დაბალი სტატუსის მქონე მუშები „გამოეძახებინათ“ იქ, სადაც ამის საჭიროება იქმნებოდა.

მსოფლსისტემების თეორიის მიმდევრები მიიჩნევენ, რომ, როდესაც ემიგრაცია ტრადიციული და ნაკლებად განვითარებული ქვეყნებიდან მდიდარი და განვითარებული ქვეყნებისკენ მიემართება, ხოლო მიგრანტები იწყებენ სამშობლოში ფულადი დახმარებების გაგზავნას, მიგრანტების სამშობლო ქვეყანა უფრო მეტად ერთვება საბაზრო ურთიერთობებში, რაც კიდევ უფრო მეტად უწყობს ხელს მიგრაციის დონის ზრდას (King, 2013: 18–19).

ნეოკლასიკური ეკონომიკური თეორია

ნეოკლასიკური ეკონომიკური თეორია, სავარაუდოდ ყველაზე ცნობილი მიდგომაა საერთაშორისო მიგრაციის მიზეზების ასახსნელად. ის საერთაშორისო შრომით ემიგრაციას როგორც მაკრო, ასევე მიკრო დონეებზე განიხილავს.

ნეოკლასიკური ეკონომიკის თეორიის თანახმად, შრომითი მიგრაციის გამომწვევი ძირითადი მიზეზი ეკონომიკური განვითარების არათანაბარი დონეა. შრომითი მიგრაციების ძირითადი მიზეზი ემიგრაციის და მიმღებ ქვეყნებში შრომის ანაზღაურებაში მკვეთრი სხვაობებია. ამ თეორიის მიმდევრები თვლიან, რომ მომავალში შრომის ანაზღაურებაში სხვაობის მინიმუმამდე დაყვანა საერთაშორისო შრომით მიგრაციას წერტილს დაუსვამს. (D. S Massey, 2005).

მიგრაციის შესახებ გადაწყვეტილებას იღებს ინდივიდი, საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე და ეს გადაწყვეტილება ეფუძნება რაციონალურ გათვლებს, რაც დაკავშირებულია იმ მატერიალურ შემოსავალთან, რომელსაც მიგრანტი უცხო ქვეყანაში დასაქმების შედეგად მიიღებს.

შრომითი მიგრაციის ახალი ეკონომიკური თეორია

შრომითი მიგრაციის ახალი ეკონომიკური ახალი ეკონომიკური (New Economics of Labour Migration) თეორია მიკრო დონის თეორიებს მიეკუთვნება. სხვაგვარად, ამ თეორიას შიდა ან საოჯახო მეურნეობის ეკონომიკას (Household Economics) უწოდებენ. შრომითი მიგრაციის ახალი ეკონომიკის (ინგლისური აბრევიატურა NELM) თეორიის წარმოშობა დაკავშირებულია ამერიკელი მეცნიერის ოდედ სტარკის (Oded Stark) სახელთან (იხ. Stark, 1991 და Stark & Bloom, 1985).

1980-იანი წლებიდან მოყოლებული, NELM-მა მიგრაციის შესწავლაზე უდიდესი ზეგავლენა მოახდინა. ამ თეორიის დახასიათებისას 2 ინოვაციური ასპექტი უნდა გამოვყოთ. NELM-ის თანახმად მიგრაციულ პროცესებში ჩაბმა კოლექტიური და არა ინდივიდუალური (პიროვნული) გადაწყვეტილებაა. კოლექტიურ გადაწყვეტილებებში იგულისხმება, რომ ის მიიღება, როგორც წესი ოჯახის დონეზე, თუმცა რიგ შემთხვევებში ცდება ოჯახის ფარგლებს და შეიძლება მოიცვას უახლოესი სანათესაო ან თვით თემიც კი. NELM-ის მეორე მნიშვნელოვანი დებულების მიხედვით მიგრანტის და მისი ოჯახისთვის გადამწყვეტია არა მიგრაციიდან მიღებული შემოსავლის სიდიდე, არამედ შემოსავლების დივერსიფიკაცია და უმუშევრობასთან დაკავშირებული რისკების თავიდან აცილება. ეს უკანასკნელი ძალზე მნიშვნელოვანია ღარიბი ქვეყნების მოსახლეობისთვის. ამ ორივე დებულებას თუ გავაერთიანებთ მივალ დასკვნამდე, რომ ოჯახი ან შიდა მეურნეობა შრომით რესურსების დივერსიფიკაციის მეშვეობით სათანადოდ აკონტროლებს საკუთარ მატერიალურ კეთილდღეობას. ოჯახის წევრთა ნაწილი ჩაბმულია შიდა მეურნეობაში, მეორე ნაწილი – შიდა მიგრაციაში, ხოლო მესამე ნაწილი – საერთაშორისო მიგრაციაში. NELM იმითაც არის საინტერესო, რომ ის მიგრაციის ნეოკლასიკური თეორიის საპირისპიროდ, საერთაშორისო მიგრაციას არ განიხილავს, როგორც უცხოეთში სამუდამოდ დარჩენას. უფრო მეტიც, NELM აქცენტს უკუმიგრაციაზე აკეთებს (King, 2013: 22–23).

სოციალური კაპიტალის თეორია

სოციალური კაპიტალის თეორია ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ გადაწყვეტილების მიღება ემიგრაციის შესახებ მხოლოდ ეკონომიკური გამოთვლების საფუძველზე არ ხდება. ამ თეორიას წინა პლანზე გამოაქვს სოციალური ურთიერთობების მნიშვნელობა მიგრაციის პროცესში. ეს თეორია ექვემდებარება აყენებს მიგრაციის მასტიმულირებელი ფაქტორების როლს საზღვარგარეთ გამგზავრების შესახებ გადაწყვეტილების მიღებაში. სოციალური კაპიტალის თეორიის თანახმად, ემიგრაციის შესახებ გადაწყვეტილების მიღება ძირითადად ხდება იმ სოციალური კავშირების ზემოქმედების ქვეშ, რომლებიც ყალიბდება საზღვარგარეთ წასულ ემიგრანტებს და მათ სამშობლოში დარჩენილ ოჯახის წევრებს, ნათესავებსა და მეგობრებს შორის.

მოცემული თეორიის თანახმად:

- გლობალური კავშირები იმდენად ფართო და მჭიდროა, რომ ემიგრაციის მსურველს შეუძლია ყოველგვარი სირთულის გარეშე დატოვოს ქვეყანა.
- საერთაშორისო შრომის ბაზარი ორად არის გაყოფილი (მაღალანაზღაურებადი და დაბალანაზღაურებადი საზოგადოებები). ამგვარი სეგმენტაცია განაპირობებს მოთხოვნას იაფ სამუშაო ძალაზე, რაც სტიმულს აძლევს მიგრაციულ ნაკადების გაფართოებას.
- მიგრაციის კონტროლი ძალიან რთულია, ვინაიდან მიგრანტთა ქსელი ქვეყნის გარეთაა შექმნილი და ვითარდება მიგრაციის მართვის პოლიტიკის დამოუკიდებლად. მიგრანტთა ქსელის არსებობა მიგრაციის უმნიშვნელოვანესი პირობაა.

სოციალური კაპიტალის თეორიამ საკმაოდ კარგად ასახავს მშრომელ მიგრანტთა ყოფასა და ცხოვრებაში არსებულ თანამედროვე რეალობებს. ძალიან ბევრი მიგრანტის გადაწყვეტილებაზე სამუშაოდ საზღვარგარეთ გამგზავროს, გადამწყვეტ როლს მიგრაციის სოციალური ქსელი თამაშობს. სწორედ ამ ქსელის მეშვეობით იღებს პოტენციური მიგრანტი პრაქტიკულად ამომწურავ ინფორმაციას მიმღებ ქვეყანაზე (ქალაქზე), სამუშაო და საცხოვრებელ პირობებზე, ანაზღაურებაზე და ა.შ.

4.3. იძულებითი მიგრაცია

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ადამიანთა ტერიტორიული გადაადგილება ყოველთვის ნებაყოფლობით არ ხდება. მსოფლიოს ისტორიაში დაფიქსირებულია იძულებითი მიგრაციების მრავალი შემთხვევა. იძულებითი მიგრაციის კლასიკურ მაგალითად ითვლება ევროპელების მიერ მილიონობით აფრიკელის დატყვევება და ამერიკაში მათი მონებად გაყიდვა. ცალკეული ადამიანების, ისევე, როგორც ადამიანთა ჯგუფების იძულებითი გადაადგილება შეიძლება გამოწვეული იყოს პოლიტიკური, ეთნიკური ან რელიგიური დევნით. ასეთი სახის მოვლენებიც მრავლად იყო კაცობრიობის ისტორიაში. მაგ., ოსმალეთის იმპერიაში რელიგიური შევიწროების შედეგად საქართველოში გადმოსახლდნენ ქურთი იეზიდები, ბერძნები და სომხები. იმავე მიზეზით არაბული ქვეყნებიდან საქართველოში ჩამოსახლდნენ ასირიელი ქრისტიანები. ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომამდე ნახევარი მილიონი ადამიანი, იძულებული იყო დაეტოვებინა ნაცისტური გერმანია, იტალია, ესპანეთი, სადაც ისინი განიცდიდნენ დევნას პოლიტიკურ და განსაკუთრებით ეთნიკურ (უპირველეს ყოვლისა ებრაელები) ნიადაგზე. მათ შორის აღმოჩნდნენ ისეთი გენიალური ადამიანები, როგორებიც იყვნენ ალბერტ აინშტაინი, ლიონ ფოიხტვანგერი, თომას მანი, ენრიკო ფერმი. საბჭოთა კავშირის არსებობის ადრეულ ეტაპზე ათეულობით ათასმა ადამიანმა, რომელიც არ ეთანხმებოდა კომუნისტური პარტიის და საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკურ კურსს მიატოვა ეს ქვეყანა და ძირითადად ევროპაში იპოვა თავშესაფარი. მათი ემიგრაცია დროული აღმოჩნდა, რადგან მოგვიანებით საბჭოთა ხელისუფლების რეპრესიებმა შეიწირა ასი ათასობით “პოლიტიკურად არასანდო პირის” სიცოცხლე, ხოლო მილიონობით ადამიანი გადაასახლეს ციმბირში, შორეულ აღმოსავლეთსა და ყაზახეთში.

ომების, ადამიანებით ვაჭრობის, პოლიტიკური დევნის, ეთნიკური ან რელიგიური ნიშნით შევიწროების, ბუნებრივი მოვლენების და ეკოლოგიური კატაკლიზმების მიზეზით გამოწვეულ მიგრაციას ადამიანთა იძულებით გადაადგილებას უწოდებენ. იძულებით გადაადგილებული პირები შეგვიძლია დავყოთ ხუთ შემდეგ კატეგორიად: ლტოვლილებად, დევნილებად, ეკოლოგიურ მიგრანტებად, პოლიტიკური თავშესაფრის მაძიებლებად და ტრეფიკინგის მსხვერპლად.

- **ლტოვლილი:** თუ ომმა ან ბუნებრივმა კატაკლიზმებმა გამოიწვია ადამიანის გადასახლება სხვა ქვეყანაში.

- **დევნილი:** საომარი მოქმედებების შედეგად თავისი ქვეყნის სხვა რეგიონში გადასახლებული პირი.
- **ეკოლოგიური მიგრანტი:** ადამიანი, რომელმაც ბუნებრივი მოვლენების ან ეკოლოგიური კატასტროფის მიზეზით საკუთარი ქვეყნის ფარგლებში ადგილსამყოფელი შეიცვალა.
- **პოლიტიკური თავშესაფრის მაძიებელი:** პირი, რომელიც საკუთარ ქვეყანაში განიცდის დევნას პოლიტიკური მრწამსის, რელიგიური აღმსარებლობის ან ეთნიკური კუთვნილების საფუძველზე და ამ მიზეზით სურს სამშობლოს დატოვება და სხვა ქვეყანაში გადასახლება.
- **ტრეფიკინგის მსხვერპლი:** ადამიანი, რომელიც მისგან დამოუკიდებელი მიზეზების შედეგად გახდა ადამიანებით არალეგალური ვაჭრობის ობიექტი.

საერთაშორისო შრომითი ორგანიზაციის (International Labour Organization, 2014, შემოკლებით ILO,) 2014 წლის მონაცემებით მსოფლიოში დაახლოებით 21 მილიონი ადამიანი იძულებით ექსპლუატაციას განიცდის. ეს გულისხმობს ადამიანთა იძულებით შრომას, მათი ნების საწინააღმდეგოდ. იძულებით შრომით მსხვერპლთა დასაქმების სექტორსა და ფორმებს წარმოადგენს: სოფლის მეურნეობა, ნარკობიზნესი, მშენებლობა, შინამოსამსახურეობა, მათხოვრობა, კვებითი მომსახურეობა, სამთო-მოპოვებითი მრეწველობა.

იძულებითი შრომის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული და მეტად საყურადღებო თემაა სექსუალური ექსპლუატაცია, რომელიც ადამიანთა ტრეფიკინგის ყველაზე გავრცელებულ ფორმას წარმოადგენს მსოფლიოში. ამ სახის ტრეფიკინგის მსხვერპლთა ზუსტი რიცხვი ჯერ კიდევ დაუდგენელია.

იძულებითი შრომის შემთხვევათა ნახევარზე მეტი აზია-ოკეანეთის რეგიონისთვის არის დამახასიათებელი – 11.7 მლნ, აფრიკა – 3.7 მლნ, ლათინური ამერიკა – 1.8 მლნ, ცენტრალური და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპა – 1.6 მლნ. აღსანიშნავია, რომ მოცემული ციფრები რეალობას სრულად არ ასახავს. დიდი ალბათობით, ტრეფიკინგის მსხვერპლთა რაოდენობა მსოფლიოში გაცილებით უფრო

მეტია. მსხვერპლთა მესამედი არასრულწლოვანია, უმრავლესობას კი ქალები, მათ შორის ახალგაზრდა გოგონები წარმოადგენენ (11.4 მლნ). სექსუალური ექსპლუატაციის შემთხვევაშიც მსხვერპლთა 98%-ს ქალები და გოგონები შეადგენენ. საპირისპიროდ, შრომითი ექსპლუატაციის მსხვერპლნი კერძო ეკონომიკაში ძირითადად მამაკაცები არიან (14.2 მლნ-დან 60%). ყოველწლიურად, არალეგალური შრომითი ექსპლუატაციიდან მიღებული შემოსავალი 150 მილიარდ დოლარს შეადგენს. თითოეული “მუშა” ყოველწლიურად საშუალოდ 3.900-დან 34.800-მდე აშშ დოლარს გამოიმუშავებს. (International Organization for Migration ; Global Migration Data Analysis Centre GMDAC, 2015)

აშშ-ს სახელმწიფო დეპარტამენტის ყოველწლიური ანგარიშის მიხედვით, მსოფლიოში 2014 წელს ტრეფიკინგის მსხვერპლი 40 ათასზე მეტი ადამიანი (United States of America - Department of State, 2015) იყო. ტრეფიკინგის ყველაზე მეტი შემთხვევა ევროპაში დაფიქსირდა (11,910), შემდეგ მოდის აფრიკა (9 523), ჩრდილოეთ ნახევარსფერო (8 414), აღმოსავლეთ აზია და ოკეანეთი (6 349), სამხრეთი და ცენტრალური აზია (4 878), ახლო აღმოსავლეთი (3 388). (International Organization for Migration ; Global Migration Data Analysis Centre GMDAC, 2015) აშშ-ში ტრეფიკინგის მსხვერპლი ხდებიან ძირითადად, მექსიკის, იამაიკის, ფილიპინების, სამხრეთ აფრიკის, პერუს მოქალაქეები, რომლებიც ფლობენ დროებით ვიზებს (B-1, G-5, J-1), დასაქმებულები არიან სოფლის მეურნეობაში, სასტუმროსა და მასპინძლობის ბიზნესში, რესტორნებში და ა.შ. შრომით ექსპლუატაციას ხშირად თან ახლავს სექსუალური შევიწროება. (Labor Trafficking in the U.S., 2014).

4.4 შიდა მიგრაცია

ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილების მასშტაბის მიხედვით მიგრაციები იყოფა შიდა და საგარეო (საერთაშორისო) მიგრაციებად. იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება ხდება ერთი ქვეყნის ფარგლებში საქმე გვავს შიდა მიგრაციასთან, ხოლო თუ ასეთი გადაადგილება ხდება ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, მაშინ სახეზეა საგარეო ანუ საერთაშორისო მიგრაცია.

შიდა მიგრაციები ოთხი შემდეგი მიმართულებით შეიძლება განვითარდეს:

- სოფელი-სოფელი;
- სოფელი-ქალაქი;
- ქალაქი-ქალაქი;
- ქალაქი-სოფელი.

შიდა მიგრაციების ყველაზე გავრცელებული მიმართულებებია სოფელი-ქალაქი და ქალაქი-ქალაქი. სოფლის მოსახლეობის მიგრაცია ქალაქებში ყოველთვის დიდი აქტუალობით გამოირჩეოდა. მთლიანობაში ეს დადებითი და ბუნებრივი პროცესია. თავის დროზე, კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებამ და სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა ხელი შეუწყო წარმოების, მათ შორის სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციას. ხელით შრომა მანქანური შრომით შეიცვალა, რის შედეგადაც სოფლად ადგილი ჰქონდა დიდი რაოდენობით სამუშაო ძალის გამოთავისუფლებას. სოფლის ჭარბი მოსახლეობა ქალაქებში გადასახლდა, სადაც ჯერ მრეწველობის და შემდგომ მომსახურების სფეროს სწრაფმა განვითარებამ მოითხოვა დამატებითი შრომითი რესურსების არსებობა. ევროპის და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში ეს პროცესი მეტნაკლებად ჰარმონიულად და თანმიმდევრულად მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს. განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობაში მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა გაცილებით წინმსწრები ტემპით ხდება, ვიდრე ეკონომიკური განვითარება, რის გამოც ჭარბმოსახლეობის პრობლემა ერთნაირად მწვავედ დგას, როგორც სასოფლო დასახლებების, ასევე ქალაქების წინაშე.

შიდა მიგრანტების გარკვეული ნაწილი გარკვეული დროის შემდეგ თავისი მუდმივი ბინადრობის ადგილზე ბრუნდება. ეს შიდა მიგრაციების კიდევ ერთი გავრცელებული ფორმაა, რომელსაც “უკუ მიგრაცია” ეწოდება. მასში ძირითადად ჩაბმული არიან სოფლებისა და პატარა ქალაქების მცხოვრებნი, რომლებიც გარკვეული დროის განმავლობაში მსხვილ ქალაქებში იმყოფებოდნენ განათლების მიღების ან დასაქმების მიზნით. სოფლის მოსახლეობის უკუ მიგრაცია დადებით გავლენას ახდენს სასოფლო რაიონების განათლების და კულტურის დონის ამაღლებაზე, ასევე მათ ეკონომიკურ განვითარებაზე.

ხშირია შემთხვევები, როდესაც სოფლის მოსახლე ჯერ პატარა ქალაქში გადადის საცხოვრებლად, ხოლო შემდეგ მსხვილ ქალაქში. ისეთ მიგრაციას, რომლის დროსაც

მიგრანტი რამდენჯერმე იცვლის საცხოვრებელ ადგილს და ამასთან, თანმიმდევრულად გადადის მცირე დასახლებული პუნქტიდან უფრო დიდი ზომის დასახლებულ პუნქტში საფეხურებრივი მიგრაცია ეწოდება.

შიდა მიგრაციები დიდ გავლენას ახდენენ ქვეყნის ცალკეული რეგიონების ან დასახლებული პუნქტის დემოგრაფიულ სიტუაციაზე. თუ მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში შიდა მიგრაციული პროცესები ძირითადად ორგანიზებულ ხასიათს ატარებს და ხელს უწყობს ქვეყნის ცალკეული ტერიტორიების ათვისება-განვითარებას, ხოლო განვითარებად სამყაროში ამგვარი გადაადგილებები, როგორც წესი უკონტროლოდ, სპონტანურად მიმდინარეობს.

მიგრაციულ პროცესებში ძირითადად შრომის ასაკის ადამიანები მონაწილეობენ. შიდა მიგრაციული უმთავრესი ნაკადები მიემართება სასოფლო დასახლებებიდან ქალაქებისაკენ. სოფლებიდან ქალაქებში მოსახლეობის გადინება დადებითად აისახება იმ ქვეყნების სოფლის მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, რომლებშიც არსებობს ჭარბმოსახლეობის პრობლემა. მაგრამ, იმ ქვეყნებში, სადაც ადგილი აქვს დემოგრაფიულ კრიზისს ეს პროცესი მძიმე უარყოფითი შედეგების მომტანია. ის უპირველეს ყოვლისა, ხელს უწყობს სოფლის მოსახლეობის დაბერებას, რაც, თავის მხრივ იწვევს სასოფლო რეგიონებში სამუშაო ძალის დეფიციტს.

სუსტად განვითარებული ქვეყნების ქალაქებში შრომათმოწყობის შესაძლებლობები უაღრესად ლიმიტირებულია, მით უფრო არაორგანიზებული მიგრაციების პირობებში. შესაბამისად, მსხვილ ქალაქებში იზრდება უმუშევრობა, რაც უპირველეს ყოვლისა აისახება სოფლებიდან ან პატარა ქალაქებიდან ჩამოსულ ადამიანებზე. საბოლოო ჯამში ეს პროცესი იწვევს ქალაქის კრიმინოგენული სიტუაციის გაუარესებას. უკონტროლო მიგრაციების შედეგად განვითარებადი ქვეყნების ქალაქებში ადგილი აქვს სხვა სახის სოციალური პრობლემების წარმოშობას, მათ შორის არასრულწლოვანთა არალეგალურ დასაქმებას, სიღატაკეს, ანტისანიტარიას, მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუარესებას, ჩვილთა სიკვდილიანობის ზრდას.

4.5 მიგრაციების ისტორიული მიმოხილვა

მიგრაციები ყველა ისტორიული ეპოქისათვის იყო დამახასიათებელი, ამასთან ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება ყოველ კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში გამოირჩეოდა შესაბამისი ფორმით, მასშტაბით, გეოგრაფიული მიმართულებით და შედეგებით.

ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილების ისტორიაში პირობითად შეიძლება გამოვყოთ 7 შემდეგი პერიოდი:

- უძველესი ხანა, რომელიც სათავეს იღებს დაახლოებით 700 ათას წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე და გრძელდებოდა ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნემდე. ეს ხანა მოიცავს ორ ისტორიულ ეპოქას - პირველყოფილ თემურ წყობილებას და მონათმფლობელობის თითქმის მთელ პერიოდს;
- IV-IX საუკუნეები - ადრინდელი ფეოდალიზმის ეპოქა;
- X-XV საუკუნეები - განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქა;
- XVI-XVIII საუკუნეები - გვიანდელი ფეოდალიზმის და ადრეული კაპიტალიზმის ეპოქები (“აბსოლუტიზმის ხანა”);
- XIX საუკუნე – განვითარებული კაპიტალიზმის პერიოდი;
- XX საუკუნის პირველი ნახევარი – მსოფლიო ომების პერიოდი;
- თანამედროვე პერიოდი - XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე.

უძველესი ხანის, კერძოდ კი პირველყოფილ თემურ წყობილების ეპოქის მიგრაციებზე შეიძლება მხოლოდ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ინფორმაციის საფუძველზე ვიმსჯელოთ. ეს ინფორმაცია კი იმდენად მწირია, რომ მეცნიერებს დღემდე უჭირთ ბევრ კითხვაზე პასუხის გაცემა. მაგალითად, დაუდგენელია, თუ რა მიზეზით გადმოვიდნენ ადამიანები საცხოვრებლად თბილი აფრიკიდან შედარებით ცივ ევროპაში¹⁰. ეს გადასახლება დაახლოებით 700 ათასი წლის წინ მოხდა. პირველი ევროპელები წარმოადგენდნენ ადამიანთა იმ მოდგმას, რომლებიც ჰომო ერექტუსის

¹⁰ ამ თავში ევროპა განხილულია მის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ საზღვრებში, შესაბამისად მის შემადგენლობაში არ უნდა ვიგულისხმოთ მცირე აზია და კავკასია.

სახელით არიან ცნობილი. მსოფლიოს სხვა რეგიონებში მიმდინარეობდა ჰომო საპიენსის გავრცელება. ამ უკანასკნელის წარმომადგენლები ევროპაში შემოვიდნენ ახლო აღმოსავლეთიდან დაახლოებით 35 ათასი წლის წინათ. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ადამიანების ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა ნადირობას. ევროპის ტერიტორიაზე მათი მიგრაცია ხდებოდა გარეული ცხოველების ჯოგების გადაადგილებასთან ერთად. ამასთან, მიმდინარეობდა ევროპის ახალ-ახალი მიწების ათვისება და გარკვეული ტერიტორიების დასახლება. ადამიანების განსახლებაში გადამწყვეტ როლს თამაშობდა ბუნებრივ-კლიმატური პირობები. გამყინვარებებმა დიდი ცვლილებები შეიტანა ევროპის მოსახლეობის გადაადგილებაში. მეოთხეულმა და მეხუთეულმა გამყინვარებების გამო ჩრდილოეთ და ცენტრალურ ევროპაში ბინადარი ტომები იძულებული გახდნენ სამხრეთ ევროპაში გადასახლებულიყვნენ. 12 ათასი წლის წინათ ევროპაში მოხდა კლიმატური პირობების სტაბილიზაცია. ამ დროისათვის უკვე განვითარებული იყო მიწათმოქმედება და შინაური ცხოველების მოშენება, რის შედეგადაც იქმნებოდა დასახლებები.

მსოფლიოს სხვა რეგიონებში, კერძოდ აფრიკასა და ახლო აღმოსავლეთში, ადამიანთა მიგრაციები და პირველი დასახლებების შექმნა გაცილებით ადრე დაიწყო, ვიდრე ევროპაში.

უძველეს ხანაში მსოფლიოს რეგიონებში ადგილი ჰქონდა მნიშვნელოვან ტერიტორიულ გადაადგილებებს. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე უკვე მე-7 ათასწლეულში დასახლებული იყო მსოფლიოს ცივილიზაციის უძველესი კერა – მესოპოტამია, იგივე შუამდინარეთი (თანამედროვე ერაყის ტერიტორია). სამხრეთ მესოპოტამია დასახლებული იყო შუმერებით, ხოლო ჩრდილოეთ მესოპოტამია - აქადიელებით. იმავე პერიოდის მე-3 ათასწლეულის ბოლოს ეს ტერიტორიები არამეელებმა დაიკავეს, რომლებიც აქ სამხრეთიდან მოვიდნენ.

დაახლოებით 40 ათასი წლის წინათ სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში მცხოვრებმა ტომებმა სამხრეთის მიმართულებით დიდი მანძილი გადალახეს და ავსტრალიაში დასახლდნენ (*Страны и народы, 1981: 11*).

მე-4 ათასწლეულში ჩვენს ერამდე ეგვიპტეში, მდინარე ნილოსის ნაპირებზე საკმაოდ კომპაქტურად სახლობდნენ ბერბერული, პროსემიტური და კუშიტური ტომები. ვარაუდობენ, რომ მოგვიანებით ბერბერები გავრცელდნენ დასავლეთით, ხოლო პროსემიტური და კუშიტური ტომები – აღმოსავლეთით.

ჩვენ წელთაღრიცხვამდე მე-3 ათასწლეულის შუაში ინდოეთის ტერიტორიაზე დასახლდნენ არიული ტომები. მათ დასაბამი მისცეს ინდოარიული ტომების გავრცელებას დასავლეთით. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მათ მიგრაციას და განსახლებას ირანში, სადაც ისინი დომინირებდნენ დაახლოებით 15 საუკუნის განმავლობაში სპარსელებისა და მიდიელების გამოჩენამდე.

უძველეს ხანაში დაიწყო ჩრდილოეთ ამერიკის დასახლება, მას შემდეგ რაც ჩრდილო-აღმოსავლეთ აზიიდან ბერინგის სრუტის გავლით მოხდა ინდიელი ტომების მიგრაცია.

დაახლოებით 9-10 ათასი წლის წინათ ფილიპინების კუნძულებიდან იაპონიაში გადასახლდნენ აინები, ხოლო ერთი საუკუნის შემდეგ იაპონიაში განსახლება დაიწყო კორეული წამოშობის ტომებმა (Брук С. 1986: 446-447). დაახლოებით ამავე პერიოდში ავსტრონეზიური, პროატლანტიკური, ჩინურ-ტიბეტური და ავსტროაზიური ტომების მიგრაციების შედეგად მოხდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიის ტერიტორიის ათვისება (Брук С. 1986: 372).

ჩვენ წელთაღრიცხვამდე დაახლოებით 8 ათასი წლით ადრე ევროპის ტერიტორიაზე შეიქმნა ახალი დასახლებები. ამ პერიოდში ევროპის სამხრეთ-აღმოსავლეთში გადმოსახლდნენ აზიური წარმომავლობის ტომები. მოგვიანებით, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 5 ათასი წლით ადრე დუნაისპირა ტომებმა მოახდინეს ჯერ დღევანდელი ბულგარეთის, რუმინეთის, უნგრეთის, სლოვაკეთის და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილის, ხოლო შემდგომ დღევანდელი საფრანგეთის, ნიდერლანდების და ბელგიის კოლონიზაცია. იმავე პერიოდში მცირე აზიის მოსახლეობამ დაიწყო აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის და ბალკანეთის სამხრეთ ნაწილის დასახლება. აღნიშნული პროცესები დაახლოებით ათასი წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ამავე პერიოდს ემთხვევა იბერიული ტომების განსახლება ევროპის ტერიტორიაზე. იბერთა წარმოშობის შესახებ ორი მოსაზრება არსებობს. ერთ-ერთის მიხედვით ისინი ევროპაში, კერძოდ ესპანეთის ტერიტორიაზე ჩრდილოეთ აფრიკიდან მოვიდნენ და მათ არაფერი აქვთ საერთო საქართველოს იბერებთან. მეორე ვერსიის მიხედვით იბერები ესპანეთში საქართველოდან გადასახლდნენ. იბერები ევროპაში ესპანეთის გარდა სახლობდნენ იტალიაში, საფრანგეთში და ბრიტანეთშიც კი.

ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VIII-V სს.-ში მომთაბარე ტომების მიერ მიმდინარეობდა ევროპის მნიშვნელოვანი ტერიტორიების დაპყრობა და ათვისება. მათ შორის მნიშვნელოვანი იყო გერმანული ტომების გავრცელება ცენტრალურ, სამხრეთ და დასავლეთ ევროპაში. ასევე, აღმოსავლეთ ევროპის სტეპებში (დღევანდელი რუსეთის ტერიტორია) მცხოვრები მომთაბარეების, უპირველეს ყოვლისა სკვითების განსახლება დღევანდელი უკრაინის, მოლდოვის და სლოვაკეთის ტერიტორიებზე. მოგვიანებით ისინი იძულებულნი გახდნენ ეს ადგილები სარმატებისათვის დაეთმოთ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-6 საუკუნეში ცენტრალურ და დასავლეთ ევროპაში გამოჩნდნენ და შემდგომი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში იქ დომინირებდნენ კელტები.

მონათმფლობელური ეპოქის განმავლობაში ევროპის პოლიტიკაში ლიდერობდა ჯერ საბერძნეთი, ხოლო შემდეგ კართაგენი და რომი. ისინი მიზნად ისახავდნენ დაპყრობილ ტერიტორიებზე გავრცელებინათ თავიანთი ენა, რელიგია და კულტურა. ამის შედეგად ევროპის, ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ტერიტორიებზე შეიქმნა არა ერთი პოლისი (ქალაქი). მაგ., დაარსდა ქალაქები კართაგენი, ალექსანდრია, მარსელი. რომაელებმა ევროპის დიდ ტერიტორიაზე გაავრცელეს ლათინური ენა, რომლის მოდიფიცირებული ვარიანტები ბევრი ხალხებისთვის (მათ შორის ფრანგებისთვის, ესპანელებისთვის, რუმინელებისთვის) მშობლიური ენა გახდა. აღნიშნულ პერიოდში მოხდა ეგეოსის ზღვისპირეთის, ჩრდილოეთ აფრიკის, საფრანგეთის, ბრიტანეთის, გერმანიის, ესპანეთის, სიცილიის, კორსიკის, მალტის მნიშვნელოვანი ტერიტორიების დასახლება და ათვისება. რომაელებმა ჩრდილოეთ საფრანგეთიდან ბრიტანეთში გადაასახლეს ათასობით გალი, ხოლო ამ უკანასკნელების ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერევის საფუძველზე შეიქმნა უელსელი ერი. საბერძნეთისა და რომის წყალობით დასავლეთ აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ნაწილი ევროპულ კულტურას ეზიარა.

მონათმფლობელურ ეპოქაში გადაადგილების მასშტაბის თვალსაზრისით რეკორდულად შეიძლება ჩაითვალოს ჰუნების მიგრაცია. ჰუნების მიგრაცია დაიწყო ჩინეთში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-2 საუკუნეში, მიმდინარეობდა ექვსი საუკუნის განმავლობაში და დასრულდა შავი ზღვის მიმდებარე ჩრდილოეთ ტერიტორიებზე. ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-6 საუკუნეში ანალოგიური გზა გაიარეს ავარებმა, კიდევ ერთმა თურქულენოვანმა ტომმა. ისინი იმ ტერიტორიებს დაეუფლნენ, სადაც ოთხი საუკუნით ადრე ჰუნები ცხოვრობდნენ.

ავარებმა, ისევე, როგორც ჰუნებმა დუნაისპირეთში თავისი ადგილი ვერ დაიმკვიდრეს და სხვა ხალხებს შეერწყნენ.

ევროპის მოსახლეობის ფორმირებაზე დიდი ზეგავლენა იქონია გოთების მიგრაციამ, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ჩვენი წელთაღრიცხვის 4-5 საუკუნეებში. გოთები გადმოვიდნენ შვედეთიდან ცენტრალურ ევროპაში და დროთა განმავლობაში ორად, ოსტგოთებად (ოსტგუთებად) და ვესტგოთებად (ვესტგუთებად) გაიყვნენ. ოსტგოთები დასახლდნენ მდინარე დონსა და მდინარე დნეპრს შორის, ხოლო ვესტგოთები განსახლდნენ მათგან დასავლეთით, მდინარე დუნაის მიმდებარე ტერიტორიებზე. ამით გოთების მიგრაციები არ დამთავრებულა. 378 წელს ვესტგოთები შეიჭრნენ რომის იმპერიის ტერიტორიაზე რომმა ვერ გაუძლო მათ გამუდმებულ თავდასხმებს, თანდათანობით სუსტდებოდა და 476 წელს ეს იმპერია საბოლოოდ დაიშალა (ქსე, 1984: 436). მე-5 საუკუნის დასაწყისში ვესტგოთებმა იტალიის გავლით შეაღწიეს და დაიკავეს ჩრდილოეთ და ცენტრალური ესპანეთი. ოსტგოთებმა კი 488 წელს დაიპყრეს იტალიის მნიშვნელოვანი ტერიტორია და ჩამოაყალიბეს სამეფო, რომლის დედაქალაქი გახდა რავენა. 554 წელს ეს სამეფო გაუქმდა ბიზანტიელებთან გადამწყვეტ ბრძოლაში მარცხის შედეგად (ქსე, 1979: 296). ოსტგოთთა ნაწილი ცენტრალურ ევროპაში დაბრუნდა, ხოლო მეორე ნაწილი ადგილობრივ მოსახლეობას შეერია

VI ს.-ში იწყება სლავების, რომლებიც მანამდე დუნაის შესართავს, მდინარების დნეპრსა და ვისლას შორის მდებარე ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ, მასობრივი მიგრაცია ევროპაში. შემდგომი ოთხი საუკუნის განმავლობაში მათი მიგრაცია სამი ძირითადი მიმართულებით განხორციელდა. სლავების ერთი შტო დასახლდა ტერიტორიაზე, რომელიც მოიცავდა დღევანდელი რუსეთის ევროპული ნაწილის და უკრაინის მნიშვნელოვან არეალს, სადაც მოგვიანებით შეიქმნა კიევისა და ნოვგოროდის სლავური სამთავროები. მეორე შტო გაემართა დასავლეთით და დასახლდა ბალტიის ზღვის სანაპიროზე, ბოჰემიასა (დღევანდელი ჩეხეთის ტერიტორია) და აღმოსავლეთ ალპებში. ხოლო, მესამე შტო გადაადგილდა სამხრეთისაკენ და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილი დაიკავა. XII ს.-ის ბოლოს-VIII ს.-ის დასაწყისში, ბულგარელებმა დუნაის სამხრეთით მდებარე ტერიტორია დაიპყრეს, ხოლო ხაზარები ვოლგასა და სამხრეთ ურალს შორის გაბატონდნენ. ამას მოყვა მათ მიერ სლავების შევიწროება. 885 წელს კიევისა და ნოვგოროდის სამთავროებს შვედეთიდან მოსული ვარიანები დაეპატრონენ. შედეგად, აღნიშნულ ტერიტორიებზე მცხოვრები სლავების მნიშვნელოვანი ნაწილი

დღევანდელი რუსეთის ევროპული ნაწილის ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ნაწილებში გადასახლდა.

VIII ს.-ში არაბეთის ნახევარკუნძულზე ისლამის გავრცელებისა და არაბთა ხალიფატის შექმნასთან ერთად იწყება არაბთა მიერ ჩრდილოეთ აფრიკის, სამხრეთ-დასავლეთ აზიის და კავკასიის დაპყრობა. მათ განსაკუთრებით წარმატებით მოახერხეს ჩრდილოეთ აფრიკის ნაკლებად დასახლებული ტერიტორიების დაპყრობა და აქ დასახლება. მანამდე ჩრდილოეთ აფრიკაში მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ ეგვიპტელები (კოპტები) და ბერბერები. შემდგომი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა ადგილობრივი მოსახლეობის ისლამიზაცია და არაბიზაცია. არაბებმა აგრეთვე დაიპყრეს თითქმის მთელი ესპანეთი, სადაც ოთხი საუკუნის განმავლობაში ბატონობდნენ, თუმცა აქ დასახლება ვერ მოახერხეს, ისევე, როგორც ვერ მოახერხეს ეს სიცილიაში, ბიზანტიაში, საქართველოსა და სომხეთში.

IX ს.-ში დასავლეთ ევროპაში სკანდინავიიდან ნორმანები (ვიკინგები) შეიჭრნენ. ორი საუკუნის განმავლობაში ნორმანებმა დაიპყრეს და დასახლდნენ ჩრდილოეთ საფრანგეთში, ჰოლანდიაში, ფარერის კუნძულებზე, ინგლისში, ისლანდიაში, გრენლანდიაში. ინგლისში ნორმანებისა და ანგლო-საქსების შერწყმის საფუძველზე ჩამოყალიბდა ინგლისელი ერი და ინგლისური ენა (*დავითაშვილი, 2001: 64*).

მე-10 საუკუნეში სამხრეთ ურალიდან ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ევროპაში შემოვიდნენ და განსახლება დაიწყეს ფინო-უგორიულმა ტომებმა. უნგრელები (მადიარები) დასახლდნენ პანონიის დაბლობზე, ხოლო მოგვიანებით ფინური ტომები – დღევანდელი ფინეთისა და ესტონეთის ტერიტორიაზე.

ზემოთ განხილული მიგრაციების შედეგად დასრულდა დასავლეთ ევროპის მოსახლეობის ძირითადი ეთნოსების ფორმირება. შემდგომ საუკუნეებში მოსახლეობის მნიშვნელოვანმა გადაადგილებებმა გამოიწვია ჩამოყალიბებული ეთნოსების შემდგომი განახლება-განვითარება, მაგრამ ამ მიგრაციების შედეგად დასავლეთ ევროპის ეთნიკური პორტრეტი მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა.

ევროპაში ეთნოსების ჩამოყალიბების პროცესი უფრო ადრე დასრულდა ვიდრე მსოფლიოს სხვა რეგიონებში, შესაბამისად აქ უფრო ადრე დაიწყო სახელმწიფოების ფორმირება. გარდა ამისა, ევროპა მსოფლიოს ყველაზე უფრო დასახლებული რეგიონი გახდა. მაღალი სიმჭიდროვით გამოირჩეოდა მისი დასავლეთ ნაწილი, იმ დროს, როდესაც

აღმოსავლეთ ევროპა შედარებით დაუსახლებელი იყო. დასავლეთ ევროპის ხალხებისათვის შემდგომი ტერიტორიული გაფართოების საშუალებას მხოლოდ ახალი ტერიტორიების შემოერთება წარმოადგენდა. ამის რეალიზაცია კი შესაძლებელი იყო ახლო აღმოსავლეთის და რუსეთის მიწების დაპყრობის და ათვისების შედეგად.

XI-XV ს.-ები ევროპის, კერძოდ კი დასავლეთ ევროპის ისტორიაში ცნობილია, როგორც “ჯვაროსნული ლაშქრობების” ხანა. 8 ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად ახლო აღმოსავლეთში, კერძოდ მცირე აზიაში, კვიპროსზე და არაბეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, დაახლოებით 250 ათასი ევროპელი, უპირატესად ფრანგი, დასახლდა. დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე ევროპელებმა დაარსეს ტამპლიერების სამეფო, რომელიც რამდენიმე საუკუნის შემდეგ თურქების და არაბების შემოტევების შედეგად დაეცა.

გერმანული წარმოშობის ხალხებმა დაიწყეს აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიების დალაშქვრა. დაახლოებით 300-400 ათასი გერმანელი დასახლდა სილეზიის დაბლობზე, პომერანიაში, ბალტიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ფინეთის უბის სანაპიროზე და პრუსიაში. მანამდე აქ მცხოვრები სლავები იძულებული იყვნენ აღმოსავლეთში გადასულიყვნენ ან შერეოდნენ ახლადმოსულ გერმანულ მოსახლეობას.

XI-XV ს.-ებში ინგლისში გადასახლდა 100 ათასი ფრანგი. მათი უმრავლესობა იქ ამ ორ ქვეყანას შორის 100 წლიანი ომის შედეგად მოხვდა.

XIV ს.-ში კათოლიკური ეკლესიის მიერ წამოწყებული კამპანიის შედეგად მოხდა ებრაელების განდევნა ინგლისიდან, საფრანგეთსა და განსაკუთრებით ესპანეთიდან. შემდგომი 2-3 საუკუნის განმავლობაში ასი ათასობით ებრაელი აღმოსავლეთ ევროპაში ძირითადად, პოლონეთსა და ლიტვაში გადასახლდა.

XIII ს.-ში რუსეთი თათარ-მონღოლთა შემოსევის ობიექტი გახდა. მათი ბატონობა თითქმის სამი საუკუნე გაგრძელდა. ამის შედეგად თათრულმა ტომებმა თავიანთი პოზიციები განიმტკიცეს ვოლგისპირეთში, სადაც დღემდე კომპაქტურად სახლობენ.

მეორე ათასწლეულის დასაწყისში ყველაზე მნიშვნელოვან მიგრაციას ადგილი ჰქონდა აზიაში. ამ პერიოდში ციმბირის სამხრეთ ნაწილიდან და ცენტრალური აზიიდან თურქულმა ტომებმა დაიწყეს მიგრაცია სამხრეთ-დასავლეთით. მათ ჯერ სპარსეთი დაიკავეს, ხოლო შემდეგ განსახლება დაიწყეს მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში (დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე). 1453 წელს თურქების მიერ

კონსტანტინოპოლის (დღევანდელი სტამბოლი) აღებით დასრულდა ბიზანტიის იმპერიის ისტორია და საფუძველი ჩაეყარა ოსმალეთის იმპერიის ფორმირებას.

ამერიკის აღმოჩენის შემდეგ მიგრაციების ისტორიაში ახალი ერა დადგა. XVI-XIX საუკუნეების განმავლობაში მოსახლეობის ყველაზე მასშტაბური გადაადგილება სწორედ ამერიკის მიმართულებით მიმდინარეობდა. ევროპელთა მიგრაცია ამერიკაში განპირობებული იყო რამდენიმე ფაქტორით. მათ შორის უმნიშვნელოვანესი იყო ეკონომიკური, რადგან ამერიკის ათვისება დაკავშირებული იყო მაღალი შემოსავლების მიღებასთან. გარდა ამისა, ევროპელების მნიშვნელოვან ნაწილს სჯეროდა, რომ ამერიკაში შესაძლებელი იქნებოდა ისეთი სახელმწიფოების შექმნა, სადაც დამკვიდრდებოდა სოციალური სამართლიანობა, რის შედეგადაც აღმოიფხვრებოდა წოდებრივი განსხვავებები და რაც მთავარია, დაკანონდებოდა სიტყვის, პოლიტიკური შეხედულებების და რელიგიური მრწამსის თავისუფლება. აზიელთა და ჩრდილოეთ აფრიკელთა (არაბთა) ამერიკაში მიგრაცია ძირითადად ეკონომიკური მოტივებით იყო განპირობებული.

მოდერნული და პოსტმოდერნული (XVII საუკუნიდან დღემდე) ეპოქების მიგრაცია ამერიკის შეერთებულ შტატებში, კაპიტალისტური ურთიერთობების აღმოცენებისა და განვითარების პირობებში მიმდინარეობდა და პირობითად 4 პერიოდად შეიძლება დაიყოს.

პირველი ტალღა: 1609-1775 წწ.

ამერიკის ათვისება თავდაპირველად ნელი ტემპით ვითარდებოდა. ზოგადად, ახალ სამყაროში ევროპელთა ემიგრაციაში შეინიშნებოდა მკაფიოდ გამოხატული გეოგრაფიული კანონზომიერებები. დღევანდელი აშშ-სა და კანადის ტერიტორიების ათვისებაში მონაწილეობდნენ ძირითადად ბრიტანელები, ფრანგები და გერმანელები, იმ დროს, როდესაც ესპანელებმა და პორტუგალიელებმა ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის კოლონიზაცია მოახდინეს. ამ წესიდან გამონაკლისს ჰოლანდიელები წარმოადგენდნენ, რადგან მათ ემიგრაციას ამერიკაში მკაფიო გეოგრაფიული მიმართულება არ ჰქონდა. ისინი ცდილობდნენ კოლონიები შეექმნათ ყველგან, სადაც ამის საშუალება მიეცემოდათ.

აშშ-ის ტერიტორიის ათვისება მისი აღმოსავლეთ სანაპიროდან დაიწყო. იმიგრაციის თავდაპირველი კერები გაჩნდა იქ სადაც დღეს მსხვილი ქალაქები ფილადელფია და ბალტიმორი, ასევე მერილენდის და სამხრეთ კაროლინას შტატები მდებარეობს. ამ პერიოდის იმიგრაციაში მნიშვნელოვან როლს „კოლონისტები“ თამაშობდნენ. მათი მეცადინეობით სამხრეთში განვითარდა სოფლის მეურნეობა, ხოლო აღმოსავლეთ

სანაპიროზე – მანუფაქტურული (გადამამუშავებელი) მრეწველობა. ეკონომიკის განვითარებასთან ერთად ევროპიდან მუშა-ხელის მოზიდვა დაიწყო. აშშ-ში იმიგრაციის პირველ პერიოდში ყველაზე მეტი ადამიანი ბრიტანეთიდან (ირლანდიის ჩათვლით), ჩრდილო გერმანიიდან და საფრანგეთიდან ჩამოვიდა (Shirey, 2015). ადამიანები ამერიკაში მხოლოდ ეკონომიკური მიზნებით არ ჩადიოდნენ. აღნიშნულ პერიოდში, მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა „პურიტანების“ მიგრაციას. XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ამერიკაში ათასობით ინგლისელი კალვინისტი გადასახლდა. ისინი აპროტესტებდნენ, ზოგადად რომის პაპის, კონკრეტულად კი კათოლიკური დოგმატების ძლიერ ზეგავლენას ინგლისურ ეკლესიაზე და მათ პროტესტანტულ მრწამსზე.

1776 წელს, როდესაც ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა ქვეყანაში დაახლოებით 4,5 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა (Wayne, 2015).

მეორე ტალღა: 1790-1870 წწ.

აღნიშნულ პერიოდში საფუძველი ჩაეყარა აშშ-ში ევროპელთა მასობრივ იმიგრაციას. იმიგრანტთა ძირითადი მასა დასავლეთ ევროპიდან ჩამოვიდა. ინგლისიდან იმიგრაციამ დაიკლო, სამაგიეროდ „გერმანული“ ტალღა გაძლიერდა. „გერმანული“ მიგრაცია მოიცავდა არა მარტო ეთნიკურ გერმანელებს, არამედ სკანდინავიელებს, ჰოლანდიელებს და ავსტრიელებს. აღსანიშნავია, რომ გერმანულ მიგრაციაში ძირითადად შემღებული ადამიანები მონაწილეობდნენ. აშშ-ში მათ მიწის დიდი ნაკვეთები შეიძინეს და სოფლის მეურნეობას მიყვეს ხელი. მათმა იმიგრაციამ ქვეყნის თითქმის მთელი ცენტრალური დასავლეთი (Midwest) მოიცვა.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ირლანდიელთა იმიგრაცია. 1840-იან წლებში კარტოფილის მოუსავლიანობამ აშშ-ში ირლანდიელთა მასობრივ გადასახლებას მისცა ბიძგი. XIX ს.-ში და XX ს.-ის დასაწყისში ამერიკაში 4 მილიონზე მეტი ირლანდიელი გადასახლდა, რის შედეგადაც აღმოჩნდა, რომ აშშ-ში მეტი ირლანდიელი ცხოვრობდა, ვიდრე თვით ირლანდიაში.

გერმანელებისგან განსხვავებით, აშშ-ში ჩასული ირლანდიელები და იტალიელები ღარიბი ადამიანები იყვნენ, შესაბამისად ისინი დიდ ქალაქებში სახლდებოდნენ, სადაც შრომათმოწყობის მეტი შესაძლებლობა არსებობდა. ამან, ხელი შეუწყო ირლანდიური დიასპორის სწრაფ ზრდას მასაჩუსეტსში, კერძოდ ბოსტონში, ასევე ნიუ-იორკსა და ჩიკაგოში.

1848 წელს, კალიფორნიაში ოქროს აღმოჩენა აშშ-ს დასავლეთ რეგიონების სწრაფი ათვისების და განვითარების მნიშვნელოვანი სტიმული აღმოჩნდა. აღმოსავლეთ-დასავლეთის რკინიგზის და წყნარი ოკეანის სანაპიროზე პორტების მშენებლობამ ჩინელთა მრავალათასიანი იმიგრაციის საფუძველი გახდა. თუმცა, აშშ-ს მთავრობამ, 1881 წლისთვის მათი იმიგრაცია მაქსიმალურად შეზღუდა და ჩინელთა დიდი ნაწილი სამშობლოში დააბრუნა (Wayne, 2015).

მესამე ტალღა: 1870-1924 წწ.

ევროპული ემიგრაციის მთავარი კერა სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპა გახდა. აღნიშნულ პერიოდში აშშ-ში 15 მილიონზე მეტი ადამიანი ჩავიდა. მასობრივი იყო ებრაელთა იმიგრაცია. აღნიშნულ პერიოდში კანადაში 7 მილიონი ადამიანი ჩავიდა, მაგრამ მათგან 6 მილიონი მომდევნო 2-3 ათწლეულის განმავლობაში საცხოვრებლად აშშ-ში გადავიდა.

ამერიკაში ევროპელთა და აზიელთა მიგრაციას ძირითადად ნებაყოფლობითი ხასიათი ჰქონდა, თუ არ ჩავთვლით აქ პატიმართა გადასახლებას საფრანგეთიდან და ბრიტანეთიდან. მაგრამ, ამ პერიოდში მასშტაბური ხასიათი მიიღო ამერიკაში აფრიკელების ჩაყვანამ და მათი მონებად გაყიდვამ. 1600-1900 წლებში მხოლოდ აშშ-ში 12,5 მილიონი აფრიკელი ჩაასახლეს, რომელთა უმრავლესობას გვინეის უბის მიმდებარე ტერიტორიებისა და სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის მკვიდრ მოსახლეობას შეადგენდა.

XX საუკუნე, მიგრაციის მართვის თვალსაზრისით, ძალზე განსხვავებული აღმოჩნდა. დიდმა დეპრესიამ, ორმა მსოფლიო ომმა და აქედან გამომდინარე ეკონომიკურმა დაღმავლობამ დიდი დაღი დაასვა აშშ-ს საიმიგრაციო პოლიტიკას. შეიზღუდა იმიგრაციის მასშტაბი, გაჩნდა მტრული დამოკიდებულება კათოლიკეების, ებრაელების, აზიელების მიმართ. 1960-იან წლებამდე აშშ-ში იმიგრაცია ძალზე შეზღუდულ და კონტროლირებად ხასიათს ატარებდა (Wayne, 2015).

მეოთხე ტალღა: 1965 წლიდან დღემდე

აშშ-ში იმიგრაცია უახლესი ხანაში თვისებრივად განსხვავდება წინა პერიოდებისგან. ევროპიდან აშშ-ში მობილობა იმდენად უმნიშვნელო გახდა, რომ მასზე თითქმის აღარ საუბრობენ. წინა პლანზე გამოვიდა ლათინოამერიკელების („ლათინოსების“) და აზიელების იმიგრაცია.

უკანასკნელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში აშშ-ში 59 მლნ ადამიანი ჩავიდა. 1965 წელს ამერიკაში ცხოვრობდა 9,6 მლნ ადამიანი, რომელიც უცხოეთში იყო დაბადებული. 2015

წელს ამ კატეგორიის ადამიანების რიცხვმა 45 მლნ-ს მიაღწია. შედეგად, აღნიშნულ პერიოდში აშშ-ის მოსახლეობაში უცხოეთში დაბადებული ადამიანების წილი 5%-დან 16%-მდე გაიზარდა. 1965 წ. თეთრი (ევროპული წარმოშობის) ამერიკელები მთელი მოსახლეობის 84%-ს შეადგენდნენ, ხოლო 2015 წ. მათი წილი 62%-მდე დაეცა (*Immigration Numbers Update, 2014*).

ამერიკელი სპეციალისტების აზრით, თუ მოცემული ტენდენცია შემდეგი 50 წლის განმავლობაში შენარჩუნდება, ამერიკული საზოგადოების ეთნიკური (რასობრივი) სტრუქტურა ძირეულად შეიცვლება. მოსალოდნელია, რომ 2065 წლისთვის მთელ მოსახლეობაში თეთრი ამერიკელების წილი 20%-მდე დაეცემა, ხოლო აზიელების და ლათინოსების წილი საგრძნობლად გაიზრდება, შესაბამისად 38% და 31%. თუკი, დღესდღეობით თანამედროვე ამერიკული საზოგადოება ძირითადად ევროპული წარმოშობისაა, ნახევარი საუკუნის შემდეგ ის ლათინურ-აზიური გახდება (*Modern Immigration Wave, 2015*).

ევროპელთა იმიგრაცია სამხრეთ ამერიკაში ნაკლებად მასშტაბურ ხასიათს ატარებდა ვიდრე ჩრდილოეთ ამერიკაში, თუმცა ის მაინც მნიშვნელოვანი იყო. 1820-1924 წლებში ევროპულმა იმიგრაციამ სამხრეთ ამერიკაში დაახლოებით 6 მილიონი ადამიანი შეადგინა. ამ კონტინენტზე ევროპელთა იმიგრაციის მთავარ კერებს წარმოადგენდნენ ბრაზილია და არგენტინა. არგენტინაში ჩასული ევროპელების უმრავლესობას ესპანელები შეადგენდნენ, თუმცა მიგრანტთა მნიშვნელოვანი ნაკადი იტალიიდან, საფრანგეთიდან, რუსეთიდან, ჰოლანდიიდან ჩადიოდა. კოლონიური პერიოდის ბრაზილია უპირატესად პორტუგალიური იმიგრაციის კერა იყო, ხოლო ამ ქვეყნის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ იქ ჩასვლა დაიწყეს უპირატესად იტალიელებმა, ხოლო პორტუგალიელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სამშობლოში დაბრუნდა. აღნიშნულ პერიოდში სამხრეთ ამერიკაში ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა აზიელთა, კერძოდ იაპონელთა, ჩინელთა, ინდოელთა და არაბთა (უპირატესად ალჟირელთა) იმიგრაციას. აფრიკელი მონებით ვაჭრობის პროცესის შედეგად სამხრეთ ამერიკაში 2,5 მილიონი შავკანიანი გადაასახლეს. მათი უმრავლესობა ბრაზილიის პლანტაციებში დაასაქმეს.

XVII-XIX ს.-ებში ამერიკის გარდა ევროპული კოლონიზაცია შეეხო აფრიკას, აზიას და ავსტრალია-ოკეანეთს, რამაც ხელი შეუწყო ახალ ინტენსიურ მიგრაციულ მოძრაობას.

მალრიბის ქვეყნების (ალჟირი, მაროკო, ტუნისი) კოლონიზაციის შედეგად ამ რეგიონში მილიონზე მეტი ფრანგი ჩავიდა.

1788-1868 წლებში ინგლისსა და ირლანდიიდან ავსტრალიაში და კუნძულ ტასმანიაზე 162 ათასი მსჯავრდებული გადაასახლეს. ავსტრალიის მთავარი ქალაქი სიდნეი პატიმრებმა ააშენეს და მისი პირველი მოსახლეებიც ისინი გახდნენ.

XIX ს.-ის მეორე ნახევარში იტალიასა და საბერძნეთში შექმნილი მძიმე ეკონომიკური სიტაციის გამო ამ ქვეყნებიდან დაიწყო ამ ქვეყნების მოსახლეობის მასობრივი ემიგრაცია ავსტრალიაში. 1820-1924 წლებში ავსტრალიაში 3 მილიონზე მეტი იტალიელი და ბერძენი ჩავიდა.

XIX ს.-ის საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა სამხრეთ აფრიკის კოლონიზაცია, რის შედეგადაც XX ს.-ის დასაწყისში აქ 1 მილიონზე მეტი ინგლისელი და ბური (პოლანდიელი) ცხოვრობდა. აღსანიშნავია, რომ ამ ქვეყნის კოლონიზაციაში გერმანელებიც მონაწილეობდნენ, მაგრამ ისინი ვერ შეეგუენ ადგილობრივ პირობებს და უკან დაბრუნდნენ.

XIX ს.-ის განმავლობაში მიმდინარეობდა ბუნებრივი და მინერალური რესურსებით მდიდარი ციმბირის ათვისება რუსეთის იმპერიის მიერ. მე-20 საუკუნის დასაწყისში ამ რეგიონში უკვე 10 მილიონ ადამიანზე მეტი ცხოვრობდა.

XIX ს.-ის მეორე ნახევარში რუსეთმა დაასრულა ჩრდილოეთ კავკასიის დაპყობა. რუსეთის იმპერიამ აქედან გაასახლა ათეულობით ათასი ადამიანი, მათ შორის ჩერქეზები, აფხაზები, ჩეჩნები, ინგუშები. მათ თავშესაფარი ოსმალეთის იმპერიაში მიიღეს. რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაცია ცდილობდა კავკასიის და ვოლგისპირეთის ტერიტორია რუსებით და გერმანელებით დაესახლებინა. ამ მიზნით გერმანიიდან, ამ რეგიონებში საცხოვრებლად გადმოვიდა ათეულობით ათასი ადამიანი. საქართველოში გერმანელები ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე დაასახლეს.

ზემოთ აღნიშნულ პერიოდში მოსახლეობის მნიშვნელოვან მიგრაციებს ადგილი ჰქონდა ევროპის ფარგლებშიც. როგორც აღინიშნა, XIX ს.-ის მეორე ნახევარში საბერძნეთი და იტალია მოიცვა ეკონომიკურმა კრიზისმა. რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ეს ქვეყნები დატოვა მილიონობით ადამიანმა. მათგან, 2 მილიონი იტალიელი ევროპის სხვა სახელმწიფოებში, ძირითადად საფრანგეთში გადასახლდა, ხოლო ბერძენთა მნიშვნელოვანი ნაწილი დასაქმების მიზნით ავსტრო-უნგრეთის იმპერიის ჩრდილოეთ ნაწილში გაემგზავრა.

XX ს.-ის 10-იან წლებში თურქეთის ტერიტორიაზე სომეხთა მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის შედეგად მილიონზე მეტი სომეხი იძულებული იყო თავშესაფარი ევროპის ქვეყნებში ეპოვნა, ძირითადად რუსეთსა და საფრანგეთში, ასევე ახლო აღმოსავლეთის არაბულ ქვეყნებში და აშშ-ში.

პირველმა მსოფლიო ომმა დიდი ზეგავლენა იქონია მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიულ გადაადგილებაზე, რაც უპირველეს ყოვლისა ევროპას შეეხო.

პირველ მსოფლიო ომში დამარცხების შედეგად გერმანელი მოსახლეობა იძულებული იყო დაეტოვებინა ის ტერიტორიები, სადაც ის მანამდე ცხოვრობდა. კერძოდ, 1,8 მილიონი გერმანელი პოლონეთიდან, რუსეთიდან, ელზას-ლოტარინგიიდან (აღმოსავლეთ საფრანგეთი), ასევე აზიის და აფრიკის კოლონიებიდან გერმანიასა და ავსტრიაში დაბრუნდა.

საფრანგეთიდან გერმანელთა ემიგრაციისა და ომით მიყენებული ადამიანური ზარალის შედეგად ქვეყანაში შეიქმნა სამუშაო ძალის დეფიციტი, რომლის აღმოფხვრაც სხვა ქვეყნებიდან ათი ათასობით მუშის შემოყვანის ხარჯზე მოხდა. ომის შემდეგ საფრანგეთში სამუშაოდ ჩავიდა 300 ათასი არაბი მაღრიბის ქვეყნებიდან, 46 ათასი პოლონელი, 33 ათასი ჩეხი, 67 ათასი რუსი და ამდენივე სომეხი.

ოსმალეთის იმპერიის დაშლისა და თურქეთის რესპუბლიკის შექმნის შედეგად საბერძნეთსა და თურქეთს შორის მოხდა მოსახლეობების “გაცვლა”. 1923 წ. საბერძნეთი დატოვა და თურქეთში გადასახლდა 500 ათასი თურქი, ხოლო 1,3 მილიონი ბერძენი თურქეთიდან საბერძნეთში წავიდა.

რუსეთის იმპერიის ნგრევას და მის ტერიტორიაზე საბჭოთა დიქტატურის დამყარების შედეგად ჯერ კიდევ XX ს.-ის 10-იანი წლების ბოლოს და 20-იანი წლების დასაწყისში ასობით ათასი ადამიანი, რომელიც იმპერიის არსებობის დროს მაღალ ან საშუალო ფენას მიეკუთვნებოდა იძულებული გახდა თავშესაფარი სხვა ქვეყნებში ეპოვა. რუსეთიდან წასული ადამიანების უმრავლესობა საფრანგეთში ან აშშ-ში გადასახლდა. 1917-1926 წლებში რუსეთიდან მხოლოდ საფრანგეთში 64 ათასი ადამიანი ჩავიდა. წინა საუკუნის 20-30-იან წლებში საბჭოთა რეპრესიების მსხვერპლი გახდა, შეძლებული ადამიანების დიდი ნაწილი, რომელიც საბჭოთა კავშირში დარჩა. 1932 წელს ციმბირში და საბჭოთა კავშირის სხვა ნაკლებად ათვისებულ ადგილებში 5 მილიონი შეძლებული გლეხი (“კულაკი”) გადასახლეს. გარდა ამისა, ქვეყანაში დაწყებულმა ინდუსტრიალიზაციის

პროცესმა მოითხოვა მსხვილ ქალაქებსა და ინდუსტრიულ ცენტრებში დიდი რაოდენობის მუშა-ხელის არსებობა. ამ მიზნით საბჭოთა ხელისუფლებამ 1929-39 წლებში ქვეყნის ევროპული ნაწილის სასოფლო რეგიონებიდან დიდ ქალაქებში, ასევე დონბასსა და ურალში 18 მილიონი ადამიანი გადაასახლა.

XX ს.-ის 30-იანი წლების დასაწყისში ევროპის რიგ სახელმწიფოებში, მათ შორის გერმანიაში, იტალიასა და ესპანეთში, ხელისუფლების სათავეში დიქტატორული რეჟიმები მოვიდნენ. ამ ქვეყნებში დაიწყო ადამიანთა დევნა პოლიტიკური მრწამსისა და ეთნიკური კუთვნილების ნიადაგზე. ეთნიკურ ებრაელთა და ბოშათა დიდი ნაწილი, აგრეთვე ფაშისტური იდეოლოგიის მოწინააღმდეგეები იძულებულნი გახდნენ ეს ქვეყნები დაეტოვებინათ. მათი უმეტესობა საცხოვრებლად გაემგზავრა საფრანგეთში, დიდ ბრიტანეთსა და ჩრდილოეთ ამერიკაში.

ესპანეთში მიმდინარე სამოქალაქო ომის შედეგად 30-იანი წლების ბოლოს ქვეყანა 200 ათასმა ადამიანმა დატოვა. მათი უმრავლესობა (140 ათასი ადამიანი) საცხოვრებლად საფრანგეთში წავიდა, ხოლო დანარჩენები – სამხრეთ ამერიკასა და ჩრდილოეთ აფრიკის ფრანგულენოვან ქვეყნებში.

მსოფლიოში მიგრაციული მოძრაობა კიდევ უფრო ინტენსიური გახდა მეორე მსოფლიო ომის დროს. ამ ომის განმავლობაში ნაცისტებმა მათ მიერ დაპყრობილი ქვეყნებიდან გერმანიაში გადაასახლეს დაახლოებით 9-10 მილიონი ადამიანი. მათი ერთი ნაწილი დასაქმებული იყო მრეწველობასა და მშენებლობებზე, მეორე ნაწილი კი საკონცენტრაციო ბანაკებში მოათავსეს. 1942-45 წლებში გერმანიისა და პოლონეთის ტერიტორიებზე მდებარე საკონცენტრაციო ბანაკებში მილიონობით ადამიანი, მათ შორის 5,2 მილიონი ებრაელი და 400 ათასი ბოშა იმყოფებოდა.

იმავე პერიოდში საბჭოთა კავშირში ადგილი ჰქონდა სხვადასხვა ეთნოსების დეპორტაციას (ძალდატანებით გასახლებას) მათი ბინადრობის ადგილებიდან ქვეყნის სხვა ტერიტორიებზე. საბჭოთა ხელისუფლებას ემინოდა, რომ თუ გერმანიის მოკავშირე თურქეთი საბჭოთა კავშირში შემოიჭრებოდა, მაშინ მას მხარს დაუჭერდნენ საქართველოში და ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები მუსლიმები. ამ მიზეზით, იქედან 1943-44 წლებში ყაზახეთსა და შუა აზიაში გაასახლეს ჩეჩნები, ინგუშები, ყარაჩაევლები, ბალყარები და საქართველოში მცხოვრები მუსლიმი მესხები.

მეორე მსოფლიო ომის შედეგად მნიშვნელოვნად შეიცვალა მსოფლიოს პოლიტიკური რუკა, რამაც პირდაპირი ზეგავლენა მოახდინა მოსახლეობის მიგრაციებზე. აღმოსავლეთ ევროპიდან 10 მილიონი გერმანელი გადაასახლეს გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და დასავლეთ ბერლინში (*Максаковский, 2004: 137*). იმავდროულად, 2 მილიონამდე პოლონელი გერმანიიდან პოლონეთში დაბრუნდა (*ჯაოშვილი, 1983: 106*).

მეორე მსოფლიო ომის დროს განხორციელებულმა ებრაელთა დევნამ გამოიწვია ევროპიდან და ჩრდილოეთ აფრიკიდან მათი მასობრივი ემიგრაცია ჩრდილოეთ ამერიკასა და პალესტინაში. 1947 წელს ისტორიული პალესტინის ტერიტორიაზე შეიქმნა ისრაელის სახელმწიფო. თუ ომამდე იქ რამდენიმე ათეული ათასი ებრაელი ცხოვრობდა, 1966 წელს მათმა რიცხვმა ისრაელში უკვე 2,5 მილიონი შეადგინა. მეორე მხრივ ისრაელის შექმნის შემდეგ არაბულ ქვეყნებში გადასახლდა დაახლოებით 700 ათასამდე პალესტინელი არაბი (*Алисов & Хорев, 2000: 152*).

მეორე მსოფლიო ომში დამარცხების შედეგად დაახლოებით 6 მილიონმა იაკონელმა დატოვა ჩინეთის, კორეის და რუსეთის ოკუპირებული ტერიტორიები და სამშობლოში დაბრუნდა (*ჯაოშვილი, 1983: 106*).

1947 წ. პაკისტანის ინდოეთიდან გამოყოფის შედეგად დაახლოებით 7-8 მილიონი ადამიანი გადაადგილდა ამ ქვეყნებს შორის. იმავდროულად, ეს ქვეყნები დატოვა ასეულობით ათასმა ბრიტანელმა და სამშობლოში დაბრუნდა (*Алисов & Хорев, 2000: 152*).

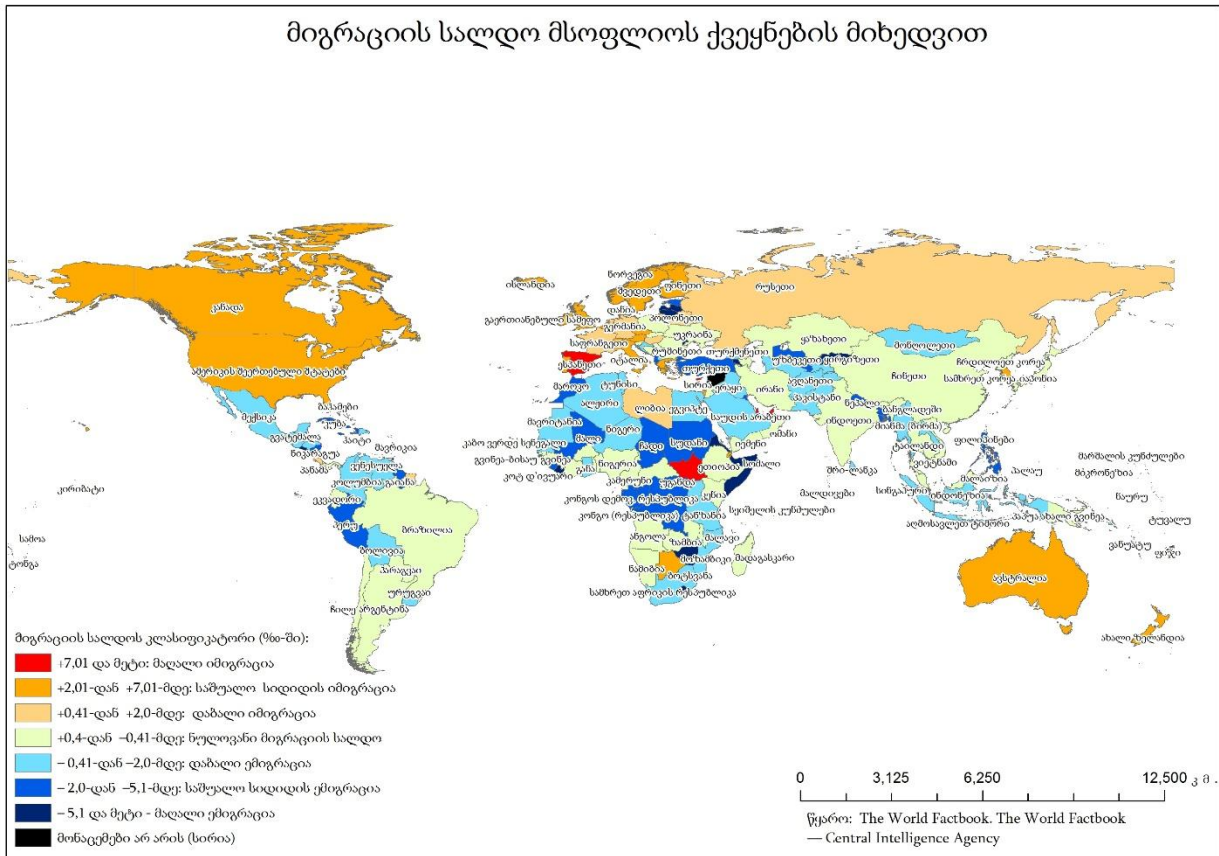
მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო აფრიკისა და აზიის დეკოლონიზაციის პროცესი, რომელიც განსაკუთრებული ინტენსიურობით გამოიჩინა 1950-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 1960-იან წლებში. აფრიკისა და აზიის ქვეყნების განთავისუფლებას მოჰყვა დაახლოებით 2 მილიონი ევროპელი კოლონისტის რეპატრაცია.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპის ეკონომიკურმა აღმშენებლობამ და აზიისა და აფრიკის დეკოლონიზაციამ ახალი იმპულსი მისცა განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის მასობრივ ემიგრაციას ევროპის მიმართულებით. ქვემოთ საუბარი გვექნება თანამედროვე მიგრაციულ პროცესებზე.

4. 6 საერთაშორისო მიგრაციების თანამდებროვე ტენდენციები

თანამდებროვე მსოფლიოში საერთაშორისო მიგრანტების¹¹ რაოდენობა დაახლოებით, 258 მლნ ადამიანს შეადგენს. 2017 წელს მიგრანტების საერთო რაოდენობის 57% მსოფლიოს განვითარებულ რეგიონებში ცხოვრობდა. აქ მცხოვრები 143 მლნ მიგრანტიდან, 89 მლნ (61%) წარმოშობით განვითარებადი ქვეყნებიდან, ხოლო 57 მლნ (39%) განვითარებული ქვეყნებიდან იყო. ამასთან, 112 მლნ საერთაშორისო მიგრანტიდან რომლებიც განვითარებად სამხრეთში ცხოვრობდა, 98 მლნ (87%) განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობას წარმოადგენდა და მხოლოდ 14 მლნ (13%) წარმოშობით განვითარებადი სამხრეთიდან იყო (UN DESA, 2017).

ნახ. #19

რუკა შესრულებულია The World Factbook, 2017 მონაცემების მიხედვით.

¹¹ საერთაშორისო მიგრანტად მიიჩნევა სხვა ქვეყანაში დაბადებული პირი ან სხვა ქვეყნის მოქალაქე

მიგრაციის სალდო, სხვაობა იმიგრაციისა და ემიგრაციის მაჩვენებლებს შორის, მნიშვნელოვნად განსხვავდება ქვეყნების მიხედვით. როგორც წესი, ეს მაჩვენებელი განვითარებული ქვეყნისთვის დადებითია, ხოლო განვითარებადი ქვეყნისთვის – უარყოფითი. მაღალი დადებითი სალდო აქვთ იმიგრაციის ისეთი ტრადიციულ ქვეყნებს როგორცაა აშშ, კანადა, ავსტრალია; საგულისხმოა, რომ აფრიკა ზოგიერთი ქვეყანა იმიგრაციის კერა გახდა. აფრიკაში 2017 წლის მონაცემებით დაახლოებით 25 მლნ მიგრანტი ჩავიდა. აფრიკული იმიგრაციის მნიშვნელოვან ქვეყნები იყო ლიბია, სამხრეთ სუდანი.

1990-2017 წლებში საერთაშორისო მიგრანტების რაოდენობა 105 მლნ-ით ანუ 69%-ით გაიზარდა. XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში მიგრანტთა რაოდენობა ყოველწლიურად 2.5 მლნ ადამიანით იზრდებოდა, ხოლო ამ საუკუნეში – საშუალოდ 5 მლნ-ზე მეტით. მთლიანობაში, 1990-2017 წწ. მსოფლიო მასშტაბით მიგრანტების რაოდენობა 105 მლნ ადამიანით ანუ 60%-ით გაიზარდა. მათ შორის განვითარებულ სამყაროში მიგრანტთა რაოდენობამ 65 მლნ-ით მოიმატა, ხოლო განვითარებად ქვეყნებში – 40 მლნ-ით.

ცხრილი #21

საერთაშორისო მიგრანტთა რაოდენობა (2017 წ.)

რეგიონი	მიგრანტთა რაოდენობა (მლნ ადამიანი)
მსოფლიო	257.7
განვითარებული რეგიონები	146.0
განვითარებადი რეგიონები	111.7
ლათინური ამერიკა და კარიბები	9.5
ჩრდილოეთ ამერიკა	57.7
აფრიკა	24.7
აზია	79.6
ევროპა	77.9
ოკეანეთი	8.4

ცხრილი შედგენილია: UN Migration Report 2017. <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>

მიგრანტთა მატების ტემპი ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის განსხვავდებოდა: 2010-2017 წლებში თუ, განვითარებულ ჩრდილოეთში მიგრანტთა წლიური მატება 2,3%-ს შედგენდა, განვითარებადი სამხრეთისთვის ეს მაჩვენებელი 1,6% იყო. საერთაშორისო მიგრანტების რაოდენობის ზრდა განვითარებულ რეგიონებში, განპირობებული იყო მიგრანტების რაოდენობის ზრდით როგორც განვითარებულ ჩრდილოეთში, ასევე განვითარებად სამხრეთში. 1990-2017 წლებში 64 მლნ საერთაშორისო მიგრანტი დაემატა ჩრდილოეთ რეგიონს, აქედან 48 მლნ (76%) წარმოშობით იყო განვითარებადი სამხრეთიდან, დანარჩენი 16 მლნ მიგრანტი (24%) დაბადებული იყო განვითარებადი სამხრეთის რეგიონის ქვეყანაში. განვითარებად ქვეყნებში, მიგრანტი მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა სამხრეთ რეგიონში დაბადებული მიგრანტების რაოდენობის ზრდის შედეგს წარმოადგენდა. 1990-2017 წწ. პერიოდში მიგრანტი მოსახლეობა, რომელიც წარმოშობით სამხრეთის რეგიონიდან იყო, 57 მლნ-დან 97 მლნ-მდე შეიცვალა ანუ 70%-ით გაიზარდა.

ცხრილი #22

საერთაშორისო მიგრაციები მაღალგანვითარებული და განვითარებადი რეგიონების მიხედვით (2017 წ., მლნ. ადამიანი)

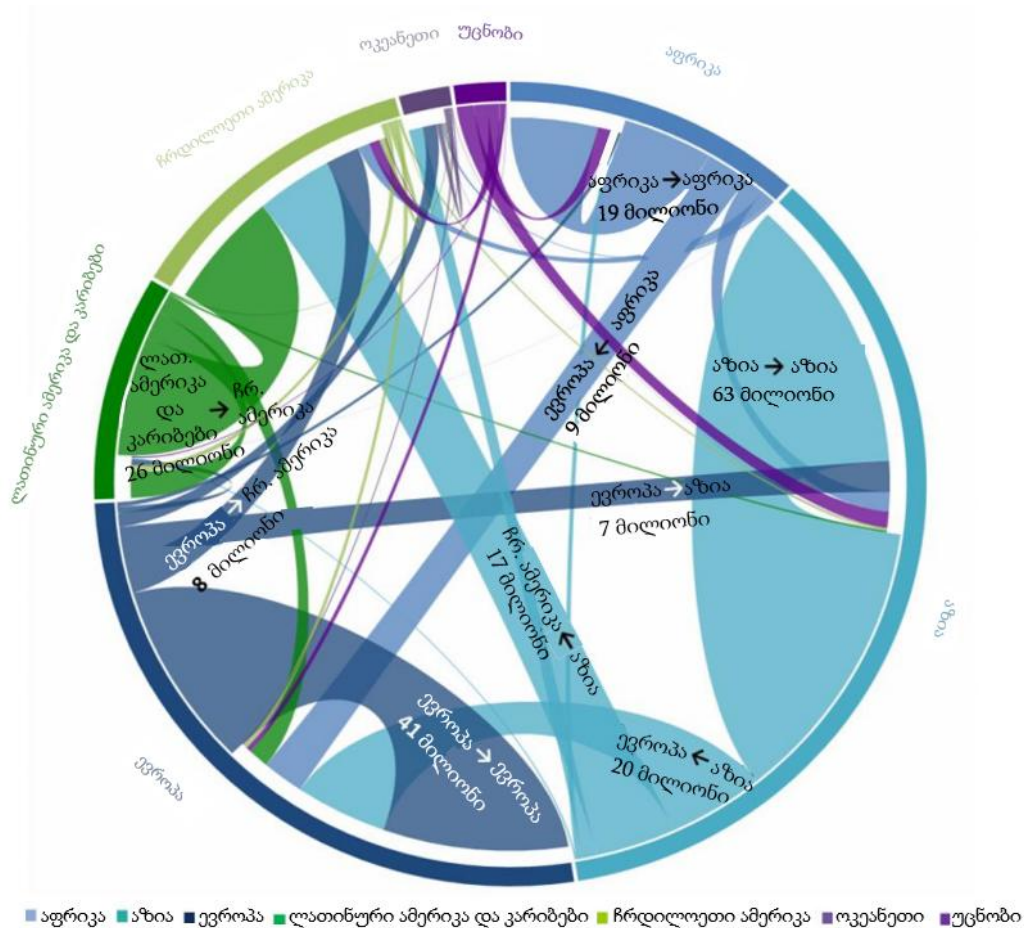
სად მიემგზავრება	საიდან მიემგზავრება		სულ	წილი
	ინდუსტრიული	განვითარებადი		
ინდუსტრიული	56.9	89.0	146.0	56,7%
განვითარებადი	14.4	97.4	111.7	43.3%
სულ	71.3	186.4	257.7	100%
წილი	27.7%	72.3%	100%	

ცხრილი შედგენილია: UN Migration Report 2017 (pg.2). <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>

მსოფლიოში, საერთაშორისო მიგრანტები მსოფლიოს მოსახლეობის მცირე ნაწილს წარმოადგენენ. 1990 წელს მიგრანტები მსოფლიოს მოსახლეობის 2.9% შეადგენდნენ, 2017 წელს კი მათი რაოდენობა 3.4%-მდე გაიზარდა. 2017 წელს განვითარებულ ჩრდილოეთში მიგრანტები მთლიანი მოსახლეობის 11,6%-ს შეადგენდნენ, განვითარებად რეგიონებში კი მხოლოდ 1,8%-ს. 1990-2017 წლებში საერთაშორისო მიგრანტების რიცხვი (მსოფლიო მოსახლეობის წილში) იზრდებოდა განვითარებულ ჩრდილოეთში, ხოლო სამხრეთში ეს მაჩვენებელი უმნიშვნელო იყო.

ნახ.#20

საერთაშორისო მიგრაციები მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით
(2017 წ., მლნ. ადამიანი)

ნახაზი შედგენილია: UN Migration Report 2017 highlights (pg 11). http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf

მიგრანტების უმრავლესობა კონტინენტის ფარგლებში, ევროპიდან ევროპაში გადაადგილდება შედარებით განვითარებული ქვეყნებისკენ. ასევე, საყურადღებოა მიგრაციები აზიიდან აზიაში, რაც ძირითადად მიმართულია აზიის ნავთობმომპოვებელი რეგიონებისკენ.

4. 7 საერთაშორისო მიგრაციების რეგიონული ასპექტები

საერთაშორისო მიგრანტები მსოფლიოს მსხვილ რეგიონების მიხედვით არათანაბრად არიან განაწილებულნი. 2017 წ. მიგრანტების დაახლოებით ნახევარი (51%) 10 ქვეყანაში ცხოვრობდა. ამ მხრივ გამოირჩევა აშშ, სადაც 50 მლნ მიგრანტია თავმოყრილი ანუ ამ ქვეყანაში ჩვენი პლანეტის ყოველი მეხუთე დამიანი მიგრანტია. აღნიშნული მაჩვენებლით მეორე ადგილზეა გერმანია (12.2 მლნ მიგრანტი). მიგრანტების დიდი რაოდენობა დაფიქსირდა ასევე რუსეთის ფედერაციაში (11.7 მლნ), გაერთიანებული სამეფოში (8.8 მლნ), გაერთიანებული არაბულ საემიროებში (8.3 მლნ) (United Nations, 2017).

1990–2017 წლებში მიგრანტთა რაოდენობა 169 ქვეყანაში გაიზარდა, ხოლო 60 მათგანში შემცირდა. აღნიშნულ პერიოდში ყველაზე მეტი მიგრანტი (26.5 მლნ) აშშ-მა მიიღო. ეს მაჩვენებელი, ასევე მაღალი იყო საუდის არაბეთში (7.2 მლნ), გაერთიანებული არაბული საემიროებში (7.0 მლნ), გერმანიაში (6.2 მლნ), გაერთიანებული სამეფოში (5.2 მლნ).

2017 წელს მსოფლიოში საერთაშორისო მიგრანტების დაახლოებით ნახევარს (48.4%) ქალები წარმოადგენდნენ. მსოფლიოს 100 ქვეყანაში ისინი საერთაშორისო მიგრანტების ნახევარზე მეტს შეადგენდნენ. მიგრანტების საერთო რაოდენობაში ქალები წილი მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში განსხვავებულია. ჩრდილოეთში ისინი მთელი მიგრანტების 51.8%-ს წარმოადგენენ, ხოლო სამხრეთში - 43.9%.

2000-2017 წლებში სამხრეთ ნახევარსფეროში ქალთა პროცენტული მაჩვენებლის შემცირება დასავლეთ აზიის ნავთობმომპოვებელ ქვეყნებში მიგრანტ მამაკაცებზე მოთხოვნის მნიშვნელოვანი ზრდით იყო განპირობებული. საერთაშორისო მიგრანტებს შორის ქალების ყველაზე მაღალი წილით გამოირჩევა ევროპა (52%), ჩრდილოეთ ამერიკა (51.5%) და ოკეანეთი (51%). (United Nations , 2017) მსოფლიოში ყოველი მეშვიდე საერთაშორისო მიგრანტი 20 წლამდე ასაკის ადამიანია. ახალგაზრდა მიგრანტების უდიდესი ნაწილი განვითარებადი რეგიონიდანაა, ხოლო 65 წელს გადაცილებულ მიგრანტთა კატეგორიაში ქალების აშკარა სიჭარბეა.

1950 წლიდან დღემდე მსოფლიოს განვითარებული რეგიონების მოსახლეობა ძირითადად მიგრაციების ხარჯზე იზრდება. შესაბამისად, განვითარებადი რეგიონები მოსახლეობის გარკვეულ რაოდენობას კარგავენ.

ცხრილი #23

ქვეყნები იმიგრაციის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით

ქვეყანა	მიგრანტთა რაოდენობა (ათასებში, საშუალოდ 2010-2015 წლებში)
აშშ	900
გერმანია	355
თურქეთი	325
საუდის არაბეთი	318
ლიბანი	250
კანადა	229
რუსეთის ფედერაცია	204
გაერთიანებული სამეფო	198
იორდანია	195
ავსტრალია	183

ცხრილი შედგენილია: UN Migration Report 2017 (pg15). <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>

ქვეყნები სადაც მიგრაციების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა გაიზარდა, მოიცავს იმიგრაციის 4 ტრადიციულ ქვეყანას: ავსტრალია, კანადა, ახალი ზელანდია, აშშ. მიგრანტთა მნიშვნელოვანი მიმღები ქვეყნების რიცხვს მიეკუთვნება რამდენიმე ევროპული სახელმწიფო, კერძოდ გერმანია, იტალია, რუსეთი ფედერაცია. აზიაში მოთხოვნები შრომით მიგრანტებზე დიდი მოთხოვნა არსებობს ისეთ სწრაფად განვითარებად ეკონომიკებში, როგორებიცაა: ყატარი, სინგაპური, გაერთიანებული არაბული საემიროები.

ცხრილი #24

ქვეყნები ემიგრაციის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით

ქვეყანა	მიგრანტთა რაოდენობა (ათასებში, საშუალოდ 2010-2015 წლებში)
სირია	832
ინდოეთი	516
ბანგლადეში	505
ჩინეთი	340
პაკისტანი	236
ინდონეზია	167
ფილიპინები	130
სუდანი	118
ესპანეთი	114
შრი-ლანკა	97

ცხრილი შედგენილია: UN Migration Report 2017 (pg.15). <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>

ქვეყნები, სადაც 2010-2015 წლებში მიგრაციების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა მნიშვნელოვნად შემცირდა ემიგრაციის ტრადიციული ქვეყნები არიან.

კერძოდ, ბანგლადეში, ჩინეთი, ინდოეთი, მექსიკა, ფილიპინები. ამ ქვეყნების უმრავლესობას იმიგრაციის ტრადიციულ ქვეყნებთან, მათ შორის კანადასთან, გაერთიანებულ სამეფოსა და აშშ-თან მნიშვნელოვანი გრძელვადიანი ეკონომიკური, პოლიტიკური და/ან კულტურული კავშირები გააჩნიათ. უკანასკნელი რამდენიმე წლის განმავლობაში, ეკონომიკური კონიუნქტურის ცვლილების გამო რამდენიმე ქვეყანა, კერძოდ ირლანდია, პორტუგალია, ესპანეთი მიგრანტთა მიმღები ქვეყნებიდან ემიგრაციის ქვეყნები გახდნენ.

დაახლოებით მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვნად იცვლებოდა ორმხრივი მიგრაციული დერეფნები¹². 1990-2017 წლებში, აშშ, 10-დან 5 უდიდესი მიგრაციული დერეფნის დესტინაციას წარმოადგენდა. მექსიკა-აშშ მსოფლიოში ყველაზე დიდი მიგრაციული დერეფანია. ყოველწლიურად, აშშ-ის მოსახლეობა მექსიკაში დაბადებული დაახლოებით 280 ათასი ადამიანით ივსება. (United Nations , 2017)

მნიშვნელოვანი მიგრაციული დერეფანი გვხვდება აზიაში, ესენია: მალაიზია-სინგაპური, მიანმარი-ტაილანდი, პალესტინა-იორდანია, ბანგლადეში-გაერთიანებული არაბული საემიროები, ინდოეთი-საუდის არაბეთი, ინდოეთი-გაერთიანებული არაბული საემიროები. სირიის სამოქალაქო ომმა განაპირობა 3 დიდი მიგრაციული დერეფნის წარმოშობა, რომლებმაც მოიცვეს იორდანია, ლიბანი და თურქეთი.

4.8 შრომითი მიგრაციები

საერთაშორისო მიგრაციებში ცენტრალური ადგილი შრომით მიგრაციებს უკავია. ამჟამად მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში დაახლოებით 35 მილიონი მშრომელი მიგრანტი იმყოფება. მათ უმრავლესობას განვითარებად ქვეყნებში დაბადებული ადამიანები შეადგენენ. თანამედროვე შრომითი მიგრაციების

¹² მიგრაციული დერეფანი – ძირითადი გზა, რომელსაც მიგრანტები გადიან დესტინაციის ქვეყნის მიმართულებით.

მასშტაბური ხასიათი განაპირობა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დასაქმების ახალი ბაზრების გაჩენამ ან არსებული შრომის ბაზრების გაფართოებამ. თუ XX ს.-ის პირველ ნახევარში საერთაშორისო მიგრაციული ნაკადები ძირითადად ამერიკისკენ მიემართებოდა, 1950-იანი წლებიდან სიტუაცია მნიშვნელოვნად შეიცვალა.

ევროპაში „საერთო ბაზრის“ (მოგვიანებით ის ევროკავშირად გარდაიქმნა) შექმნამ დასაქმების დიდი შესაძლებლობები მისცა განვითარებადი სამყაროს წარმომადგენლებს. ამით, თავდაპირველად, ევროპის ქვეყნების ყოფილი კოლონიების განსაკუთრებით ინდოეთის, პაკისტანის, ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნების მოქალაქეებმა ისარგებლეს. თანდათანობით გაჩნდა შრომითი ემიგრაციის ახალი კერები: თურქეთი, კვიპროსი, ფილიპინები, სამხრეთ კორეა, ბანგლადეში. აღსანიშნავია, რომ 1950-60-იან წლებში ცენტრალური და ჩრდილოეთ ევროპის ქვეყნებში დიდი რაოდენობით ჩადიოდნენ მშრომელი მიგრანტები შედარებით ჩამორჩენილი სამხრეთ ევროპის ქვეყნებიდან, კერძოდ ესპანეთიდან, იტალიიდან, საბერძნეთიდან და პორტუგალიიდან. ახლო აღმოსავლეთის (საუდის არაბეთი, ქუვეითი, ირანი, ბაჰრეინი), ლათინური ამერიკის (ვენესუელა), ჩრდილოეთ აფრიკის (ლიბია, ალჟირი) ქვეყნებში ნავთობის მოპოვების გაფართოებამ ხელი შეუწყო ამ ქვეყნების სწრაფ ეკონომიკურ განვითარებას, რის შედეგადაც შეიქმნა ახალი სამუშაო ადგილები, რომელთა დიდი ნაწილი უცხოეთიდან ჩამოსულმა მიგრანტებმა დაიკავეს.

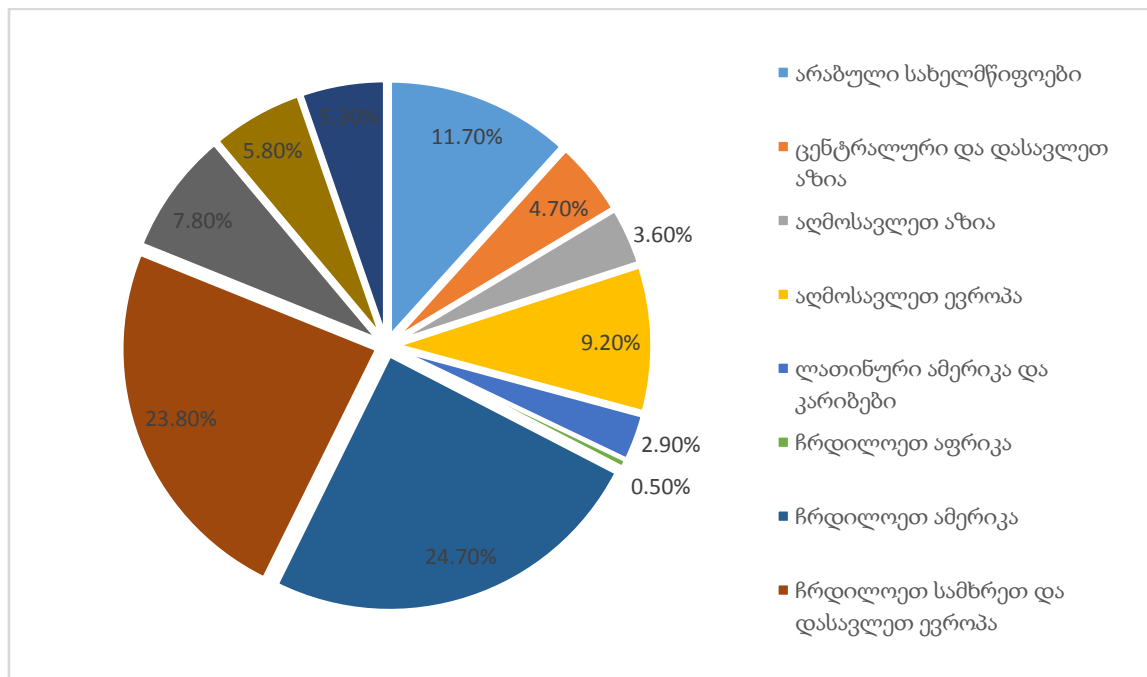
შრომითი მიგრაციები მათი მართვის თვალსაზრისით შეიძლება იყოს ორგანიზებული და სპონტანური. ორგანიზებულ მიგრაციებს განახორციელებენ სახელმწიფო ორგანიზაციები და/ან მშრომელი მიგრანტების დაქირავების ლიცენზირებული კერძო სააგენტოები. თავდაპირველად ისინი მოლაპარაკებებს აწარმოებენ მიმღები ქვეყნის კომპანიების, ფირმების და ა.შ. წარმომადგენლებთან კერძო პირთან, რომლებსაც სურთ უცხოელი მუშების დაქირავება. მათთან თანხმდება შეთანხმების მიღწევა მიგრანტების რაოდენობაზე, მათ პროფესიონალურ შემადგენლობასა და კვალიფიკაციაზე, ასევე შრომითი კონტრაქტის პირობებზე. ამის

შემდგომ, საკონკურსო ან სხვა სახის პროცედურით მიმდინარეობს საზღვარგარეთ წამსვლელთა შერჩევა. მიმღები ქვეყნის შესაბამისი სახელმწიფო სტრუქტურები შერჩეული პირებისთვის გასცემს ქვეყანაში შესვლისა და დასაქმების ნებართვას. ის სააგენტო, რომელიც მონაწილეობდა მშრომელ მიგრანტთა შერჩევაში, უზრუნველყოფს მათ საზღვარგარეთ გამგზავრებას და დაბინავებას. შრომითი კონტრაქტის ვადის გასვლის შემდეგ მშრომელი მიგრანტი ბრუნდება სამშობლოში ან მიმართავს მის დამქირავებელ სააგენტოს შრომითი კონტრაქტების განახლების შესახებ ან თვითონ აგვარებს ქვეყანაში დარჩენის და დასაქმების საკითხებს.

მსოფლიოში ოცამდე ქვეყანაა, რომელსაც შრომითი მიგრაციის სისტემა სათანადოდ აქვთ აწყობილი. ემიგრაციის ქვეყანათა დიდ უმრავლესობაში (მათ შორის საქართველოშიც) მშრომელ მიგრანტთა საზღვარგარეთ გამგზავრება არაორგანიზებულ და სპონტანურ ხასიათს ატარებს.

შრომითი მიგრაციების გეოგრაფია მრავალმხრივია, ამასთან ნათლად იკვეთება გეოგრაფიული ხასიათის თავისებურება. შრომით მიგრაციაში გადამწყვეტ როლს ემიგრაციის და იმიგრაციის ქვეყნების გეოგრაფიული სიახლოვე თამაშობს. განვითარებადი ქვეყნების მშრომელი მიგრანტებისთვის მიმღები ქვეყნის ტერიტორიული სიახლოვე უაღრესად სასურველია. ამ შემთხვევაში მათ გაუადვილდებათ, როგორც მიმღებ ქვეყანაში მოხვედრა, ასევე სამშობლოსთან მჭიდრო კავშირის შენარჩუნება. ამის კარგი მაგალითია მექსიკა, რომლის მშრომელ მიგრანტთა თითქმის მთელი კონტინგენტი აშშ-ია კონცენტრირებული. რუსეთში თავმოყრილია ყოფილი საბჭოთა კავშირის მშრომელ მიგრანტთა დიდი უმრავლესობა. ქუვეითსა და საუდის არაბეთში სამუშაოდ ძირითადად მეზობელი არაბული ქვეყნების მოქალაქეები ჩადიან.

მშრომელი მიგრანტების განაწილება მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით (2013)

ნახაზი შედგენილია: ILO global estimates on migrant workers, Results and Methodology (pg.17).
http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_436343.pdf

ამჟამად მსოფლიოში 150 მლნ მშრომელი მიგრანტია. მათ უმრავლესობას (56%) მამაკაცი მიგრანტები შეადგენენ, თუმცა ქალთა შრომითი მიგრაცია უფრო სწრაფი ტემპით იზრდება. მშრომელი მიგრანტების უმრავლესობა ცდილობს განვითარებულ სამყაროში დასაქმდეს მათი დაახლოებით 58% ჩრდილოეთ ამერიკასა და ევროპაშია კონცენტრირებული. მშრომელი მიგრანტების სხვა მიმღები რეგიონებიდან აღსანიშნავია ახლო აღმოსავლეთის არაბული ქვეყნები (11%) (ILO, 2015).

შრომით მიგრაციებში მნიშვნელოვანია ქვეყნებს შორის ისტორიული კავშირი. იმიგრაციის ქვეყნებში ჩასულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მათი ყოფილი კოლონიების მოქალაქეები არიან. ისინი კარგად ფლობენ მიმღები ქვეყნის ოფიციალურ ენას, რის გამოც მათთვის ადვილია ამ ქვეყანაში ადაპტაცია და ინტეგრაცია. ეს

კანონზომიერება კარგად ვლინდება დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის და რუსეთის მაგალითებზე. ისტორიულად დამკვიდრებული მჭიდრო სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობებით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ გერმანიაში დასაქმებულ უცხოელთა უმრავლესობას თურქი, იტალიელი, ხორვატი იმიგრანტები შეადგენენ. განვითარებულ ქვეყნებს განსხვავებული პოლიტიკა აქვთ შრომითი იმიგრაციის მიმართ. ჩრდილოეთ ამერიკის, დასავლეთ ევროპის და ოკეანეთის ქვეყნები ტრადიციულად დიდი რაოდენობით მიგრანტებს იღებენ იმ დროს, როდესაც აზიის განვითარებულ ქვეყნებში (იაპონია, სამხრეთ კორეა) იმიგრაცია ძალზე შეზღუდულია. მსოფლიოში უცხოელები მშრომელი მიგრანტების (სხვა ქვეყანაში დაბადებული ადამიანები) ყველაზე მაღალი წილით არაბეთის ნახევარკუნძულის ენერგომატარებლებით მდიდარი ქვეყნები გამოირჩევიან. კერძოდ, გაერთიანებული არაბული საემიროები (83,7%), ყატარი (73,8%), ქუვეითი (70%) (*10 Countries, 2017*). ეს მაჩვენებელი საკმაოდ მაღალია სხვა ქვეყნებშიც, მაგ., ლუქსემბურგში (43,7%), შვეიცარიაში (28,3%), ავსტრალიაში (27,7%), ისრელში (22,7%), კანადაში (20%) (*Foreign-born population, 2013*).

შრომითი მიგრაციების პროცესში მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანა ჩაბმული. განვითარებულ ქვეყნებს შრომითი იმიგრაციის პოლიტიკის შემუშავებისა და განხორციელების დიდი გამოცდილება აქვთ. ამ ქვეყნების მთავრობები ყოველწლიურად თითქმის ან თითქმის ყოველწლიურად ადგენენ საიმიგრაციო ქვოტას. ამ ქვოტით განისაზღვრება მისაღები მიგრანტთა რაოდენობა და მათი პროფესიული შემადგენლობა.

იმიგრაციის ქვოტა და იმიგრანტთა პროფესიული შემადგენლობა შეიძლება წლიდან წლამდე იცვლებოდეს და დამოკიდებულია მიმდები ქვეყნის ეკონომიკურ კონიუნქტურაზე. იმიგრაციის ქვეყნის მთავრობა, როგორც წესი, პრიორიტეტს ანიჭებს ორგანიზებულ ჯგუფურ მიგრაციას. მიუხედავად ამისა, ვერცერთი ქვეყანა ვერ ახერხებს არალეგალური იმიგრაციის თავიდან აცილებას. აშშ-ში

ყოველწლიურად დაახლოებით 1 მილიონამდე იმიგრანტი ჩადის, რომელთა 3/4 იქ არალეგალური გზებით ხვდება.

ცხრილი #25

შრომითი მიგრაციის ძირითადი დადებითი და უარყოფითი მხარეები ემიგრაციის ქვეყნისთვის

დადებითი მხარეები	უარყოფითი მხარეები
<ul style="list-style-type: none"> • უმუშევრობის დონის შემცირება • მშრომელი მიგრანტის ფულად გზავნილთა ხარჯზე, ქვეყნის სავალუტო მარაგის შევსება; • ქვეყანაში დარჩენილი მშრომელი მიგრანტის ოჯახის წევრების მატერიალური უზრუნველყოფა; • მშრომელი მიგრანტების სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ საზღვარგარეთ მიღებული კვალიფიკაციისა და გამოცდილების გამოყენება ქვეყნის ეკონომიკაში; • მშრომელი მიგრანტების და მათი ოჯახის წევრების ზოგადი განათლებისა და კულტურის დონის ამაღლება. • მიმღები ქვეყნის ოფიციალური ენის დაუფლება; 	<ul style="list-style-type: none"> • ქვეყნიდან ახალგაზრდა ადამიანების გადინება, შესაბამისად მოსახლეობის დემოგრაფიული „დაბერება“; • ერთ-ერთი მეუღლის მიგრაციის შემთხვევაში სოციალური დანაკარგები; საოჯახო ურთიერთობების დასუსტება. • მაღალკვალიფიციური კადრების ემიგრაცია; • საზღვარგარეთ საკუთარი მოქალაქეების პოლიტიკური და სოციალური დაუცველობა; • მიმღებ ქვეყანაში მშრომელი მიგრანტების დასაქმება მძიმე და ნაკლებად ანაზღაურებად სამუშაოებზე; • მიმღებ ქვეყანაში მშრომელი მიგრანტების მეორე და შემდგომი თაობების სოციალურ-კულტურული ასიმილაცია; • არალეგალური ემიგრაცია, ტრეფიკინგი.

წყარო: გოგსაძე გ. (2008). მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). საარი: თბილისი, გვ.107

ნებისმიერი ქვეყნის მიზანია ხელი შეუწყოს შრომითი მიგრაციების დადებითი მხარეების გაძლიერებას და მაქსიმალურად აიცილოს თავიდან მათი უარყოფითი ზემოქმედება. შრომითი მიგრაციები მნიშვნელოვან სოციალურ, ეკონომიკურ, ეთნოდემოგრაფიულ და პოლიტიკურ ზეგავლენას ახდენენ როგორც იმიგრაციის, ასევე ემიგრაციის ქვეყნებზე. ემიგრაციის ქვეყნისთვის მნიშვნელოვანია დაიცვას საზღვარგარეთ მყოფი მისი მოქალაქეების უფლებები, ხელი შეუწყოს მათი კულტურული იდენტობის შენარჩუნებას და შრომითი ემიგრაციიდან მიიღოს

ეკონომიკური სარგებელი. ამ მხრივ გადამწყვეტია რომ სახელმწიფოს უნდა გააჩნდეს მისი მოქალაქეების საზღვარგარეთ დასაქმების პოლიტიკა და ამ პოლიტიკის აღმასრულებელი სტრუქტურები.

სასურველია ქვეყანაში არსებობდეს სპეციალური სააგენტო, რომელიც სხვა სახელმწიფოს სტრუქტურებთან ურთიერთკავშირში წარმართავს საზღვარგარეთ დასაქმების სამართლებრივი და პრაქტიკული საკითხების განხორციელებას. მნიშვნელოვანია, რომ ემიგრაციის ქვეყნის დიპლომატიური სამსახურები აქტიურად იყვნენ ჩართული მიმღებ (იმიგრაციის) ქვეყანაში საკუთარი მოქალაქეების უფლებების დაცვაში. ემიგრაციის ქვეყანა ხელს უნდა უწყობდეს ერთი მხრივ მშრომელი მიგრანტების ექსპორტის ზრდას, ხოლო მეორე მხრივ უნდა ცდილობდეს გააფართოვოს მისი მოქალაქეების იმპორტიორი ქვეყნების გეოგრაფია, ე.ი. მათი მიმღები ქვეყნების რიცხვი.

ეს უკანასკნელი საკმაოდ მნიშვნელოვანია, რადგან შრომითი ემიგრაციის განხორციელება ერთი ან თუნდაც ორი ქვეყნის მიმართულებით შეიძლება წამგებიანი აღმოჩნდეს. საქმე ისაა, რომ იმიგრაციის ქვეყნები გარკვეული პერიოდის განმავლობაში რადიკალურად ცვლიან საიმიგრაციო პოლიტიკას, კერძოდ, ნაწილობრივ ან მთლიანად ზღუდავენ იმიგრაციას. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვნად ზარალდებიან ის ქვეყნები, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია შრომითი ემიგრაციის ვიწრო გეოგრაფია. შექმნილ ვითარებაში ის ქვეყანა აღმოჩნდება მომგებიან პოზიციაში, რომლის მთავრობასაც მოქნილი საემიგრაციო პოლიტიკა აქვს, რომელიც მას საშუალებას აძლევს შრომითი ემიგრაციის გარკვეული ნაკადები სხვა ქვეყნებისკენ მიმართოს.

შრომითი ემიგრაციიდან საგრძნობი ეკონომიკური ეფექტის მიღების მიზნით ემიგრაციის ქვეყნისთვის სასურველია, რომ მშრომელმა მიგრანტებმა თავიანთი ფულადი დანაზოგები მათი ქვეყნის სავალუტო ანგარიშებზე გადარიცხონ და რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, ეს თანხები გარკვეული დროის განმავლობაში ანაზრებზე დატოვონ. სანაცვლოდ, ქვეყნის მთავრობამ მშრომელ მიგრანტებს

გარკვეული სახის დაინტერესება უნდა შესთავაზოს. ტრადიციული ემიგრაციის ბევრი ქვეყანა (მაგ., პაკისტანი, ფილიპინები, სამხრეთ კორეა, თურქეთი) წარმატებით იყენებს მშრომელი მიგრანტების მატერიალური დაინტერესების ხერხებს. მათ შორის ყველაზე ეფექტურია მიგრანტების ბიზნეს საქმიანობის გათავისუფლება საბაჟო გადასახადისგან. საზღვარგარეთ მყოფი მიგრანტები სამშობლოში ფულის გარდა აგზავნიან ისეთი სახის საქონელს (მაგ: ავტომობილებს, ელექტროტექნიკურ ნაწარმს), რომელთა შემდგომი რეალიზაცია მათთვის საკმაოდ სარფიან საქმეს წარმოადგენს. შემოტანილი საქონლის საბაჟო გადასახადისგან გათავისუფლების შემთხვევაში მიგრანტების შემოსავალი იზრდება, რაც მათთვის სამშობლოში კაპიტალის ინვესტირების მნიშვნელოვანი სტიმულია.

ცხრილი #26

შრომითი მიგრაციის ძირითადი დადებითი და უარყოფითი მხარეები იმიგრაციის ქვეყნისთვის

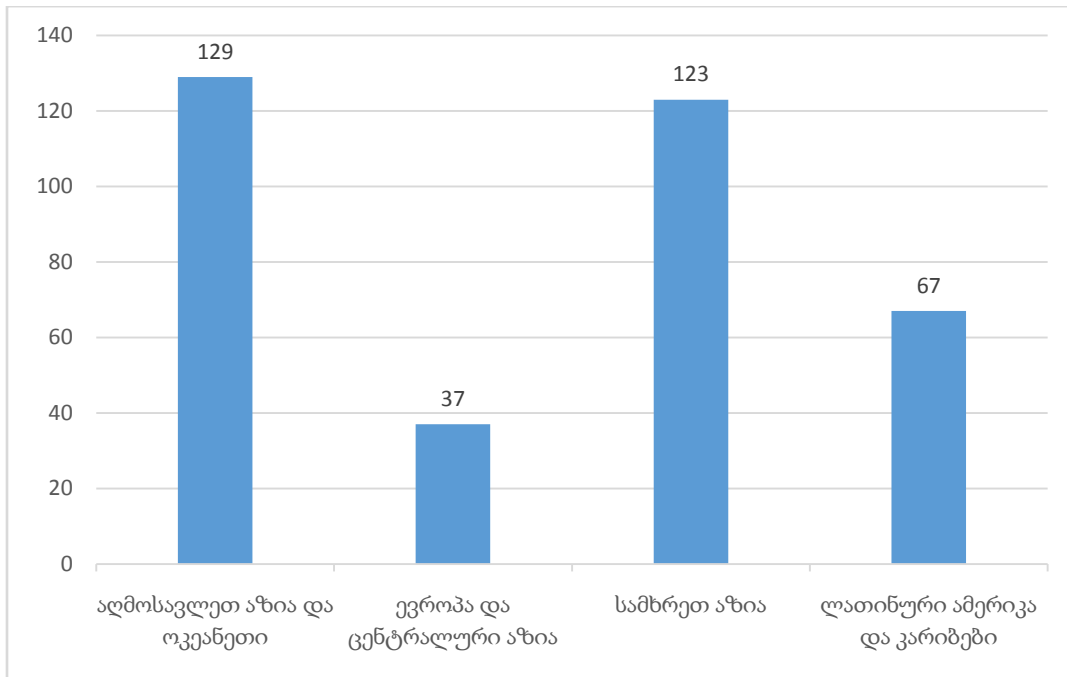
დადებითი მხარეები	უარყოფითი მხარეები
<ul style="list-style-type: none"> • სამუშაო ძალის დეფიციტის აღმოფხვრა; შრომითი იმიგრაცია წარმოადგენს ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ასპექტს; • მშრომელი მიგრანტების დასაქმება მძიმე და ნაკლებად ანაზღაურებად სამუშაოებზე; • უცხოელების წარმატებული სოციალურ-კულტურული ინტეგრაცია ქვეყნის ცხოვრებაში. მშრომელი მიგრანტების მეორე და შემდგომი თაობების სოციალურ-კულტურული ასიმილაცია; • მიგრანტების წარმოშობის ქვეყნებთან ეკონომიკური და პოლიტიკური თანამშრომლობის გაფართოება; • მაღალკვალიფიციური კადრების იმიგრაცია. 	<ul style="list-style-type: none"> • ქვეყნის ეთნოდემოგრაფიული ბალანსის დარღვევა; • არალეგალური იმიგრაცია, ტრეფიკინგი; • უცხოელთა სოციალურ-კულტურული ინტეგრაციის დაბალი დონე; • მშრომელ მიგრანტებს შორის უმუშევრობის ზრდა; მშრომელი მიგრანტების უფლებების დარღვევა და ამის შედეგად ქვეყანაში სოციალურ-პოლიტიკური ფონის გაუარესება. • მშრომელი მიგრანტების კომპაქტურად სახლობის არეალებში სოციალური, კერძოდ კრიმინოგენული სიტუაციის გართულება; • ქვეყნის ეროვნული ვალუტის სხვა ქვეყნებში გადინება.

წყარო: გოგსაძე გ. (2008). მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). საარი: თბილისი, გვ.108

ბევრი განვითარებადი ქვეყნისთვის შრომითი მიგრაციებით მიღებული თანხები ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი, ხოლო ზოგიერთი მათგანისთვის უცხოური კაპიტალის შემოდინების უპირველესი წყაროა. იმიგრანტების მიერ სამშობლოში გადარიცხული ფულადი სახსრების ხარჯზე მთელი რიგი განვითარებადი ქვეყნების მთლიანი შიდა პროდუქტი დაახლოებით 10%-ით იზრდება, მაგ: ჩინეთში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების 70% ჩინური დიასპორის ხარჯზე ხორციელდება.

ნახ.#22

ფულადი გზავნილები რეგიონების მიხედვით (მლრდ აშშ დოლარი)

ნახაზი შედგენილია: *Global Migration Trends 2015 Factsheet (pg. 15).*

<https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global-Migration-Trends-2015-Factsheet.pdf>

მსოფლიო ბანკის მონაცემებით 2015 წელს მიგრანტებმა თავიანთ წარმოშობის ქვეყნებში \$601 მლრდ-ზე მეტი გადარიცხეს. ეს კოლოსალური ციფრია. აღსანიშნავია, რომ გადარიცხული თანხის 2/3 (\$441 მლრდ) განვითარებად ქვეყნებზე მოდიოდა (IOM, 2015). ფულადი გზავნილების მიმღები უდიდესი ქვეყნები არიან ინდოეთი (\$72

მლრდ), ჩინეთი (\$64 მლრდ), ფილიპინები (\$29 მლრდ) და მექსიკა (\$25 მლრდ). ეს ის ქვეყნებია, რომლებიც მსოფლიოში მრავალრიცხოვანი დიასპორით გამოირჩევიან. ფულადი გზავნილების წარმოშობის წამყვანი მხარე განვითარებული ჩრდილოეთია. აქედან, 2014 წელს მთელი რემიტანსების 76% (\$580 მლრდ) გაიგზავნა, თანაც თანაბრად, როგორც ჩრდილოეთში, ასევე სამხრეთში. სამხრეთზე მთელი ფულადი გზავნილების დაახლოებით მეოთხედი მოდის. 2014 წლის მონაცემებით, რემიტანსები ძირითადად აშშ-დან (\$56 მლრდ), საუდის არაბეთიდან (\$37 მლრდ) და რუსეთიდან (\$33 მლრდ) იგზავნებოდა.

ფულად გზავნილების რეგიონულ დონეზე განხილვა გვაჩვენებს, რომ 2015 წელს ყველაზე დიდი ბენეფიციარი აღმოსავლეთ აზიის და ოკეანეთის (\$129 მლრდ) რეგიონი იყო, შემდეგ მოდიოდნენ სამხრეთ აზია (\$123 მლრდ), ლათინური ამერიკა (\$67 მლრდ), ევროპა და ცენტრალური აზია (\$37 მლრდ). რაც შეეხება იმ რეგიონებს, საიდანაც რემიტანსები გაიგზავნა, აქ ლიდერობენ ახლო აღმოსავლეთის და ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნები (\$98 მლრდ), რაც ენერგომატარებლებით მდიდარ ამ რეგიონებში უცხოელი მუშახელის დიდი რაოდენობის კონცენტრაციით იყო განპირობებული (IOM, 2015).

თავი 5. განსახლება, ურბანიზაცია, მოსახლეობის ტერიტორიული განაწილება

5.1 განსახლება

განსახლება წარმოადგენს მოსახლეობის გეოგრაფიის შესწავლის ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ საკითხს. განსახლება დაკავშირებულია მოსახლეობის ტერიტორიული გადაადგილების, გარემოსთან ურთიერთკავშირის და ბუნებრივი რესურსების ათვისების პროცესში დასახლებული ადგილების ფორმირება-განვითარებასთან. აქედან გამომდინარე, ნათელია, რომ განსახლება უაღრესად რთული და მრავალმხრივი მოვლენაა, რომელზეც ზეგავლენას ახდენს ბუნებრივ-გეოგრაფიული და საზოგადოებრივი პროცესების ერთობლიობა.

განსახლება არის დასახლებების ერთობლიობა ე.ი. საზოგადოების ორგანიზაციის ტერიტორიული ფორმა (ჯაოშვილი, 1983: 156 და Хопев, 1975: 3). განმარტებიდან ჩანს, რომ განსახლების შესწავლის ობიექტს წარმოადგენს დასახლებები, კერძოდ მათი ერთობლიობა განსახილველ ტერიტორიაზე.

დასახლება არის ადგილი, სადაც ადამიანი ცხოვრობს (ჯაოშვილი, 1983: 156). დასახლებას გააჩნია საზღვრები, მაგრამ, როგორც შემთხვევებში სასოფლო დასახლებებს შესაძლოა არ ქონდეთ ზუსტად გამიჯნული და ადმინისტრაციულად დადგენილი საზღვრები. ნებისმიერ დასახლებაში გვხვდება შენობა-ნაგებობები. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ დასახლების ძირითადი ნიშნებია: მოსახლეობა, საზღვრები და მატერიალური ელემენტები (Ковалев, 1963: 9). ეს ნიშნები საერთოა მსოფლიოს ნებისმიერი დასახლებისთვის, მიუხედავად იმისა, რომ დასახლებული ადგილები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან გეოგრაფიული მდებარეობით, განაშენიანების ტიპით, მოსახლეობის რაოდენობით, ადმინისტრაციული სტატუსით და ფუნქციებით. დასახლების ნორმალური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია ინფრასტრუქტურის არსებობა. ინფრასტრუქტურა

წარმოადგენს საცხოვრებელი, საწარმოო და სხვა დანიშნულების შენობა-ნაგებობების და საკომუნიკაციო ქსელის ერთობლიობას.

სივრცე-დროითი ორგანიზაციის მიხედვით განასხვავებენ მუდმივ და დროებით დასახლებებს. დროებითი ხასიათის დასახლებები იშვიათობას წარმოადგენენ და მათ სპეციფიკური ფუნქციები გააჩნიათ. ისინი შეიძლება იყოს მოძრავი, სეზონური და მოკლევადიანი.

მოძრავი დასახლებების არსებობა დაკავშირებულია მომთაბარეობასთან. მოძრავი დასახლებები დღესაც გვხვდება აზიის, ჩრდილოეთ ამერიკის და ჩრდილოეთ აფრიკის იმ რეგიონებში, სადაც მომთაბარე მეცხოველეობაა გავრცელებული. მოძრავი დასახლებები, აგრეთვე იქმნება მეჩხრად დასახლებულ ადგილებში სამეურნეო და სატრანსპორტო ობიექტების მშენებლებისას. ტურიზმისა და რეკრეაციის სფეროსთვის დამახასიათებელია მოძრავი ტურისტული ბანაკების არსებობა. მოძრავ დასახლებებს სხვა ტიპის დასახლებებისაგან განსხვავებით არ გააჩნიათ ადმინისტრაციული სტატუსი.

სეზონური ხასიათის დასახლებები წლის გარკვეულ პერიოდში ფუნქციონირებენ. ასეთი ტიპის დასახლებები შედგება უძრავი შენობა-ნაგებობებისგან, რომელთა უმრავლესობა ძირითადად სააგარაკო და ტურისტული დანიშნულებისაა. გარდა ამისა, სეზონური დასახლებული პუნქტები მოსავლის აღების პერიოდში და თევზჭერის სეზონის დროს ფუნქციონირებენ.

მოკლევადიანი დასახლებები იქმნება სატყეო მეურნეობებში, მცირე მოცულობის სამთო-მოპოვებით ცენტრებში, გეოლოგიური საძიებო სამუშაოების ადგილებში. შესაბამისი სამუშაოების დასრულების შემდეგ ადამიანები ამ დასახლებებს ტოვებენ, თუმცა შენობა-ნაგებობები შესაძლოა არ განადგურდეს.

ტერიტორიული ორგანიზაციის თვალსაზრისით განარჩევენ დისპერსიულ და ჯგუფურ (კომპაქტურ) განსახლებებს. დისპერსიული ხასიათის განსახლება გვხვდება სასოფლო დასახლებებში. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს სასოფლო-სამეურნეო მიმართულების ფერმერულ და ხუტორულ დასახლებებთან. განსახლების ასეთი ფორმა, უპირატესად განვითარებული ქვეყნებისათვის არის დამახასიათებელი.

განსახლების ძირითად ფორმას მუდმივი დასახლებები წარმოადგენს. მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაციის არეალებში გვხვდება დასახლებული ადგილების უწყვეტი ჯაჭვი, ე.ი. დასახლებებს შორის დაუსახლებელი ტერიტორიები ან ბუნებრივი ზღუდეები არ

არსებობს. ამ შემთხვევაში რთული დასადგენია სად გადის მათ შორის საზღვარი. მაგრამ, ასეთი საზღვარი ყველგან არსებობს და ის ხელისუფლების ორგანოს (ორგანოების) მიერ დგინდება. გარდა ამისა, დასახლებას გააჩნია სამართლებრივი (ამ შემთხვევაში ადმინისტრაციული) სტატუსი.

სამართლებრივი თვალსაზრისით დასახლებები ორი ძირითადი კატეგორიისაა: ქალაქი და სოფელი. ცალკეულ ქვეყნებში არსებობს სხვა სტატუსის მქონე დასახლებები (დაბა, თაუნშიფი და ა.შ.).

მეცნიერებაში ქალაქის ერთიანი განმარტება არ არსებობს. მეცნიერები ვერ თანხმდებიან იმაზე, თუ რა განსხვავებებია ქალაქსა და სოფელს შორის. მიუხედავად ამისა, შესაძლოა დასახელდეს ქალაქისა და სოფლის განმასხვავებელი რამდენიმე ძირითადი ნიშანი. ქართველი მეცნიერი ალექსანდრე რონდელი გვთავაზობს ქალაქის შემდეგ დეფინიციას: *“ქალაქი მოსახლეობის სოციალური და სივრცობრივი ორგანიზაციის ერთ-ერთი ფორმაა, წარმოქმნილი და განვითარებული სამრეწველო, ადმინისტრაციული, სავაჭრო, სამეცნიერო, კულტურული, რეკრეაციული და სხვა ფუნქციების კონცენტრაციის ბაზაზე. ქალაქისთვის დამახასიათებელია დასახლების მაღალი სიმჭიდროვე და განაშენიანების კომპაქტურობა”* (რონდელი, 1990: 6). განმარტებიდან ჩანს, რომ ქალაქისთვის, სოფელთან შედარებით ახასიათებს წარმოების, მომსახურების, ინფრასტრუქტურის და, რაც მთავარია მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაცია. რთულ მდგომარეობაში აღმოვჩნდებით იმ შემთხვევაში, თუ ზემოთ მოცემული კრიტერიუმების საფუძველზე შევეცდებით ერთმანეთისგან მცირე ზომის საქალაქო და სასოფლო დასახლებები (5-დან 20 ათას ადამიანამდე) განვასხვავოთ. ხშირად განსხვავების გამოვლენა პრაქტიკულად შეუძლებელია. ამიტომ, საქმეს გავიმარტივებთ, თუ მივიღებთ, რომ *სოფელი არის ნებისმიერი დასახლება, რომელსაც ქალაქის სტატუსი არ გააჩნია.*

კონკრეტულ ტერიტორიაზე დასახლებების ერთობლიობა ქმნის დასახლებათა ქსელს ე.ი. განსახლებას. ხშირ შემთხვევაში, ქვეყნის რაიონის, ქვეყანის, მსოფლიოს რეგიონის მასშტაბით იქმნება განსახლების, ანუ დასახლებათა ერთიანი სისტემა. აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ განსახლების სისტემა არ არის დასახლებათა მექანიკური ერთობლიობა. ზოგადად სისტემის, კერძოდ კი განსახლების სისტემის ჩამოყალიბებისა და ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია შემდეგი:

- ❖ სისტემის ელემენტების (კომპონენტების) არსებობა; სისტემას უნდა გააჩნდეს ყველა ის ელემენტი, რომელიც მას ერთიან, დასრულებულ სახეს მისცემს;
- ❖ სისტემის ელემენტებს შორის ურთიერთკავშირი და ბალანსი, რაც შესაძლებელი ხდება სისტემის მართვის საფუძველზე;
- ❖ მდგრადობა. სისტემის რომელიმე ელემენტის მწყობრიდან გამოსვლა არ უნდა იწვევდეს სისტემის მოშლას;
- ❖ ინოვაციურობა. სისტემას მთლიანობაში და მის ცალკეულ ელემენტებს უნდა გააჩნდეთ განახლებისა და განვითარების უნარი;
- ❖ სხვა სისტემებთან (განსახლების სისტემის შემთხვევაში, აგრეთვე გარემოსთან) ურთიერთკავშირი.

განსახლების სისტემის ფორმირებისთვის უმნიშვნელოვანესია დასახლებულ ადგილებს შორის ურთიერთკავშირის არსებობა. ეს კავშირები საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს იძენს დასახლებათა ქსელში ქალაქის (ქალაქების) არსებობის შემთხვევაში. ***დასახლებათა ქსელი, რომლის ფარგლებშიც სოციალურ-ეკონომიკური და/ან სხვა სახის კავშირები მოქმედებს განსახლების ერთიან სისტემას წარმოადგენს.***

განსახლების ერთიანი სისტემა თავისი შემადგენლობით საკმაოდ ჭრელია. ის შეიძლება მოიცავდეს, როგორც პატარა სასოფლო დასახლებებს, ასევე მრავალფუნქციურ მილიონიან ქალაქებსაც. შესაბამისად განსახლების სისტემაში ადგილი აქვს დასახლებულ ადგილთა იერარქიას. შრომის დანაწილების პროცესში თითოეული დასახლება განურჩევლად მისი სიდიდისა და ეკონომიკური მნიშვნელობისა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს განსახლების სისტემის ფუნქციონირებაში.

განსახლების სისტემები შეიძლება ორი სახის იყოს – ტერიტორიული და სპეციალიზირებული. თანამედროვე შრომის დანაწილების პროცესი დიდი ხანია გასცდა ქვეყნის მასშტაბებს და მან გლობალური ხასიათი მიიღო. ცალკეული პროდუქციის ან მომსახურების წარმოების პროცესში მონაწილეობენ ერთმანეთისგან დიდი მანძილით დაშორებული დასახლებული პუნქტები, უფრო კონკრეტულად კი მათში განლაგებული საწარმოები და ორგანიზაციები. შესაბამისად, მათ შორის ყალიბდება მჭიდრო კავშირები, რაც თავის მხრივ ხელს უწყობს დასახლებული პუნქტების განვითარება-გაფართოებას. კონკრეტული პროდუქციის ან მომსახურების წარმოებაზე ორიენტირებული დასახლებების

ერთობლიობა წარმოადგენს განსახლების სპეციალიზირებულ სისტემას. განსახლების ამგვარი სისტემის შემადგენელი ელემენტი (ამ შემთხვევაში დასახლება) იმავდროულად განსახლების რომელიმე ტერიტორიული სისტემის ნაწილიც არის.

განსახლების ტერიტორიული სისტემისთვის დამახასიათებელია ერთი მხრივ, მოსახლეობის კომპაქტური განსახლება, ხოლო მეორე მხრივ, მასში შემავალ დასახლებულ პუნქტებს შორის მრავალფეროვანი ურთიერთკავშირების არსებობა. განსახლების ტერიტორიული სისტემა ყალიბდება რომელიმე ცენტრის ირგვლივ, რომელიც, როგორც წესი, მსხვილ ქალაქს წარმოადგენს. განსახლების ტერიტორიული სისტემის ფარგლებში დასახლებათა შორის არსებული კავშირები შეიძლება იყოს შემდეგი სახის:

- ადმინისტრაციული;
- სატრანსპორტო-სამეურნეო;
- შრომითი;
- მომსახურებაზე ორიენტირებული (მათ შორის კადრების მომზადება) (*Ковалев & Ковальская, 1980: 174*).

განსახლების სისტემაში ადმინისტრირების ფუნქცია ხორციელდება რამდენიმე დონეზე, კერძოდ, ქვეყნის, ავტონომიური წარმონაქმნის (ასეთის არსებობის შემთხვევაში), ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის (მაგ., მხარის, რაიონის, მუნიციპალიტეტის) და რამდენიმე მცირე ზომის დასახლებულ პუნქტთა გაერთიანების (მაგ., საკრებულოს) დონეებზე. ადმინისტრაციული ფუნქციის განხორციელება შედის ქვეყნის საკანონმდებლო და აღმასრულებელი, ხოლო ქვედა დონეებზე – მმართველობისა და თვითმმართველობის ორგანოების კომპეტენციაში.

განსახლების ტერიტორიული სისტემის ფუნქციონირებაში გადამწყვეტ როლს სატრანსპორტო-სამეურნეო კავშირები ასრულებს. მსხვილი ქალაქები განსახლების სისტემის სატრანსპორტო-სამეურნეო ფუნქციის მთავარ მატარებელს წარმოადგენენ. ეკონომიკურად განვითარებული მსხვილი ქალაქი შეიძლება, არა მარტო განსახლების ტერიტორიული სისტემის, ასევე განსახლების სპეციალიზირებული სისტემის ცენტრის ფუნქციასაც ასრულებს.

განსახლების სისტემის ნორმალური ფუნქციონირება მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად სრულყოფილი და მრავალმხრივია მოსახლეობის

მომსახურების კავშირები. ეს კავშირები უზრუნველყოფენ მოსახლეობის მრავალფეროვან მოთხოვნილებებს, მათ შორის კულტურულ, საგანმანათლებლო, რეკრეაციულ, კომუნალურ და ა.შ.

შრომითი კავშირები, რომელიც სისტემის ფარგლებში მიმდინარე ქანქარისებურ მიგრაციებს მოიცავს, განსახლების ერთიანი სისტემის ჩამოყალიბებაზე პირდაპირ ზეგავლენას ახდენს. ასეთი სისტემის ფორმირების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორებს შრომითი და სატრანსპორტო-სამეურნეო კავშირები წარმოადგენს.

მსოფლიოს მოსახლეობის ნახევარი ჯერ კიდევ სასოფლო დასახლებებში ცხოვრობს. სასოფლო დასახლების სტატუსის განსაზღვრის სირთულის გამო მსოფლიოში სასოფლო დასახლებების ზუსტი რიცხვის დადგენა პრაქტიკულად შეუძლებელია. სავარაუდოდ, ჩვენს პლანეტაზე დაახლოებით 20 მილიონი სასოფლო დასახლებაა. მსოფლიოს სხვადასხვა კონტინენტებსა და ქვეყნებში განსხვავებული სასოფლო განსახლების ფორმები და სასოფლო დასახლებათა ტიპები გვხვდება. არასწორი იქნება, თუ აღვნიშნავთ, რომ ნებისმიერი სასოფლო დასახლების არსებობა აგრარულ წარმოებასთანაა დაკავშირებული. ევროპაში აგრარულ სექტორში სასოფლო მოსახლეობის ნახევარზე ნაკლებია დასაქმებული. გარდა ამისა, განვითარებულ სამყაროში ძალიან ბევრმა სასოფლო დასახლებამ სატრანსპორტო, ტურისტული, საბანკო, თვით სამრეწველო ფუნქციაც კი შეიძინა, ხოლო მათი სასოფლო-სამეურნეო ფუნქცია ან მეორე პლანზე გადავიდა ან საერთოდ დაიკარგა. მიუხედავად ამისა, მსოფლიოში მრავალი სასოფლო განსახლება გვხვდება. თითოეული მათგანი გარკვეულ ტერიტორიაზე მდებარე სოფლების ერთობლიობას წარმოადგენს.

სასოფლო განსახლების ხასიათის მიხედვით მსოფლიოს ქვეყნები შესაძლოა ოთხ შემდეგ ძირითად ჯგუფად დავყოთ:

- ევროპისა და აზიის განვითარებული ქვეყნები;
- “გადასახლებული კაპიტალიზმის” ქვეყნები;
- ყოფილი საბჭოთა კავშირის და ევროპის ყოფილი სოციალისტური ქვეყნები;
- განვითარებადი ქვეყნები.

ევროპისა და აზიის (იაპონია, სამხრეთ კორეა) განვითარებულ ქვეყნებს განსახლების დიდი ხნის ისტორია აქვთ. აქ ფართოდაა წარმოდგენილი ფეოდალური ეპოქისთვის დამახასიათებელი სასოფლო დასახლებები, კერძოდ კი დიდი სოფლები მეურნეობის

ექსტენსიური ფორმებით. ამგვარი სასოფლო დასახლებები უპირატესად სამხრეთ ევროპაში და აზიაშია გავრცელებული. მეორე მხრივ, ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ევროპაში ჭარბობს კაპიტალისტური ტიპის სასოფლო დასახლებები – ფერმები და ხუტორები, წარმოების ინტენსიური ფორმებით. ორივე ტიპის დასახლებებში დიდგვაროვანთა საკუთრებაში არსებული ციხე-დარბაზები და მამულები გვხვდება.

“გადასახლებული კაპიტალიზმის” ქვეყნებმა (კანადამ, აშშ-მა, ავსტრალიამ და ახალმა ზელანდიამ) ევროპასთან შედარებით ისტორიული განვითარების განსხვავებული გზა გაიარეს. ამ ქვეყნებში წარმოდგენილია სასოფლო განსახლების დისპერსიული ფორმა ფართოდ გავრცელებული ფერმების სახით. ფერმის მცხოვრებთა რიცხვი რამდენიმე ადამიანიდან რამდენიმე ასეულ ადამიანამდე მერყეობს. ფერმების მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად იზრდება მოსავლის აღებისა და დაბინავების პერიოდში, როდესაც აქ სამუშაოდ სეზონური მიგრანტები ჩამოდიან. აღსანიშნავია, რომ სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის კვალდაკვალ მცირდება ფერმერული მეურნეობების რაოდენობაც.

ლათინურ ამერიკაში, აფრიკასა და აზიაში სასოფლო დასახლებები დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ამ რეგიონების, (განსაკუთრებით კი აზიის) ბევრ სოფელში რამდენიმე ათეული ათასი ადამიანი ცხოვრობს. განვითარებადი სამყაროს სოფლების დიდ ნაწილში მიწები თემის ან სანათესაოს მფლობელობაშია. კოლონიურ პერიოდში ბევრი სათემო საკუთრება ფეოდალური საკუთრებით იცვლებოდა, აღმოცენდა ახალი ტიპის სასოფლო დასახლებები. ეს, უპირველეს ყოვლისა ეხება იმ სოფლებს, რომლებიც გაშენდა პლანტაციების მახლობლად. იქვე ფუძნდებოდა ახალ მემამულეთა (ლათიფუნდისტთა) კარმიდამო. განვითარებადი ქვეყნების სასოფლო განსახლებისათვის დამახასიათებელია მწირი და დასახლებებს შორის სუსტი კავშირები.

ყოფილი სოციალისტური ბანაკის სასოფლო განსახლების სისტემის ჩამოყალიბებაზე განსაკუთრებული გავლენა კოლექტიური მეურნეობების (კოლმეურნეობების) და საბჭოთა მეურნეობების შექმნა-განვითარებამ იქონია. გლეხთა ოჯახებს კერძო საკუთრებაში მიწის უმნიშვნელო (“საკარმიდამო”) ნაკვეთები დაუტოვეს. სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების უდიდესი ნაწილი სახელმწიფო მფლობელობაში გადავიდა. ამასთანავე, ყოველ მეურნეობაში სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სპეციალიზაცია განისაზღვრებოდა არა მეურნეობის წევრების, არამედ რაიონის ან ოლქის მმართველობის ორგანოების მიერ. სოციალისტური განვითარების პერიოდში მოხდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების, უპირველეს ყოვლისა კი

მეცხოველეობის დეგრადაცია, რაც უარყოფითად აისახა სასოფლო მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. მეორე მხრივ, აღნიშნულ პერიოდში მეტ-ნაკლებად განვითარდა სასოფლო დასახლებების საცხოვრებელი, საკომუნიკაციო და კულტურულ-საგანმანათლებლო ინფრასტრუქტურა. საბჭოთა კავშირის დაშლით გამოწვეული სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისი, უპირველეს ყოვლისა სოფლის ცხოვრებაზე აისახა. მიუხედავად იმისა, რომ სოფლის მეცხოვრებთ საკუთრებაში საბჭოთა მეურნეობების და კოლმეურნეობების მიწის ნაკვეთები გადაეცათ, აღმოჩნდა, რომ ყოფილი ბევრ ყოფილ რესპუბლიკაში გლეხებს სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების ჩატარებისთვის აუცილებელი მატერიალური და წარმოების საშუალებები არ გააჩნდათ. მატერიალურმა გაჭირვებამ სოფლის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი აიძულა ქალაქებში ან სხვა ქვეყნებში გადასახლებულიყო. დაიწყო და დღემდე მიმდინარეობს სასოფლო დასახლებების მოსახლეობის დეპოპულაცია, რიგ შემთხვევებში სოფლების დაცლაც კი. ამ პროცესმა განსახლების არსებული სისტემის მოშლა გამოიწვია, რაც უარყოფითად აისახა აგრარული ორიენტაციის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებზე, მათ შორის საქართველოზეც.

5.2 ურბანიზაცია

ტერმინი ურბანიზაცია წარმოდგება ლათინური სიტყვისგან *Urbs*, რაც ნიშნავს ქალაქს. ურბანიზაცია ერთ-ერთი უძველესი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენაა. მისი წარმოშობა დაკავშირებულია ადამიანების კომპაქტური განსახლების ადგილებში ქალაქების შექმნასა და მათ შემდგომ განვითარებასთან. ურბანიზაციის პროცესი სათავეს იღებს მონათმფლობელური ეპოქიდან, როდესაც შეიქმნა პირველი ანტიკური ქალაქები. ჩვენ წელთაღრიცხვამდე III-I ათასწლეულებში პირველი ქალაქები გაჩნდა ეგვიპტესა და მესოპოტამიაში, მოგვიანებით ჩინეთში, ინდოჩინეთსა და ევროპის ხმელთაშუაზღვისპირეთში. ამერიკელმა მეცნიერმა თერთიუს ჩანდლერმა გამოიკვლია ქალაქების აღმოცენების და განვითარების 4 000 წლიანი ისტორია და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ მსოფლიოში ყველაზე ადრე დაარსდა ქალაქი მემფისი (ეგვიპტე), რომელიც ჩვენ წელთაღრიცხვამდე 3100 წელს დაახლოებით 30 ათას მეცხოვრებს ითვლიდა (*Chandler, 1987: 15*). შემდგომი ათასწლეულის განმავლობაში დიდი ქალაქები გამოჩნდა დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე, კერძოდ ბაბილონი, აქადი, ლავაში და ური. ძველი წელთაღრიცხვის

612 წელს ქალაქ ბაბილონის მოსახლეობამ 200 ათასი ადამიანი შეადგინა. სავარაუდოა, რომ იგი მსოფლიოში პირველი მსხვილი ქალაქი იყო. პირველი “მილიონერი” ქალაქი ფეოდალურ ეპოქაში ჩამოყალიბდა. ვარაუდობენ, რომ VIII ს.-ში, ბაღდადში მილიონზე მეტი ადამიანი ცხოვრობდა. ანტიკურ და ფეოდალურ ეპოქებში ქალაქების, განსაკუთრებით მსხვილი ქალაქების მოსახლეობის ზრდას პერმანენტული ხასიათი არ ქონდა. ხშირი ომების და ეპიდემიების გამო ქალაქების მოსახლეობა მნიშვნელოვნად მცირდებოდა.

ქალაქების ზრდის ბუმი კაპიტალიზმის განვითარებასთან არის დაკავშირებული. XIX ს.-დან მოყოლებული ქალაქების სწრაფმა ზრდამ შეუქცევადი ხასიათი მიიღო, რის შედეგადაც, ერთი მხრივ განუხრელად იზრდება მსხვილი ქალაქების მოსახლეობა და მეორე მხრივ იზრდება საქალაქო მოსახლეობის ხვედრითი წილი ქვეყნის მოსახლეობაში. ფეოდალურ ეპოქაში დიდი ქალაქების უმრავლესობა ძირითადად აზიაში იყო თავმოყრილი. 1000 წელს მსოფლიოს 10 უდიდესი ქალაქს შორის 9 აზიაში მდებარეობდა და მხოლოდ ერთი – ევროპაში; 1800 წელს – შესაბამისად 8 და 2. უკვე 1900 წელს მსოფლიოს უდიდეს 10 ქალაქს შორის 7 ევროპული იყო, ხოლო ორი – ამერიკული და მხოლოდ ერთი (ტოკიო) – აზიური. აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის 5 მილიონიან ზღვარს პირველად მსოფლიოში ლონდონმა გადააბიჯა, რაც XIX ს.-ის ბოლოს მოხდა, ხოლო 10 მილიონიანი ბარიერი პირველად, 1940-იან წლებში ნიუ-იორკმა გადალახა, ხოლო 20 მილიონზე მეტი მოსახლე პირველად ტოკიოში დაფიქსირდა, 1960-იან წლებში (*Chandler, 1987: 45*).

XX საუკუნეში, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში ქალაქების სწრაფი ზრდით განვითარებადი სამყარო გამოირჩეოდა. ეს გარემოება ორმა ძირითადმა მიზეზმა განაპირობა. უპირველეს ყოვლისა, განვითარებად ქვეყნებში მოსახლეობის ბუნებრივი მატება მაღალია. გარდა ამისა, განვითარებადი ქვეყნების სამრეწველო განვითარებას სასოფლო დასახლებებიდან ქალაქებში მოსახლეობის დიდი რაოდენობის გადასახლება მოყვა.

ქალაქების გეოგრაფიის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ქალაქის დეფინიციის საკითხს. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში დასახლებისთვის ქალაქის სტატუსის მინიჭება სხვადასხვაგვარად ხდება. ქვეყნების უმრავლესობაში გამოიყენება რაოდენობრივი მიდგომა. ამ შემთხვევაში ქალაქად ითვლება ყველა ის დასახლება, სადაც ცხოვრობს ქალაქისთვის მოსახლეობის დადგენილ რაოდენობაზე მეტი (მაგ., 5 ათასი, ან 10 ათასი და მეტი ადამიანი). სხვა ქვეყნებში მოსახლეობის რაოდენობასთან ერთად მხედველობაში მიიღება დასახლებული პუნქტის ძირითადი ფუნქცია. იმ შემთხვევაში, თუ

დასახლებას გააჩნია მნიშვნელოვანი სამრეწველო და/ან ადმინისტრაციული ფუნქცია, მას ქალაქის სტატუსს ანიჭებენ. ამგვარი მიდგომისას შესაძლოა აღმოჩნდეს, რომ ზოგიერთ ქალაქში უფრო ცოტა ადამიანი ცხოვრობდეს, ვიდრე რიგ სოფლებში. საქართველოში ქალაქის სტატუსი გააჩნია ვანს, ლანჩხუთს, ბაღდათს, თუმცა თითოეული მათგანის მოსახლეობის რაოდენობა 6-8 ათასი ადამიანია, იმ დროს, როდესაც საქართველოს ზოგიერთ სოფელში, მაგ., ველისციხეში, მარტყოფში, იორმულანლოში ანდა ყარაჯალაში 8 ათასზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს. როგორც ვხედავთ ქალაქების შესწავლაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა მათი ფუნქციების დადგენას. ამ მხრივ აუცილებელია ქალაქის წამყვანი ფუნქციის (ფუნქციების) დადგენა. თუ, ქალაქს არ გააჩნია ისეთი ფუნქცია, რომელიც მნიშვნელოვანია ქვეყნის ან რეგიონის განსახლების სისტემისთვის, მაშინ იგი მომაკვდავ დასახლებულ პუნქტად უნდა ჩაითვალოს. ისტორიაში ბევრი მაგალითია იმისა, თუ, როგორ კარგავდნენ ქალაქები ფუნქციებს, რის შედეგადაც დეპოპულაციას განიცდიდნენ და არსებობას წყვეტდნენ. ამის კარგ მაგალითს წარმოადგენენ ის სამთო-მოპოვებითი ცენტრები, რომლებმაც მადნის ამოწურვამდე ვერ შეძლეს ახალი ფუნქციის შექმნა.

ფრანგმა მეცნიერებმა ჟაკლინ ბოჟე-გარნიემ და ჟორჟ შაბომ ჯერ კიდევ 1960-იან წლებში შემოგვთავაზეს ქალაქების კლასიფიკაცია ფუნქციების მიხედვით (*Боже-Гарнье & Шабан, 1967: 115-116*), რომელსაც მეცნიერული ღირებულება დღემდე არ დაუკარგავს. ამ კლასიფიკაციის მიხედვით ქალაქებს გააჩნიათ შემდეგი ძირითადი ფუნქციები და ქვეფუნქციები:

- სამხედრო
- სავაჭრო
- ვაჭრობის მარტივი ფორმების
- მსხვილი კონტინენტთაშორისი ვაჭრობის
- საზღვაო პორტის
- აეროპორტების
- მსოფლიო ბაზრების
- სამრეწველო ფუნქცია
- სამთო-მოპოვებითი ცენტრების
- გადამამუშავებელი მრეწველობის
- კულტურული

- რელიგიური ცენტრის
- საუნივერსიტეტო ქალაქების
- სალიტერატურო და სამხატვრო ცენტრების
- ქალაქი-მუზეუმების
- კონგრესებისა და საფესტივალო ცენტრის
- გართობის
- გამაჯანსაღებელი ცენტრებისა და კურორტების
- დასასვენებელი ქალაქის
- ქალაქები ხანდაზმული ადამიანებისათვის
- ადმინისტრაციული და პოლიტიკური ფუნქცია
- ადმინისტრაციული ცენტრის
- დედაქალაქის
- ზედედაქალაქის

ფუნქციების განხორციელების რაოდენობის მიხედვით განარჩევენ მონოფუნქციურ და პოლიფუნქციურ ქალაქებს. მონოფუნქციურია, როგორც წესი საშუალო და პატარა ქალაქები. მსხვილი ქალაქები ბევრ ფუნქციას ასრულებენ, ხოლო მილიონერი-ქალაქები – თითქმის ყველა ფუნქციას. დედაქალაქს განსაკუთრებული მისია აკისრია. ის ქვეყნის მართვის (ადმინისტრირების) წამყვანი ცენტრია. ამ ფუნქციის მნიშვნელოვანი ხასიათის გათვალისწინებით გამოყოფენ ქალაქის “დედაქალაქურ” ტიპსაც.

მსხვილი ქალაქების განვითარების პროცესი აისახება მათი ტერიტორიული სტრუქტურის ჩამოყალიბებაზე. თანამედროვე ქალაქებში გამოიკვეთა სხვადასხვა დანიშნულების და ფუნქციების მატარებელი ზონები (ტერიტორიები) (რონდელი, 1990: 75-88). საქალაქო ტერიტორიის უმნიშვნელოვანეს არეალს წარმოადგენს სამოსახლო ზონა. ეს არის მოსახლეობის ცხოვრებისთვის განკუთვნილი ადგილები, რომლებსაც ქალაქის მთელი ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ფართობი (ზოგ შემთხვევაში ნახევარიც კი) უკავია.

ქალაქის არსებობა წარმოუდგენელია წარმოების გარეშე. ტერიტორიას, სადაც ასეთი საქმიანობა არის კონცენტრირებული სამრეწველო ზონას უწოდებენ. მაღალგანვითარებული ქვეყნების თითქმის ყველა მსხვილ ქალაქში უკანასკნელი 2-3 ათეული წლის განმავლობაში საგრძნობლად შემცირდა სამრეწველო ტერიტორიები. ტრადიციული ტიპის მატერიალური

წარმოება ადგილს უთმობს მაღალი ტექნოლოგიების პროდუქციის წარმოებას და სამომხმარებლო სექტორს.

ქალაქების მომსახურების და საწარმოო ფუნქციების განვითარება დიდი მოცულობის პროდუქციის დროებით განთავსებას მოითხოვს. ამ მიზნით ყველა ქალაქში გამოყოფილია ტერიტორიები, რომელთა ერთობლიობა ქალაქის სასაწყობო ზონას ქმნის.

ქალაქის მოსახლეობის ყოველდღიური ცხოვრება და ეკონომიკური საქმიანობა მნიშვნელოვანწილად სატრანსპორტო საშუალებების ოპერატიულ და ხარისხიან ფუნქციონირებაზე არის დამოკიდებული. ტრანსპორტის მუშაობა ხორციელდება სატრანსპორტო ტერიტორიებზე, რომელიც ქალაქის ინფრასტრუქტურის ხერხემალს წარმოადგენს.

ურბანული არეალების მოსახლეობის მომსახურების მოცულობის გაფართოების კვალდაკვალ იზრდება ამ სექტორის როლი ქალაქის ეკონომიკაში და შესაბამისად ქალაქების სამომხმარებლო ზონა ფართოვდება. თანამედროვე ქალაქებში, სამომხმარებლო ზონა ხშირ შემთხვევაში სამრეწველო ზონასთან არის შეწყვილებული, რაც ხელს უწყობს მათში განლაგებული საწარმოების და ორგანიზაციების ეფექტიან მუშაობას.

როგორც აღინიშნა, ქალაქების ზრდა და განვითარება დაკავშირებულია ურბანიზაციის პროცესთან. ურბანიზაცია მრავალმხრივი ეკონომიკური, სოციალურ-დემოგრაფიული და გეოგრაფიული პროცესია. მისი უნივერსალური განსაზღვრება არ არსებობს, თუმცა მეცნიერები თანხმდებიან იმაზე, რომ ურბანიზაციას გააჩნია ორი ძირითადი მახასიათებელი:

პირველია ურბანიზაციის დონე – რაოდენობრივი მახასიათებელი. კერძოდ, ურბანიზაციის დონე არის ქალაქებში მცხოვრები მოსახლეობის ხვედრით წილს ქვეყნის (რეგიონის) მთელ მოსახლეობაში.

მეორე მახასიათებელი ხარისხობრივია და ის უკავშირდება მოცემულ ტერიტორიაზე ქალაქური ცხოვრების წესის გავრცელებას. ამ მახასიათებლის გაზომვა ან შეფასება უაღრესად რთული საქმეა, რადგან ჯერ კიდევ არ არის ზუსტად განსაზღვრული, თუ რა იგულისხმება ქალაქური ცხოვრების წესში.

ურბანიზაციის დონე მსოფლიოს მსხვილ რეგიონებში

რეგიონი	წლები			
	1950	1970	1990	2018
მსოფლიო	29,1	37,4	43,0	55,3
აფრიკა	14,9	22,9	32,0	43,4
აზია	16,6	24,5	31,0	49,7
ევროპა	51,2	62,9	71,5	74,2
ლათინური ამერიკა	41,9	57,3	72,0	78,6
ჩრდილოეთ ამერიკა	63,6	73,8	75,0	82,2
ავსტრალია და ოკეანეთი	60,6	70,9	71,0	67,4

წყარო: Degree of urbanization by continent (2018).

<https://www.statista.com/statistics/270860/urbanization-by-continent/>

მსოფლიოში საქალაქო მოსახლეობამ სასოფლოს დაახლოებით 10 წლის წინ გადააჭარბა. მანამდე ის რურალური (სასოფლო) იყო. ნახევარი საუკუნის წინათ ქალაქებში მსოფლიოს მთელი მოსახლეობის მხოლოდ 30%-მდე ცხოვრობდა. ამჟამად ეს მაჩვენებელი 55%-ის ტოლია.

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონები და ქვეყნები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან ურბანიზაციის დონით. მაღალურბანიზებულია განვითარებული სამყარო და ლათინური ამერიკა, სადაც მთელი მოსახლეობის 70%-ზე მეტი ქალაქებში ცხოვრობს. ჩვენი პლანეტის 2 უმსხვილესი რეგიონი ჯერ კიდევ სასოფლო მოსახლეობის სიჭარბით გამოირჩევა (იხ. ცხრილი #27). აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში განვითარებულ ქვეყნებში ურბანიზაციის ტემპები შენედა, რაც გამოწვეულია ამ რეგიონების მოსახლეობის დაბალი ბუნებრივი მატებით, ხოლო განვითარებად სამყაროში ქალაქების მოსახლეობის ზრდა სწრაფი ტემპებით მიმდინარეობს, უპირატესად სოფლებიდან ქალაქებში მოსახლეობის მასობრივი მიგრაციის გამო.

ურბანიზაცია და ფსევდო ურბანიზაცია ერთ ქალაქში: მუმბაი (ინდოეთი)

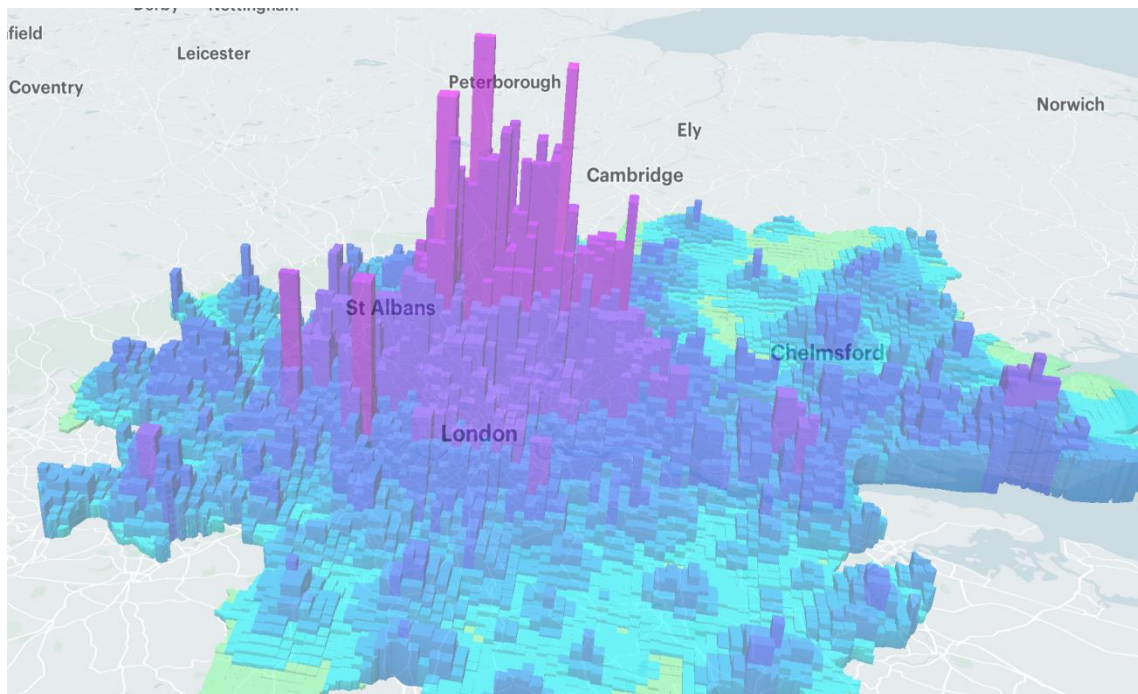
წყარო: <https://www.google.ge/search?q=mumbai+photo&tbm=isch&source>

ქალაქისთვის დამახასიათებელია არა მარტო მოსახლეობის რაოდენობის, არამედ ტერიტორიული ზრდაც. სივრცობრივი განვითარების პროცესში ქალაქი იკავებს მოსაზღვრე აუთვისებელ ტერიტორიას, რომელიც დროთა განმავლობაში მისი გარეუბანი ხდება. ამ პროცესს სუბურბანიზაცია ეწოდება¹³. შემდგომ ეტაპზე ქალაქის საზღვრებში ექცევა მის მახლობლად მდებარე სასოფლო დასახლებები. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს რურურბანიზაციასთან¹⁴.

¹³ ტერმინ სუბურბანიზაციაში “სუბ” არის ინგლისური სიტყვის Suburb (გარეუბანი) შემოკლებული ვარიანტი

¹⁴ ტერმინ რურურბანიზაციაში “რურ” არის ინგლისური სიტყვის Rural (სასოფლო) შემოკლებული ვარიანტი

ლონდონის აგლომერაცია: სივრცითი ხედვა

წყარო: www.google.ge/search?q=agglomeration+photo&tbm=isch&source

მსხვილი ქალაქის ტერიტორიული გაფართოებისას მისი გავლენის ფარგლებში, გარდა სასოფლო დასახლებებისა ექცევა პატარა და საშუალო ქალაქები. ასე ყალიბდება აგლომერაცია. ეს არის ტერიტორიული წარმონაქმნი, რომლის შემადგენლობაში შედის მინიმუმ ერთი მსხვილი ქალაქი, სასოფლო დასახლებები, რამდენიმე საშუალო და პატარა ქალაქი. აგლომერაციაში შემავალ ერთეულებს შორის მჭიდრო სატრანსპორტო-ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული კავშირები ყალიბდება. იმ შემთხვევაში თუ, აგლომერაციაში ერთდროულად რამდენიმე თანაბარი სიდიდის და ეკონომიკური მნიშვნელობის საქალაქო ცენტრია წარმოდგენილი, მაშინ დასახლებათა ასეთი გაერთიანება არის კონურბაცია. სხვა სიტყვებით, კონურბაცია პოლიცენტრული აგლომერაციაა.

აშშ-ის რამდენიმე რეგიონში უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში მიმდინარეობდა აგლომერაციების და კონურბაციების ტერიტორიული დაახლოების პროცესი. ქვეყნის სამ რეგიონში ასეულობით კილომეტრზე ქალაქების უწყვეტი ზოლი წარმოიქმნა. საქალაქო დასახლებათა ამგვარ არეალს **მეგაპოლისს** უწოდებენ. აშშ-ში სამი მეგაპოლისია: ბოსვაში (ბოსტონი-ვაშინგტონი, რომელშიც სხვა მსხვილ ქალაქებთან ერთად ნიუ-იორკიც შედის), ჩიპიტსი (ჩიკაგო-პიტსბურგი) და სანსანი (სან ფრანცისკო-სან დიეგო).

ტოკიო

წყარო: www.google.ge/search?q=densely+populated+area+photo&tbm=isch&source

მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში მსხვილი ქალაქების უმრავლესობის ტერიტორიების სწრაფი ზრდის შედეგად პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება მათი საზღვრების და შესაბამისად მოსახლეობის რაოდენობის განსაზღვრა. ამგვარი სირთულეების თავიდან აცილების მიზნით დასავლეთში უკვე დამკვიდრდა ტერმინი **მეტროპოლიტენური არეალი**¹⁵. ამ ტერმინით მოიხსენიებენ ყველა მაღალურბანიზებულ ტერიტორიას, რაც ამარტივებს მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით ქალაქების რანჟირების საკითხს.

¹⁵ ინგლისური ტერმინი მეტროპოლიტენ არეალი (Metropolitan Area) სიტყვასიტყვით ითარგმნება, როგორც *საქალაქო არეალი*.

მსოფლიოს უდიდესი მეტროპოლიტენური არეალები
(2015 წ., შეფასება)

მეტროპოლიტენური არეალი	ქვეყანა	მოსახლეობის რაოდენობა
ტოკიო	იაპონია	37,832,892
შანხაი	ჩინეთი	34,865,252
ჯაკარტა	ინდონეზია	31,689,592
დელი	ინდოეთი	26,454,000
სეული	სამხ. კორეა	25,514,000
ყარაჩი	პაკისტანი	25,100,000
გუანჯოუ	ჩინეთი	25,000,000
პეკინი	ჩინეთი	24,900,000
მეხიკო	მექსიკა	21,650,668
სან პაულუ	ბრაზილია	21,242,939
ნიგერია	ლაგოსი	21,000,000
მუმბაი (ბომბეი)	ინდოეთი	20,748,395
კაირო	ეგვიპტე	20,500,000
ნიუ იორკი	აშშ	20,320,876

წყარო: List of Metropolitan Areas by Population.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_metropolitan_areas_by_population

აღსანიშნავია, რომ დღესდღეობით მსოფლიოში 100 მეტროპოლიტენური არეალია, რომლებშიც თითოეულის მოსახლეობის რაოდენობა 3 მილიონს აღემატება; მათგან 50 მეტროპოლიტენ არეალში 5 მილიონზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს, ხოლო 14 მეტროპოლიტენურ არეალში 20 მილიონზე მეტი მცხოვრებია (იხ. ცხრილი #28).

ცხრილიდან ჩანს, რომ მსოფლიოს უმსხვილეს მეტროპოლიტენური არეალებიდან მხოლოდ 1 (ნიუ იორკი) წარმოადგენს მაღალგანვითარებულ სამყაროს. აღსანიშნავია, რომ დანარჩენი 13-დან 9 აზიაში მდებარეობს. ურბანიზაციის პროცესის ინტენსიური განვითარება ჩინეთში, ინდოეთში, ბრაზილიაში, ინდონეზიაში და რიგ ნახევრად პერიფერიულ ქვეყნებში რამდენიმე ფაქტორით აიხსნება. კერძოდ, ამ ქვეყნებში ჯერ კიდევ მაღალია ბუნებრივი მოძრაობა. ძალზე ინტენსიურია მიგრაცია სოფელი-ქალაქი. მილიონერ ქალაქებში მრეწველობისა და მომსახურების სფეროების სწრაფი განვითარების წყალობით

ახალი სამუშაო ადგილები იქმნება. შედეგად ამ ქვეყნებში იზრდება არსებული ან იქმნება ახალი მილიონერი ქალაქები. სავარაუდოა, რომ მეგა ქალაქების ზრდა მომავალი 2–3 ათწლეული მაინც, მსოფლიოს საშუალო განვითარებული რეგიონებისთვის იქნება დამახასიათებელი.

5.3 მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიული განლაგება

მოსახლეობა დედამიწის ზედაპირზე არათანაბრად არის განაწილებული (*იხ. ნახ. #24*). მსოფლიოს მოსახლეობის 80% აღმოსავლეთ ნახევარსფეროში, ხოლო დანარჩენი 20% დასავლეთ ნახევარსფეროში ცხოვრობს. მოსახლეობის განლაგების მხრივ კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია უთანაბრობა ჩრდილოეთ და სამხრეთ ნახევარსფეროებს შორის – შესაბამისად 90% და 10% (*Максаковский, 2004: 134*).

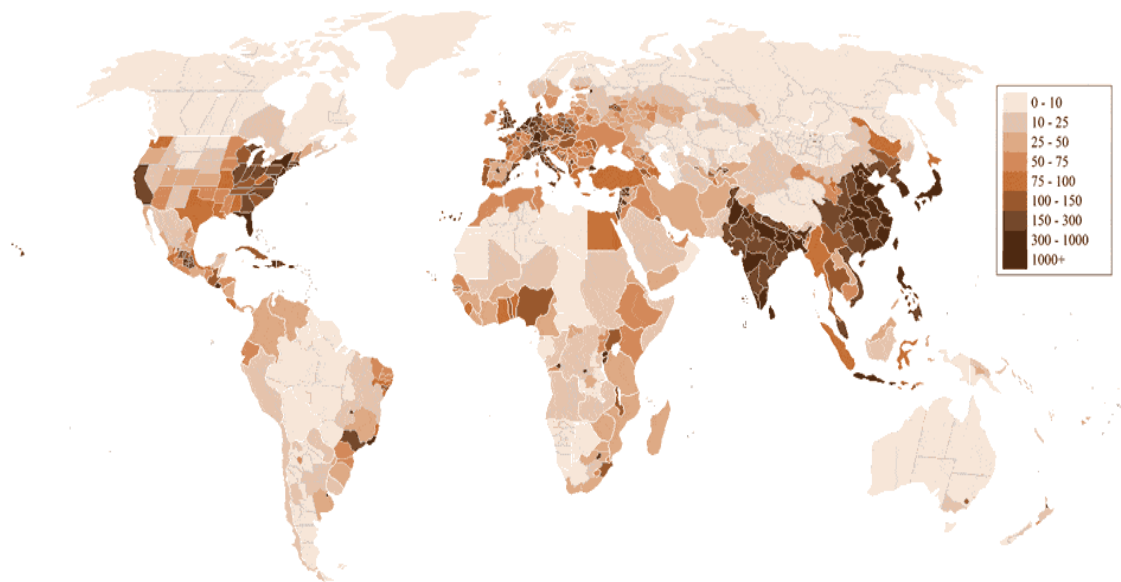
მოსახლეობის სივრცით განლაგებაზე მოქმედებს გეოგრაფიული მდებარეობა, ბუნებრივი პირობები, დემოგრაფიული ვითარება, მიგრაციები, ისტორიულ-პოლიტიკური განვითარების თავისებურებები, რაც მთავარია სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონე.

მოსახლეობის ნორმალური ცხოვრებისთვის აუცილებელია წყლის და სითბოს არსებობა. ამის გამო, ისტორიულად ადამიანები ითვისებდნენ თბილ და ნოტიო ადგილებს, სადაც შესაძლებელი იყო მიწათმოქმედების განვითარება. დღესაც კი, როდესაც სამეცნიერო ტექნიკურმა პროგრესმა განვითარების მაღალ მწვერვალს მიაღწია, ბუნებრივ-კლიმატური პირობები მოსახლეობის განსახლებაში კვლავ მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. მსოფლიოს მთელი მოსახლეობა დაახლოებით 15-20 მილიონ დასახლებაში ცხოვრობს (*Максаковский, 2004: 132*). ეს დასახლებები განლაგებულია ჩრდილოეთ განედის 72 და სამხრეთ განედის 54 გრადუსებს შორის, ზღვის დონიდან 5 000 მეტრ სიმაღლემდე (გამონაკლისს წარმოადგენს რიგი დასახლებებისა ტიბეტსა და ანდებში, რომლებიც უფრო მაღლა მდებარეობენ). დედამიწის სწორედ ეს ნაწილი წარმოადგენს კაცობრიობის განსახლების თანამედროვე არეალს, რასაც სხვაგვარად **ოიკუმენა** ეწოდება. ამასთან, ადამიანები ცდილობენ იცხოვრონ დაბლობ ადგილებში, კერძოდ ზღვის დონიდან 500 მეტრ სიმაღლემდე. ამ ვერტიკალში მსოფლიოს მთელ დასახლებათა 80% თავმოყრილი (*Алисов & Хорев, 2000:95*)

ჩვენ პლანეტაზე განსახლების სისტემაში არსებული სხვადასხვაობის გამოსავლენად გამოიყენება **მოსახლეობის სიმჭიდროვის მაჩვენებელი**. მოსახლეობის სიმჭიდროვის მაჩვენებლის დასადგენად საჭიროა მოცემული ტერიტორიის (კონტინენტის, რეგიონის, ქვეყნის, რაიონის და ა.შ.) მოსახლეობის რაოდენობა გავყოთ ამავე ტერიტორიის ფართობზე. მიღებული სიმჭიდროვის მაჩვენებელი გვაჩვენებს, თუ რამდენი ადამიანი ცხოვრობს საშუალოდ 1 კვადრატულ კილომეტრზე.

ნახ. #24

მსოფლიოს მოსახლეობის სიმჭიდროვე

წყარო:

www.google.ge/search?tbm=isch&sa=1&ei=ejflW4HBAorQwQKhip6wDg&q=world+density+map&q=world

ზოგადად აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის მაღალი სიმჭიდროვით გამოირჩევიან “ჯუჯა” ქვეყნები და ქალაქი-სახელმწიფოები. მაგ., მონაკოში ყოველ 1 კმ²-ზე საშუალოდ 23 ათას ადამიანზე მეტი ცხოვრობს. ასევე მაღალია სიმჭიდროვე მაკაოში, ჰონკონგში, სინგაპურში, გიბრალტარში.

ჰონკონგი: მაღალი სიმჭიდროვე

წყარო: www.google.ge/search?q=crowded+streets+of+hong+kong&tbm=isch&source

ისლანდია : დაბალი სიმჭიდროვე

წყარო:

www.google.ge/search?tbm=isch&sa=1&ei=ejflW4HBAorQwQKhip6wDg&q=least+populated+area

ამ ტიპის ქვეყნების (რომლებიც სინამდვილეში ქალაქებს წარმოადგენენ) შედარება “კლასიკურ” ქვეყნებთან არასწორი იქნებოდა. ამის გამო, გთავაზობთ ცხრილს (იხ. ცხრილი #29), სადაც წარმოდგენილია ქვეყნები, რომელთა ტერიტორია 5 ათას კმ²-ზე მეტია. მოსახლეობის სიმჭიდროვით ასეთი ტიპის ქვეყნებს შორის გამოირჩევიან აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის, ასევე დასავლეთ ევროპის ქვეყნები. ბანგლადეში ერთადერთი დიდი სახელმწიფოა მსოფლიოში, სადაც მოსახლეობის სიმჭიდროვემ 1 კმ²-ზე 1000 ადამიანს აჭარბებს.

ცხრილი #29

მსოფლიოს ქვეყნები¹⁶ მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით (2017 წ., შეფასება)

ქვეყნები მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით		ქვეყნები მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით	
ქვეყანა	სიმჭიდროვე (ადამიანი/1 კმ ² -ზე)	ქვეყანა	სიმჭიდროვე (ადამიანი/1 კმ ² -ზე)
ბანგლადეში	1 118	გრენლანდია	0,026
ტაივანი	639	მონღოლეთი	1,3
მავრიკია	631	დასავლეთ საჰარა	1,9
სამხ. კორეა	487	საფრანგეთის გვიანა	2,1
პუერტო რიკო	449	ნამიბია	2,6
ნიდერლანდები	417	ისლანდია	3.1
ლიბანი	404	სურინამი	3,2
რუანდა	380	მავრიტანია	3,2
ისრაელი	371	ბოტსვანა	3,4
ინდოეთი	364	კანადა	3,4
ჰაიტი	362	ავსტრალია	3,6
მსოფლიო	58,7		

წყარო: List of countries by population density (2018).

https://simple.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_population_density

¹⁶ ცხრილში მოცემული არ არის იმ ქვეყნების მაჩვენებლები, რომელთა ფართობი 1000 კმ²-ზე ნაკლებია.

მოსახლეობის დაბალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია არახელსაყრელი ბუნებრივ-კლიმატური პირობების მქონე ქვეყნებისათვის. 29-ე ცხრილის მარჯვენა სვეტში მოცემული 11 ქვეყნიდან 9 უდაბნოს წარმოადგენს, მათ შორის 6 ტროპიკული უდაბნოა, ხოლო 3 კიდეც სამი ქვეყანა: გრენლანდია, კანადა, ისლანდია არქტიკული უდაბნოების სარტყელში მდებარეობენ. სურინამის და საფრანგეთის გვიანას ფართობის დიდი ნაწილი ჭაობებს და მიწათმოქმედებისთვის გამოუსადეგარ ტერიტორიებს უკავიათ.

მსოფლიოს მოსახლეობა ჩვენს პლანეტაზე ძალზე არათანაბრად არის განაწილებული. მაღალი სიმჭიდროვით (1 კმ²-ზე 100-ზე მეტი ადამიანი) მხოლოდ ევროპისა და აზიის რეგიონები გამოირჩევიან. მოსახლეობის ყველაზე მაღალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია განსახლების ტრადიციული რეგიონებისათვის, ისეთებისათვის როგორცაა სამხრეთ ევროპა, დასავლეთ ევროპა, აღმოსავლეთ აზია, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზია და სამხრეთ აზია.

თუ, განვიხილავთ მოსახლეობის რაოდენობას ქვეყნების მიხედვით (იხ. ცხრილი #30) აღმოვაჩენთ, რომ ამჟამად მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის თითქმის 2/3 მხოლოდ 14 ქვეყანაში ცხოვრობს. ჩინეთსა და ინდოეთში ერთად თავმოყრილია ჩვენი პლანეტის მოსახლეობის 36%, თუმცა 10 წლის წინ მათი წილი თითქმის 40% იყო. მოცემულ ქვეყნებს შორის მოსახლეობის ზრდის ყველაზე დაბალი ტემპი დამახასიათებელი იყო ეკონომიკური თვალსაზრისით განვითარებული სახელმწიფოებისთვის (რუსეთი, იაპონია, აშშ).

XX საუკუნის მეორე ნახევარში და XXI საუკუნის დასაწყისში აშშ-ს მოსახლეობის ზრდა ძირითადად მასშტაბური იმიგრაციის ხარჯზე ხდებოდა და ეს ტენდენცია შემდგომი ათწლეულების განმავლობაშიც გაგრძელდება. რაც შეეხება იაპონიასა და რუსეთს, გაეროს ექსპერტების შეფასებით 2050 წლის შემდეგ, მათ მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნების ათეულში ვერასდროს ვიხილავთ. მათ ადგილებს ამ სიაში აფრიკის ან აზიის ქვეყნები დაიკავებენ.

მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნები მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით

#	ქვეყნები	მოსახლეობის რაოდენობა (მილიონი ადამიანი)		ქვეყნის მოსახ-ის % მსოფლიოს მოსახლეობაში (2018 წ.)
		1950 წ.	2018 წ.	
1	ჩინეთი	554,8	1,415,0	18,5
2	ინდოეთი	371,9	1,354,1	17,6
3	აშშ	157,8	326,8	4,2
4	ინდონეზია	79,5	266,8	3,5
5	ბრაზილია	54,0	210,9	2,7
6	პაკისტანი	36,9	200,8	2,6
7	ნიგერია	34,0	195,8	2,5
8	ბანგლადეში	43,9	166,4	2,2
9	რუსეთი	102,7	144,0	1,9
10	მექსიკა	27,7	130,8	1,7
11	იაპონია	83,6	127,2	1,7
12	ეთიოპია	18,1	107,5	1,4
13	ფილიპინები	18,6	106,5	1,4
14	ეგვიპტე	20,7	99,4	1,3
	მსოფლიო	2 535,0	7 662,4	

წყაროები: UN DESA (2017). <https://www.un.org/development/desa/publications/world-population-prospects-the-2017-revision.html> და Countries in the World by population (2018). <http://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>

მომავალში განვითარებადი ქვეყნების ხვედრითი წილი მსოფლიოს მოსახლეობაში მნიშვნელოვნად გაიზრდება. გაეროს დემოგრაფების პროგნოზით შემდგომი 45-50 წლის განმავლობაში განვითარებული ქვეყნების მოსახლეობა დაახლოებით 4%-ით (დაახლოებით 50 მილიონი ადამიანით) გაიზრდება, იმ დროს, როდესაც განვითარებადი სამყაროს მოსახლეობა 60%-ით მოიმატებს. მოსალოდნელია, რომ 2050 წელს მსოფლიოს მოსახლეობის 85-87% განვითარებად ქვეყნებში იცხოვრებს. ცხადია, მოსალოდნელი ტენდენციები კიდევ უფრო დაამძიმებს სიტუაციას მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაციის არეალებში (UN DESA, 2017).

მოსახლეობის სიმჭიდროვე მაღალია მსხვილ ქალაქებში. ამასთან, ქალაქებისთვის დამახასიათებელია მოსახლეობის დიდი “ტევადობა”, რაც განპირობებულია მათი შესაბამისი განაშენიანებით, აგრეთვე მაღალი ბიზნეს და ეკონომიკური პოტენციალით.

მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაცია განსაკუთრებით კარგად სასოფლო არეალებში ვლინდება. მსოფლიოში შეიძლება გამოვყოთ რამდენიმე რეგიონი, რომელთა ფართობი რამდენიმე ასეულ ათასობით კვადრატულ კილომეტრს მოიცავს და სადაც მოსახლეობის სიმჭიდროვე ძალზე მაღალია (500 ადამიანზე მეტი 1 კვ. კმ-ზე). მათგან უდიდესია ინდო-განგის დაბლობი, რომელიც მოიცავს ინდოეთის ჩრდილოეთ ნაწილს ქალაქებს დელისა და კოლკატას შორის და ბანგლადეშის თითქმის მთელ ტერიტორიას. მოსახლეობის მჭიდრო განსახლების კიდევ ორი რეგიონი ჩინეთში მდებარეობს. მათ შორის უდიდესია ჩინეთის დიდი დაბლობი, რომელიც პეკინიდან შანხაიმდეა გადაჭიმული. ასევე, მაღალი სიმჭიდროვეა სიჩუანის ქვაბულში, რომელიც ჩინეთის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობს. მოსახლეობის ძალზე მაღალი კონცენტრაციით გამოირჩევა, აგრეთვე, კუნძული იავა, რომელიც ინდონეზიის ნაწილია. მოსახლეობის მაღალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, სასოფლო-სამეურნეო არეალებისთვის, როგორებიცაა მაგ. მდინარე ნილოსის ქვედა წელის მიმდებარე ტერიტორია (ეგვიპტე), მექსიკის ნაწილი, რომელიც მდებარეობს აღმოსავლეთ სიერა-მადრესა და სამხრეთ სიერა-მადრეს მთებს შორის, მდინარე ნიგერის ქვედა წელის მიმდებარე ტერიტორია (ნიგერია), ხოლო, მეორე მხრივ სამრეწველო არეალებისთვის – ლომბარდიის დაბლობი (იტალია), რურის რაიონი (გერმანია), კალიფორნია (აშშ), აშშ-ში ატლანტის ოკეანის სანაპირო ზოლი ბოსტონიდან ვაშინგტონამდე, ინგლისის ცენტრალური ნაწილი ლივერპულიდან აღმოსავლეთით შეფილდამდე.

ამასთან, დედამიწის უზარმაზარი ტერიტორიები პრაქტიკულად დაუსახლებელია (იხ. ნახ. #24). კერძოდ ანტარქტიდა, გრენლანდია, ჩრდილოეთ ყინულოვანი ოკეანის სანაპირო ზოლი (რუსეთის აზიური ნაწილის ჩრდილო-აღმოსავლეთი), აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის უდაბნოები, აგრეთვე, სამხრეთ ამერიკისა და აფრიკის ტროპიკული ტყეების მასივები.

გამოყენებული ლიტერატურა

ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია.

<http://parliament.ge/uploads/other/76/76808.pdf>

გაჩეჩილაძე რ. (2003). ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი.

გოგსაძე გ. (2008). მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). საარი: თბილისი.

დავითაშვილი ზ. (2001). მსოფლიოს ისტორიული და პოლიტიკური გეოგრაფია. თბილისი.

დემოგრაფიული ვითარება საქართველოში (2017). სტატისტიკური კრებული. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური: თბილისი.

მაქსაკოვსკი ვ. (2002). მსოფლიოს გეოგრაფიული სურათი. თბილისი

მელაძე გ. (2007). საქართველოს დემოგრაფიული გამოწვევები. თბილისი,

მელაძე გ. (2013). საქართველო და გლობალური დემოგრაფიული პროცესები. „უნივერსალი“: თბილისი.

ნეიძე ვ. და სხვა (2004). მსოფლიოს სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია, თბილისი: ლეგა.

რონდელი ალ. (1990). ქალაქის გეოგრაფია. თბილისი.

(ქსე) ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (1979). ტომი 3. თბილისი.

(ქსე) ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (1984). ტომი 8. თბილისი.

(ქსე) ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (1985). ტომი 9. თბილისი.

წულაძე გ. (2006). დემოგრაფიის მოკლე ენციკლოპედიური ლექსიკონი. გაერთიანებული ერების მოსახლეობის ფონდი: თბილისი.

ჯაოშვილი ვ. (1983). მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). თბილისი

10 Countries with the highest proportions of immigrant workers (2017).

<https://engageme.online/immigrant-workers/>

Brettell, C. & Hollifield, J. (2000). Migration Theory: Talking Across Disciplines. Routledge: New York, London.

Chandler T. (1987). Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census. St. David's University Press: Lewiston, N.Y.

Daugherty H. & Kammeyer K. (1995). *An Introduction to Population* (2nd edition). Guilford Press: New York.

Degree of urbanization by continent (2018). <https://www.statista.com/statistics/270860/urbanization-by-continent/>

Fassmann H. & Reeger U. (2012). Old' immigration countries in Europe. The concept and empirical examples. In *European Immigrations: Trends, Structures and Policy Implications* (pp.65-90). Amsterdam University press: Amsterdam.

Foreign-born population (2013). <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-population.htm>

Global Employment Trends (2017). International Labour Office. www.ilo.org

King R. (2013). *Theories and Typologies of Migration. An Overview and a Primer*. MALMÖ University: MALMÖ

ILO: Unemployment and Decent Work Deficits Remain High in 2018. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_615590/lang--en/index.htm

Labor Trafficking in the U.S.: A Closer Look at Temporary Work Visas (2014).

Immigration Numbers Update: 13 Million Mexicans Immigrated to US in 2013, But Chinese Migrants Outnumber Other Latin Americans (2014). <http://www.latinpost.com/articles/20628/20140903/immigration-numbers-update-13-million-mexicans-immigrated-2013-chinese-migrants.htm>

(IOM) International Organization for Migration; Global Migration Data Analysis Centre GMDAC, (2015). <https://gmdac.iom.int/>

Literacy Rate: List of Countries. <https://www.worldatlas.com/articles/the-highest-literacy-rates-in-the-world.html>

McCulloch R. (2010). *Races of Humanity*. www.racialcompact.com

Models of Classification (1988). www.anthro.palomar.edu

Modern Immigration Wave Brings 59 Million to U.S., Driving Population Growth and Change Through 2065 (2015). <http://www.pewhispanic.org/2015/09/28/modern-immigration-wave-brings-59-million-to-u-s-driving-population-growth-and-change-through-2065/>

Shirey, Wayne (2015). Immigration waves. Available at: <http://immigrationinamerica.org/603-immigration-waves.html>

Stark O. & Bloom D. (1985). *The new economics of labor migration*. Harvard University Press: Harvard.

Stark O. (1991). *The migration of labor*: Basil Blackwell: Oxford.

<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>

The World Factbook (2017). Australia. <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>

UN DESA (2017) (*United Nations Department of economic and social affairs*).
<https://www.un.org/development/desa/publications/world-population-prospects-the-2017-revision.html>

UNESCO Institute for Statistics (2017). Education: Adult Literacy Rate.
<https://data.unicef.org/topic/education/literacy/>

Wallerstein I. (1974). The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. In *Comparative Studies in Society and History, Vol. 16, No. 4*. Cambridge University Press: Cambridge, pp. 387-415.

Wallerstein I. (1979). The Capitalist World-Economy. Cambridge University Press: Cambridge

Wayne S. (2015) Immigration waves. <http://immigrationinamerica.org/603-immigration-waves.html>

(WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision.
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

(WHO, 2014) World Health Organization. Total expenditure on health per capita, 2014.
<http://www.who.int/countries/dnk/en/>

The World Factbook (2017). Infant Mortality Rate: Country Comparison.

(WHO) The World Health Organization (2016). Africa's Newborns.
https://www.who.int/pmnch/media/publications/aonsection_I.pdf

Алисов Н, & Хорев Б.(2000). Экономическая и социальная география (общий обзор). «Мысль»: Москва.

Боже-Гарнье Ж. & Шабо Ж. (1967). Очерки по географии городов. «Мысль»: Москва .

Брук С. (1986). Этнодемографический справочник., «Мысль»: Москва.

(ДЭС) Демографический энциклопедический словарь (1985). «Мысль»: Москва.

Кибрик А. (2008). Лингвистическая география. www.krugosvet.ru/articles/77/1007726/1007726a1.htm

Ковалев С. (1963). Сельское расселение. Наука: Москва.

Ковалев С., Ковальская Н.(1980). География населения СССР. Наука: Москва. , с. 174

Максаковский В. (2004). Географическая картина мира. Книга 1. Москва.

Тишков В. (2011). "Единство и многообразие культур". 2-е изд., перераб. и доп. – Оренбург: Издательский центр ОГАУ. http://static.iea.ras.ru/books/Edinstvo_i_mnogoobrazie_kultur.pdf

Покшишевский В. (1978). Население и география. Наука: Москва,

Саушкин Ю. (1973). Экономическая география: история, теория, методы, практика. Мысль: Москва.

Студопедия - Демография как наука (2015). Определение, объект и предмет демографии, ее цели и задачи. https://studopedia.ru/13_42402_demograficheskie-kontseptsii.html

Страны и народы (1981). Австралия и Океания. Антарктида. Мысль: Москва.

Татищев В. (1950), Избранные труды по географии России. Мысль: Москва.

Хорев Б.(1975). Проблемы городов. Мысль: Москва.